

An abstract graphic consisting of a horizontal white line that intersects with a curved white line, creating a wave-like shape that spans the width of the page.

Lietuva 2050

Pirminė megatendencijų analizė

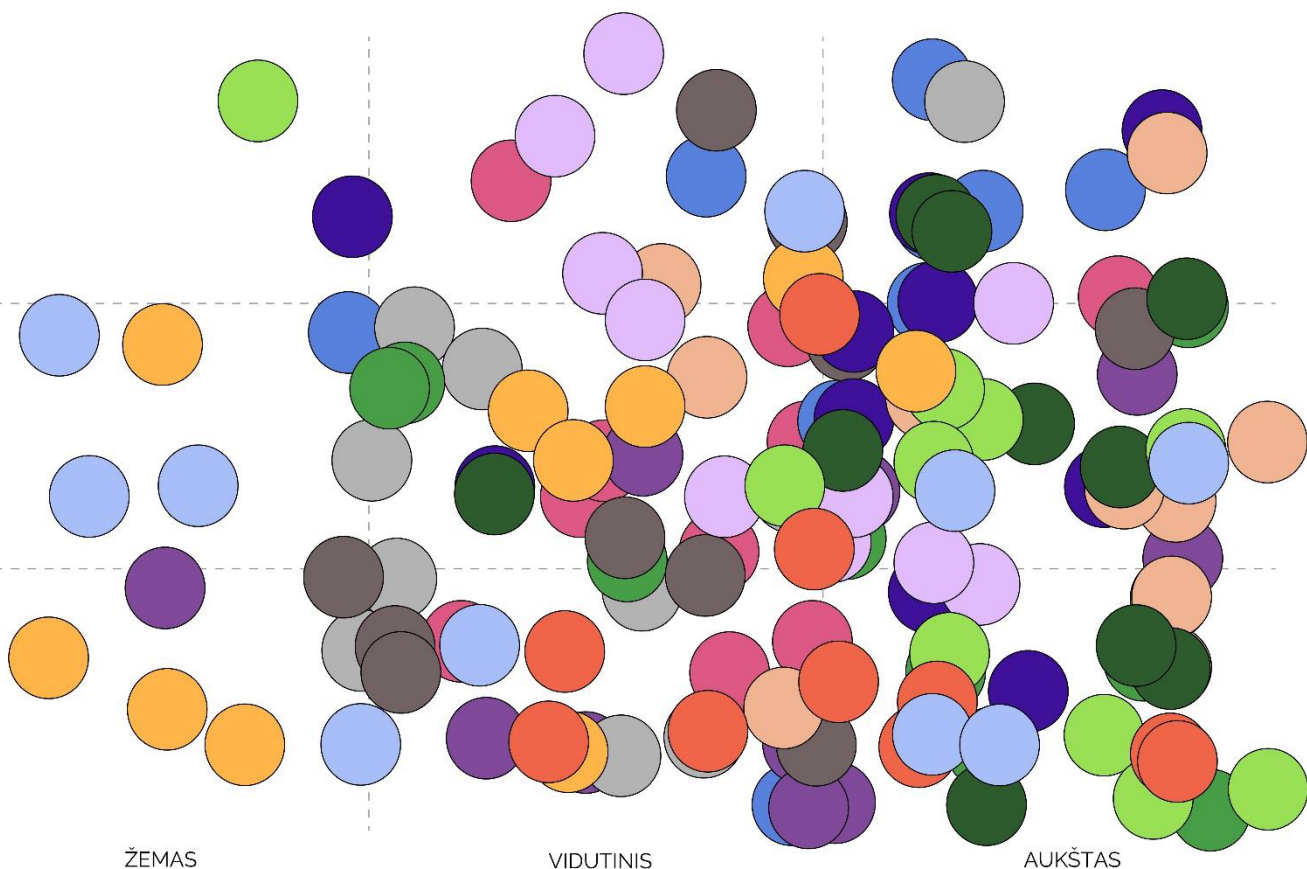
Versija 2.0

ŽINIJIMAS IR SUPRATIMAS

AUKŠTAS

VIDUTINIS

ŽEMAS

ŽEMAS

VIDUTINIS

AUKŠTAS

AKTUALUMAS

- Kintantis darbo pobūdis
- Didėjantis demografinis disbalansas
- Didėjantis išteklių trūkumas
- Klimato kaita ir aplinkos būklės blogėjimas
- Migracijos svarbos didėjimas
- Įvairėjanti nelygybė
- Švietimo ir mokymosi įvairėjimas
- Kintanti saugumo paradigma
- Kintantys sveikatos iššūkiai
- Spartėjantys technologiniai pokyčiai ir hipersusietumas
- Didėjanti urbanizacija
- Augantis vartojimas
- Naujų valdymo sistemų įtakos didėjimas
- Rytų ir Pietų įtakos stiprėjimas

Ši ataskaita – vienas iš Valstybės pažangos strategijos „Lietuva 2050“ rengimo pradinių dokumentų. Jo paskirtis yra suteikti atspirties tašką tolesnėms ekspertų diskusijoms, kurios parengs pagrindus strategijos „Lietuva 2050“ vizijai ir strategijai.

2020 m. birželio 25 d. Lietuvos Respublikos Seimo priimtas Lietuvos Respublikos strateginio valdymo įstatymas numato naujos Valstybės pažangos strategijos „Lietuva 2050“ priėmimą. Valstybės pažangos strategija – tai ilgesnės negu 20 metų trukmės planavimo dokumentas, rengiamas vadovaujantis Strateginio valdymo įstatymu ir kuriame nustatoma valstybės pažangos vizija, jai įgyvendinti skirtos valstybės vystymosi kryptys ir poveikio rodikliai, atspindintys siekiamus socialinės, ekonominės ir aplinkos būklės pokyčius šalies mastu. Valstybės pažangos strategija turi derėti su Nacionalinio saugumo strategija.

Strateginio valdymo įstatyme apibrėžtas toks Valstybės pažangos strategijos rengimo procesas (13 straipsnis): 1) sprendimą dėl Valstybės pažangos strategijos rengimo priima Lietuvos Respublikos Vyriausybė ne vėliau kaip likus 4 metams iki galiojančios Valstybės pažangos strategijos termino pabaigos, kartu patvirtindama Valstybės pažangos strategijos rengimo koncepciją; 2) aplinkos analizę atlieka Vyriausybės strateginės analizės centras (STRATA); 3) Valstybės pažangos strategijos rengimą koordinuoja Vyriausybė, rengia Vyriausybės įgaliota institucija, dalyvaujant strateginio valdymo sistemos dalyviams, nurodytiems šio įstatymo 3 straipsnio 17 dalies 3, 4, 9, 10 ir 11 punktuose, ir konsultuojantis su Lietuvos savivaldybių asociacija ir kitomis suinteresuotosiomis šalimis, Seimo komitetais ir komisijomis. Valstybės pažangos strategiją tvirtina Seimas nutarimu.

Vyriausybei pateiktoje strategijos rengimo koncepcijoje yra numatyta 2022 m. pirmoje pusėje surengti ekspertinių apskritojo stalo diskusijų seriją, kurių metu pradinė esamos situacijos analizė bus toliau detalizuojama, nagrinėjama didžiųjų tendencijų, kitų svarbių veiksnių įtaka Lietuvos ateičiai, modeliuojami galimi valstybės pažangos scenarijai.

Ataskaitą parengė: dr. S. Trainauskienė, I. Sriebaliūtė, G. Cibaitė, dr. V. Obelenė, dr. V. Bartninkas, dr. M. Antonovič, prof. dr. E. Butkevičienė, T. Gulbinas, J. Jokštys, dr. J. Kažys, J. Mickus

Už metodines konsultacijas rengiant dirbtuves dėkojame:

L. Bontoux
M. Krzysztofowicziui

Parengta vykdant projektą „Įrodymais grįsto valdymo kompetencijų centro įkūrimas (Nr. 10.1.1-ESFA-V-912-01-0025)“

Pasiūlymus, pastabas ir komentarus
prašome siųsti info@strata.gov.lt

Turinys

Įvadas	3
Santrauka	6
1. Valstybės pažangos samprata	11
2. Megatendencijos. Įtaka Lietuvos pažangai	14
2.1. Kintantis geopolitinis paveikslas: saugumo ir valdysenos iššūkiai	19
2.2. Visa apimantys technologijų pokyčiai ir ekonominė pažanga	25
2.3. Klimato kaita ir aplinkos būklės blogėjimas	33
2.4. Demografiniai ir socialiniai pokyčiai	41
3. Diskusijos apie megatendencijas	48
3.1. Spartėjantys technologiniai pokyčiai ir hipersusietumas	48
3.2. Klimato kaita ir aplinkos būklės blogėjimas	51
3.3. Didėjantis demografinis disbalansas	53
3.4. Įvairėjanti nelygybė	55
3.5. Švietimo ir mokymosi įvairėjimas	57
3.6. Kintantys sveikatos iššūkiai	59
3.7. Rytų ir Pietų įtakos stiprėjimas	61
3.8. Kintanti saugumo paradigma	63
3.9. Naujų valdymo sistemų įtakos didėjimas	66
3.10. Kintantis darbo pobūdis	69
3.11. Didėjanti urbanizacija	71
3.12. Migracijos svarbos didėjimas	73
3.13. Didėjantis išteklių trūkumas	75
3.14. Augantis vartojimas	77
4. Apibendrinimai ir rekomendacijos	79
4.1. Rekomendacijos dėl tolesnio darbo	80
4.2. Apribojimai	80
5. Priedai	81
1 priedas: megatendencijų pasekmių lentelės (grupinių diskusijų pavyzdžiai)	81
2 priedas: dirbtuvių dalyvių sąrašas	83

Įvadas

Kaip ištirti ateitį, kurios (taigi ir faktų apie ją) dar nėra¹? Sprendimų priėmėjams, siekiantiems priimti pagrįstus sprendimus, reikalingos žinios ir argumentai (angl. *evidence*). Tačiau tyrėjai, norėdami pateikti sprendimų priėmėjams argumentus ir įrodymus dėl ateities politikos konteksto, čia susiduria su fundamentalia problema. Ateitis, kuri mūsų laukia po kelerių metų ar dešimtmečių, dar tik turi „ateitį“, kitaip tariant, pirma mes turime įveikti nuo ateities mus skiriantį laiko atstumą. Tačiau tuomet ji nustoja būti ateitimi ir tampa dabartimi. Tad kaip priimti sprendimus, siekiant paveikti ateitį, kuri dar neegzistuoja²?

Viena iš prieigų, taikomų tokiais atvejais, yra vadinamasis ateities įžvalgų (angl. *foresight*) metodas. Jis apibūdinamas kaip „sisteminis dalyvaujantis procesas, kuriantis kolektyvinį žinojimą apie vidutinės trukmės ir ilgalaikę ateitį“.³ Z. Sardaras ateities įžvalgą apibūdino kaip „numatymo meną, paremtą žvalgomuoju mokslu“.⁴ Ateities studijos pasitelkia įvairius mokslinių tyrimų metodus, naudoja žinias apie praeitį ir dabartį, pvz., ekstrapoliuojant į ateitį tam tikras tendencijas, tokias kaip demografinės situacijos projekcijos ar BVP augimo prognozės. Taikomi ekspertų vertinimai ir įžvalgos, siekiant rasti tam tikrą konsensuą, apie tai, kaip gali atrodyti ateitis (pvz., *Delphi* metodas⁵). Simuliaciniuose ateities modeliuose analizuojamos didžiųjų tendencijų ir pokyčių signalų galimos raidos trajektorijos, įvertinami neapibrėžtumai, varijuojant vienų ar kitų veiksnių įtaką, mėginama nupiešti galimus ateities raidos scenarijus. Ateities studijų kontekste yra įprasta kalbėti apie *ateitis* (galimas, numanomas, tikėtinas), o ne vieną *ateitį*. Dalyvaujanti prieiga pasitelkiama siekiant apimti visą kompleksiškos sistemos vaizdą. Tai leidžia geriau pasirengti galimiems ateities iššūkiams ir galimybėms. Dar viena galimybė pažvelgti į ateitį yra pasitelkti vaizduotę, t. y. užuot mėginus ateitį kuo tiksliau nuspėti, galima mėginti ją išrasti, sumanyti, sukurti.⁶ Tuo tikslu pasitelkiamos drąsios vizijos – transformacinį potencialą turintys ateities paveikslai. Tai ypač aktualu kalbant apie ilgalaikę – bent dviejų dešimtmečių perspektyvą. Tad ateities įžvalgos dar vadinamos ir vaizduotės institucionalizacija.⁷

Ateities įžvalgos ne vieną dešimtmetį taikomos ilgalaikiai viešajai politikai formuoti užsienio valstybėse (Singapūras, JAV, Kanada, Suomija, Prancūzija ir kt.), taip pat ir Europos Sąjungoje (ES). Dabartinė Europos Komisija (EK) paskelbė integruojanti ateities įžvalgą į ES politikos formavimą, siekdama užtikrinti, kad EK visapusiškai pasinaudotų žiniomis, informacija ir moksliniais tyrimais, kad politikoje atsispindėtų ateities perspektyvos, būtų stiprinama pasirengimo kultūra ir faktais bei prognozėmis grindžiama išankstinė politika.⁸ Tai ypač aktualu kalbant apie kompleksiškas, sudėtingas, vadinamąsias „piktąsias“ (angl. *wicked*) problemas, tokias kaip klimato kaita, migracija ir kt. Ateities įžvalgos leidžia formuoti veiksmingas ateities (angl. *future proof*) strategijas.

Šiame darbe pateikiamas vienas iš Strateginio valdymo įstatymo 13 straipsnyje numatytos aplinkos analizės, kaip parengiamojo Valstybės pažangos strategijos proceso etapo, elementų: atlikta pirminė 14 didžiųjų tendencijų (angl. *megatrends*) analizė, mėginant aptarti jų įtaką valstybės pažangai. Šios tendencijos, pasak jas susisteminsius EK Jungtinių tyrimų centro ateities įžvalgų ekspertų, yra svarbios visai Europai, tačiau, tikėtina, nevienodai paveiks atskirus regionus ir šalis. Žvalgomosiose dirbtuvėse, kuriose dalyvavo įvairių sričių ekspertai, buvo pamėginta įžvelgti ir aptarti, kurios iš jų bus aktualiausios mūsų valstybės pažangai, kokios tikėtinos šių tendencijų pasekmės trumpalaikėje ir ilgalaikėje perspektyvoje, kokie galimi kylantys iššūkiai ir atsiveriančios

1. Iš kitos pusės, egzistuoja ir Iaki W. Gibsono frazė apie tai, kad ateitis jau yra čia, tik ji dar nevienodai pasiskirsčiusi (2020): „The future is already here – it’s just not evenly distributed“, William Gibson, *The Economist*, December 4, 2003, *Cities & Health*, 4:2, 152–152, DOI:10.1080/23748834.2020.1807704.

2. Eckhard Störmer et al., „Foresight – Using Science and Evidence to Anticipate and Shape the Future“, in *Science for Policy Handbook*, ed. Vladimír Šucha and Marta Sienkiewicz (Elsevier, 2020), 128–42, <https://doi.org/10.1016/B978-0-12-822596-7.00012-7>.

3. Ibid.

4. Ziauddin Sardar, *How Do You Know?: Reading Ziauddin Sardar on Islam, Science and Cultural Relations*, ed. Ehsan Masood, First edition (London; Ann Arbor: Pluto Press, 2006), 63–64.

5. Ši metodologija buvo išvystyta RAND korporacijos 1950-aisiais. Žr. <https://www.rand.org/topics/delphi-method.html>.

6. E. Störmer et al., „Foresight – Using Science and Evidence to Anticipate and Shape the Future“.

7. Eric Stephan Moore, „Cultivating Seeds of Institutional Imagination“, *Medium* (blog), July 9, 2020, <https://uxdesign.cc/cultivating-seeds-of-institutional-imagination-84b47ddf9787>.

8. EK, „Strateginis prognozavimas“, European Commission, accessed October 26, 2021, https://ec.europa.eu/info/strategy/strategic-planning/strategic-foresight_en.

galimybės Lietuvai. Didžiosios tendencijos yra suprantamos kaip ilgalaikiai transformatyvūs pasaulinio masto pokyčių procesai, kurie pastebimi jau dabar ir kurie, tikėtina, išliks reikšmingi ateityje, ir kurie veikia daugelį valstybių bei žmogaus gyvenimo sričių. Be to, šie procesai yra ir glaudžiai tarpusavyje susiję – permainos vienoje srityje neišvengiamai diktuoja pokyčius ir kitose, pvz., šiuolaikiniame pasaulyje radikalius (angl. *disruptive*) pokyčius lemiančios naujosios technologijos. Pasaulį veikiančių globalių jėgų geresnis supratimas ne tik leidžia įk kontekstinti valstybės ateities raidą, nustatyti kylančias grėsmes ir pozityvias galimybes,⁹ bet ir suteikia daugiau lankstumo ir atsparumo valstybės raidos strategijai, kuri turi būti adaptyvi santykyje su greitai kintančiu, neapibrėžtu, kompleksišku ir nevienareikšmiu šiuolaikiniu pasauliu, kurį jau tapo įprasta apibūdinti terminu „VUCA“ (angl. *Volatility, Uncertainty, Complexity and Ambiguity*, liet. *nepastovumas, netikrumas, sudėtingumas ir neapibrėžtumas*).

Metodologija. Bendradarbiaujant su EK Jungtinių tyrimų centro ekspertais 2020 m. lapkričio–gruodžio mėn. buvo parengtos ir įvykdytos 4 nuotolinės žvalgomosios dirbtuvės, skirtos išanalizuoti 14 didžiųjų tendencijų.¹⁰ Iš viso surengtos 4 dirbtuvių sesijos, jų metu dirbo 10 ekspertų grupių, iš viso – 50 dalyvių. Analizei taikyta STAEP¹¹ (liet. socialinis, technologinis, aplinkos, ekonominis, politinis aspektai) prieiga. Siekiant užtikrinti sisteminį požiūrį, tarpdiscipliniškumą ir požiūrių įvairovę, buvo sudarytas atitinkamų sričių ekspertų, praktikų, STRATA ir ministerijų strateginio planavimo padalinių atstovų sąrašas. Darbu su tendencijomis buvo naudojami adaptuoti specialūs įrankiai, sukurti dalyviams įtraukti.¹² Po dirbtuvių atlikta papildoma apklausa (3 priedas) leido išryškinti svarbiausias, dalyvių nuomone, tendencijas (jos pateiktos santraukoje).

Dirbtuvių įžanginėje dalyje skirta laiko ir dalyvių diskusijai apie valstybės pažangos sampratą – kaip ji apibrėžiama Valstybės pažangos strategijoje „Lietuva 2030“, tarptautiniuose dokumentuose. Pastaraisiais metais viešajame diskurse prasiplėtė supratimas apie valstybės pažangą ir gyvenimo pilnatvę kaip apibūdinamą BVP augimo, socialinės gerovės ir aplinkosaugos rodikliais. COVID-19 pandemijos kontekste ES atsigręžta į atsparumo (angl. *resilience*) koncepciją, kuri nurodo ne tik objekto gebėjimą grįžti į pradinę padėtį, patyrus išorės šoką, bet ir gebėjimą transformuotis į kokybiškai naują būseną. Ar tokia galėtų būti šiandienos valstybės pažangos samprata? Apie tai su dirbtuvių dalyviais svarstė ir toliau diskutuoti kviečia dr. Vilius Bartninkas (VU TSPMI), kuris parengė pirmą ataskaitos dalį, skirtą valstybės pažangos sampratos analizei.

Antroje ataskaitos dalyje pateikiame susistemintą megatendencijų pasekmių analizę. Dirbtuvių dalyvių diskusijose išsakyti vertinimai ir įžvalgos, kokią poveikį trumpalaikėje ar ilgalaikėje perspektyvoje viena ar kita tendencija gali turėti valstybės pažangai priklausomai nuo to, ar Lietuva pasinaudos atveriamomis galimybėmis, ar atvirkščiai – liks pokyčių nuošalyje, buvo susisteminti į kelis pagrindinius pjūvius (adaptuojant EK strateginio prognozavimo ataskaitoje išskirtus atsparumo aspektus): globalūs valdysenos pokyčiai, visa apimantys technologijų pokyčiai, klimato kaita ir kintantis visuomenės paveikslas (į juos integruojant ir ekonominius aspektus). Pamėginome dalyvių nustatytas aktualesias ir mažiausiai suprantamų tendencijų tikėtinas pasekmes bei esamos situacijos analizę, sukreliuotą su atlikta pirmine literatūros apžvalga, interpretuoti per valstybei tenkančių iššūkių ir turimų pajėgumų prizmę, taip pat pasvarstyti, kaip atsparumo sąvoka integruota į lietuvišką strateginį mąstymą.

Trečioje ataskaitos dalyje pateikiame išsamesnius diskusijų apie kiekvieną tendenciją apibendrinimus. Siekdami pateikti kuo autentiškesnį tekstą, kursyvu išskyrėme ryškesnius dalyvių teiginius, kurie gerai iliustruoja vykusias diskusijas, dalyvių mintis apie tendencijų reikšmę ar pasekmes Lietuvos pažangai. Prie kiekvienos iš jų pateikiame infografikai iliustruoja, kaip 10 dalyvių grupių interpretavo tendencijas pagal jų prioritetiškumą, t. y. pagal jų aktualumą ir žinomumą / supratimą. Po dirbtuvių apklausus papildomai, nustatytos svarbiausios, dalyvių nuomone, valstybės pažangos tendencijos, tai: spartėjantys technologiniai pokyčiai ir hipersusietumas, klimato kaita ir aplinkos būklės blogėjimas, didėjantis demografinis disbalansas, įvairėjanti nelygybė, švietimo ir

9. Kerstin Cuhls, „Foresight and Urgency: The Discrepancy between Long-Term Thinking and Short-Term Decision-Making“, in *Time's Urgency*, ed. Carlos Montemayor and Robert Daniel (Brill, 2019), 255–79, <https://brill.com/view/book/edcoll/9789004408241/BP000026.xml>.

10. European Commission, „The Megatrends Hub | Knowledge for Policy“, accessed October 26, 2021, https://knowledge4policy.ec.europa.eu/foresight/tool/megatrends-hub_en#explore.

11. Angl. STEEP – *Social, Technological, Environmental, Economical, Political*.

12. European Commission, „Megatrends Engagement Tools | Knowledge for Policy“, accessed October 26, 2021, https://knowledge4policy.ec.europa.eu/foresight/megatrends-engagement-tools_en.

mokymosi įvairėjimas bei kintantys sveikatos iššūkiai. Atskirai paminėtinos ir dar kelios tendencijos, sukėlusios gyvas diskusijas, tai: auganti globalių Rytų ir Pietų įtaka, kintanti saugumo paradigma, naujų valdysenos formų stiprėjimas.

Aplinkos analizę atlikti ir galimas megatendencijų pasekmes valstybės pažangai geopolitikos, technologijų, aplinkos, ekonomikos ir socialiniais aspektais aptarti STRATA ekspertams padėjo grupė išorės ekspertų grupė, kurie teikė savo įžvalgas. Nuoširdžiai dėkojame: prof. dr. E. Butkevičienei (KTU), doc. dr. J. Kažiui (VU), dr. M. Antonovičiui (VU), T. Gulbinui, J. Jokščiui. Reiškiame didelę asmeninę padėką už suteiktas metodologines konsultacijas ateities įžvalgų ekspertams dr. L. Bontoux ir M. Krzysztofowiczui, taip pat visiems dirbtuvių dalyviams, nepagailėjusiems savo brangaus asmeninio laiko diskusijoms apie didžiąsias tendencijas ir jų galimą įtaką valstybės pažangai. Tikimės, kad ši tarpinė aplinkos analizės ataskaita pasitarnaus tolesniems naujos Valstybės pažangos strategijos rengimo darbams ir detalesnei atskirų klausimų analizei.

Santrauka

Dabarties epochos giliausią esmę išreiškia žodis „technika“ (A. Šliogeris)

Pasaulinių tendencijų suponuojami pokyčiai yra kompleksiniai, jau darantys ir ateityje darysiantys įtaką daugeliui gyvenimo sričių. Prie jų turės prisitaikyti ne tik ekonomika, verslas, švietimas, bet ir valstybės institucijos, viešųjų paslaugų teikėjai ir pilietinė visuomenė. Tikėtina, kad ilgainiui keisis ir supratimas apie valstybės vaidmenį, ateities valdyseną. Į ateitį nukreiptas požiūris sako, kad apie šiuos galimus pokyčius pradėti mąstyti ir jiems ruoštis reikia jau dabar.

Siekiant apsvarstyti, kokios tendencijos gali turėti didžiausią įtaką valstybės pažangai iki 2050-ųjų, STRATA 2020 m. lapkričio–gruodžio mėn. surengė žvalgomasias dirbtuves-diskusijas su įvairių sričių ekspertais. Po dirbtuvių atlikta ekspertų apklausa parodė, kad aktualiausiomis Lietuvos atečiai laikomos šios tendencijos: spartėjantys technologiniai pokyčiai ir hipersusietumas, klimato kaita ir aplinkos būklės blogėjimas, didėjantis demografinis disbalansas, įvairėjanti nelygybė, švietimo ir mokymosi įvairėjimas bei kintantys sveikatos iššūkiai. Įgyvendinus dirbtuves, taip pat buvo atlikta pirminė literatūros – įvairių tarptautinių tyrimų institucijų didžiosioms tendencijoms skirtų studijų bei pranešimų – analizė.

Šioje ataskaitoje pateikiame apibendrintas dirbtuvių ir preliminaros literatūros analizės išvagas. Tolesniuose pasirengimo Valstybės pažangos strategijos atnaujinimui etapuose planuojama toliau gilintis į vykstančius pokyčių procesus, svarstyti didžiųjų tendencijų ir kitų veiksmų galimą poveikį įvairioms viešosios politikos sritims, modeliuoti galimus ateities raidos scenarijus.

Tendencija: spartėjantys technologiniai pokyčiai ir hipersusietumas. Genetikos, nanotechnologijų, robotikos ir dirbtinio intelekto, fotonikos, kvantinių ir kitų kylančių technologijų pažanga ir jų sinergija spartėja. Jos keičia naujų mokslinių atradimų pobūdį bei greitį ir kvestionuoja mūsų supratimą apie tai, kas yra įmanoma. Hipersusietumas, daiktų internetas, papildytoji realybė ir kolektyvinio proto sistemos kartu su mažėjančiomis naujų technologijų diegimo sąnaudomis transformuoja ištisas gamybos, valdymo ir valdysenos sistemas.¹³

Dėl eksponentinės augimo trajektorijos ir revoliucinio potencialo daugybėje sričių technologinių pokyčių raida yra viena sudėtingiausiai numatomų tendencijų. Be to, technologinė ir visuomenės raida yra viena nuo kitos priklausomos (angl. *co-dependent*), kadangi technologijų raida lemia visuomenės socialinių struktūrų, ekonomikos, švietimo, gyvenimo būdo ir vertybių pokyčius. Vis labiau nusitrina ribos tarp virtualaus ir fizinio pasaulių, tarp žmonių, mašinų ir biologinio pasaulio. Sprendimų priėmėjams šie vis spartėjantys technologiniai pokyčiai kurs spaudimą greitai ir veiksmingai reguliuoti jų taikymo lauką, o kartu išnaudoti technologijų teikiamą potencialą kryptingomis investicijomis į ekonomikos plėtrą, gebėjimų ir įgūdžių vystymą ir kt.

Dėl šių priežasčių, nagrinėjant galimas technologinių pokyčių pasekmes, ypač dažnai vartojama radikalių pokyčių ar lūžio (angl. *disruption*) dabartinėse visuomenės sistemose ir (ar) procesuose sąvoka. Tikėtina, kad kylančios technologijos ateityje esmingai pakeis pagrindines vertės grandines: nuo transporto, logistikos, gamybos, apsirūpinimo būtiniausiais produktais, paslaugų teikimo, energetikos, medžiagų gamybos, sveikatos apsaugos iki valdysenos, saugumo, bendradarbiavimo ir pasitikėjimo.¹⁴ COVID-19 krizė tik paspartino šios tendencijos raidą.

Tradiciškai su skaitmeninėmis technologijomis siejami dideli Lietuvos lūkesčiai, nors Lietuvos pajėgumai skaitmeninių technologijų kontekste vertinami kaip vidutiniai.¹⁵ Dirbtuvių metu biotechnologijų plėtra nurodyta kaip viena iš aukšto potencialo Lietuvos galimybių jau trumpuoju – vidutiniu laikotarpiu greta kibernetinio saugumo, dirbtinio intelekto ir kt. technologijų. Ši tendencija atveria dideles galimybes Lietuvos vystymuisi ir proveržiui, tačiau kartu tai sritis, pasižyminti itin aukšta konkurencija tarp Vakarų ir augančių Rytų ekonomikų.¹⁶

13. Čia ir toliau pateikiami EK Jungtinių tyrimų centro naudojami megatendencijų aprašai, žr. European Commission, „The Megatrends Hub | Knowledge for Policy“.

14. Risto Linturi and Osmo Kuusi, „Societal Transformation 2018–2037. 100 Anticipated Radical Technologies, 20 Regimes, Case Finland“, Publication for the Committee of the Future (Helsinki: Parliament of Finland, 2019), https://www.eduskunta.fi/FI/naineduskuntatoimii/julkaisut/Documents/NETTI_TUVJ_10_2018_Societal_transformation_UUSI.pdf.

15. EK, „Komisijos Komunikatas Europos Parlamentui ir Tarybai. 2020 m. strateginio prognozavimo ataskaita. Strateginis prognozavimas – kelias į didesnį Europos atsparumą“, COM/2020/493 final (Briuselis: EK, 09 2020), <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/?uri=CELEX%3A52020DC0493>.

16. Adam Segal, „The Coming Tech Cold War With China“, *Foreign Affairs*, September 9, 2020, <https://www.foreignaffairs.com/articles/north-america/2020-09-09/coming-tech-cold-war-china>.

Technologijų pažangą Lietuvos ekspertai nurodė kaip bene plačiausią poveikį turėsiančią tendenciją: ji bus ne tik ateities ekonomikos pagrindas, bet ir paveiks valdyseną, aplinką, kultūrą bei kitas sritis. Tačiau jei Lietuva nesugebės pati tapti technologijų ir inovacijų kūrėja, rizikuojama likti tik ne itin sumania jų naudotoja, kartu perimančia ir technologinių sprendimų koduojamas vertybes.

Tendencija: klimato kaita ir aplinkos būklės blogėjimas. Net jei staiga liautųsi visas žmonių veiklos lemiamas teršalų išmetimas, klimatas ir toliau keistųsi. Vis dėlto besitęsianti nemažėjanti antropogeninė tarša ir šiltnamio efektą sukeliančių dujų (ŠESD) emisija dar labiau padidins visuotinį atšilimą, vandenynų rūgštėjimą, dykumėjimą ir besikeičiantį klimatą. Padidėjusi tarša, per didelis gamtos išteklių naudojimas ir aplinkos degradacija sukels rimtus, negrįžtamus pokyčius, kurie darys įtaką žmonėms, ekonomikai ir ekosistemoms visame pasaulyje.

Klimato kaitą įvardijusi kaip egzistencinę grėsmę, 2019 m. EK inicijavo žaliąjį kursą kaip naująją augimo strategiją, kuri turėtų ES paversti šiuolaikiška, efektyviai išteklius naudojančia ir konkurencinga ekonomika,¹⁷ siekiant tapti pavyzdžiu pasauliui ir iki 2050 m. neutralizuoti poveikį klimatui visuose ekonomikos sektoriuose. Ši strategija yra labai kompleksiška, apimanti daugybę sričių – nuo žiedinio ekonomikos modelio įdiegimo, bioįvairovės išsaugojimo, taršos mažinimo iki dabartinės ir būsimų kartų gyvenimo kokybės gerinimo. Tai reikalauja didelių pokyčių pramonės, energetikos, statybų, žemės ūkio, transporto ir kt. sektoriuose.

Dirbtuvių dalyviai šią tendenciją pavadino pačia **pagrindine tendencija** šiuo metu ir per ateinančius dešimtmečius, kurią ypač aktualizuoja dabartinė ES klimato kaitos politika. Iki šiol Lietuvoje į ją buvo linkstama žiūrėti gana siaurai, daugiausia per aplinkosaugos prizmę, o ligšiolinė Lietuvos politika šioje srityje apibūdinta kaip per mažai ambicinga, nepasiekianti užsibrėžtų tikslų, o piliečiai – neįgalinti veikti. Viešosios investicijos į aplinkos apsaugą vertinamos kaip nepakankamos, kyla grėsmių gamtinei aplinkai ir bioįvairovės išsaugojimui. Nors Lietuvai artimiausiais dešimtmečiais nėra prognozuojamas drastiškas klimato sąlygų blogėjimas ar gamtinių kataklizmų skaičiaus augimas, tačiau tema tampa aktuali dėl europinės politikos. To nulemta ekonominė ir socialinė transformacija pareikalaus didelių prisitaikymo kaštų ir investicijų – tiek iš viešojo, tiek ir privataus sektorių, taip pat strateginio investavimo – ne tik galimiems klimato kaitos padariniams švelninti, bet ir galvojant apie visą valstybės ateities ekonomikos perspektyvą, verslų prisitaikymą, naujų technologijų vystymą, užimtumo pokyčius, socialines pasekmes ir pan.

Klimato kaitos diskursas pasaulyje jau dabar struktūruoja reikšmingas skirtis tarp konservatyvaus ir apokaliptinio požiūrių, tarptautinėje politikoje formuoja naujus veikėjų aljansus. Lietuva iki šiol veikiau matė save lyg salą tame, manydama, kad klimato kaitos pasekmės mūsų tiesiogiai nepalies (nors klimato kaitos nulemti pokyčiai pasaulyje ilgalaikėje perspektyvoje Lietuvai gali pasireikšti ir gana netikėtomis pasekmėmis, pvz., išaugus klimato pabėgėlių (migrantų) srautai).

Tendencija: didėjantis demografinis disbalansas. Skaičiuojama, kad iki 2030 m. pasaulio gyventojų skaičius sieks 8,5 mlrd. Populiacija taps vis labiau senstanti ir urbanizuota. Regionų pokyčiai bus netolygūs, daugelyje vis dar besivystančių šalių sparčiai didės gyventojų skaičius, o daugelyje išsivysčiusių šalių jis išliks panašus arba net mažės.

JTO prognozuoja, kad pasaulio gyventojų skaičius per ateinančius dešimtmečius sparčiai augs – iki 2050 m. pasaulyje gyvens beveik 10 mlrd. žmonių, beveik pusė iš 2 mlrd. planuojamo pasaulio gyventojų prieaugio iki 2050 m. numatoma Užsachario Afrikos šalyse. Vakarų šalims būdinga gyventojų senėjimo tendencija, mažės darbingo amžiaus žmonių. Eurostatas prognozuoja, kad Lietuvoje 2050 m. bus apie 2 mln. gyventojų ir jau po kelių dešimtmečių būsime viena iš vyriausių visuomenių Europoje – kas antras šalies gyventojas bus vyresnis nei 50 metų.¹⁸ Pasak EK 2020-ųjų šalies ataskaitos Lietuvai, mažėjanti populiacija Lietuvoje tebėra vienas svarbiausių iššūkių.¹⁹

Šį visuomenės struktūros disbalansą Lietuvoje lemia nepalankios migracijos, ilgėjančios gyvenimo trukmės ir mažėjančio gimstamumo tendencijos. Visuomenės struktūra ateityje darys didelę įtaką ne tik viešiesiems finansams (per spaudimą biudžetui ir pensijų sistemai), bet ir daugeliui kitų sistemų: užimtumo, socialinės apsaugos, švietimo, infrastruktūros, apgyvendinimo. Ekspertinių dirbtuvių dalyvių vertinimu, Vyriausybė turi instrumentų ir pajėgumų šiai tendencijai valdyti (iš tiesų, net ir pavertimui naujomis galimybėmis), tačiau kol kas pasigendama veiksmų, kuriais sistemiskai būtų sprendžiamos tokios problemos kaip sidabrinės ekonomikos ar socialinių (priežiūros) paslaugų sistemos plėtojimas.

17. EK, „Europos žaliasis kursas“, accessed October 26, 2021, https://ec.europa.eu/info/strategy/priorities-2019-2024/european-green-deal_lt.

18. Eurostatas, „World Population Day: Population Trends up to 2100“, European Commission, July 11, 2020, <https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-eurostat-news/-/edn-20200711-1>.

19. European Commission, „Country Report Lithuania 2020“, Commission Staff Working Document (Brussels: European Commission, February 26, 2020), <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52020SC0514&from=EN>.

Tendencija: įvairėjanti nelygybė. Nors, skurdesnėms šalims vejančios turtingas, globali nelygybė tarp šalių ir absoliutus žmonių, gyvenančių kraštutiniame skurde, skaičius mažėja, atotrūkiai tarp pačių turtingiausių ir pačių skurdžiausių visuomenės dalių plečiasi. Poreikis spręsti pajamų ir lyčių nelygybės, nevienodos prieigos prie švietimo, sveikatos sistemų ir technologijų klausimus bei jų suponuojamas pasekmes ir toliau liks vienas svarbiausių socialinių, ekonominių ir politinių iššūkių.

Lietuvoje išlieka labai aukšti skurdo rizikos ir socialinės atskirties rodikliai, tikėtina, kad ir ateityje ši tendencija tebebus aktuali. EK 2020-ųjų šalies ataskaitoje Lietuvai pažymi, kad, nors Lietuva imasi žingsnių skurdui ir nelygybei mažinti, socialinė atskirtis vis dar tebėra viena didžiausių ES. Lietuvoje ypač pažeidžiami vyresnio amžiaus žmonės.

Nelygybė yra susieta su daugeliu kitų visuomenės gyvenimo sričių, kurioms daro įtaką, – čia visų pirma išryškėja švietimo ir jo pasiekiamumo problema, o kartu ir regioninė atskirtis. Pasak dirbtuvių dalyvių, skurdas mūsų visuomenėje yra tapęs tam tikra stigma – neretai manoma, kad tai ne sisteminė problema, o tarsi asmens pasirinkimas. Ekspertinių dirbtuvių metu išryškėjo požiūris, kad tam tikra nelygybė yra neišvengiama esamoje ekonominėje sistemoje ir socialinėje sanklodoje, tačiau tai nepanaikina klausimo dėl valstybės vaidmens ir poreikio nubrėžti tam tikras ribas. Mūsų visuomenei būdingas socialinio teisingumo jausmas ir poreikis, tačiau pasigendama veiksmingų ir tvarių sprendimų.

Lietuvos visuomenė bei sprendimų priėmėjai per mažai diskutuoja šiuo klausimu ir nepakankamai suvokia augančios nelygybės pasekmes demokratijai ilgalaikėje perspektyvoje. Dirbtuvių diskusijose taip pat išryškėjo poliai „nelygybė didėja“ ir „nelygybė mažėja“. Ateityje teks atsakyti į klausimą, kokią kelią renkasi Lietuva: Šiaurės šalių socialinės lygybės, anglo-amerikietiškojo ekonominio liberalumo ar kokią nors tarpinį ekonomikos modelį. Tyrimai rodo, kad atgavus Nepriklausomybę Baltijos šalių raida panašesnė į savitą „baltiškąjį“ kapitalizmo variantą (Centrinės ir Rytų Europos šalių, liberalios rinkos ekonomikos modelį (CEEC-LME)) su mažiausiais dosnia socialinės apsaugos sistema iš visų naujųjų ES narių.²⁰

Tendencija: švietimo ir mokymosi įvairėjimas. Naujos kartos ir hiperaktyvumas sparčiai keičia švietimo poreikius ir mokymo(si) būdus. Dėl kognityvinių mokslų pažangos, informacijos prieinamumo, naujų ugdymo metodų ir mokymosi visą gyvenimą išskyrimo atsiranda interesų ir mokymosi būdų, švietimo pasiekiamumo įvairovė. „Nežinau“ vis labiau nyksta. Istorinis ryšys tarp švietimo ir mokymosi mokykloje ateityje gali susilpnėti, o neformalus mokymasis sulauks daugiau pripažinimo. Tai gali turėti revoliucinį poveikį pasauliniam švietimo žemėlapiui ir ateities kartų žinioms.

Lietuvos švietimo sistema pasižymi netolygumais, kuriuos lemia regioninė atskirtis, nevienodos sociokultūrinės ir ekonominės sąlygos. 2018 m. PISA vertinti vaikų pasiekimai buvo žemesni nei EBPO vidurkis. Lietuvai taip pat būdinga didelė gebėjimų pritaikymo darbo rinkoje vertikali ir horizontali neatitiktis.²¹

Ši tendencija diskusijose buvo aktualizuota per švietimo svarbos valstybės ateičiai perspektyvą, ji įvardyta kaip viena esminių prielaidų pažangai valstybėje sukurti. Vis dėlto kartu pabrėžta, kad ši tendencija labai priklauso nuo kitų procesų ir tendencijų (technologijų raida, automatizacija, įvairėjančios darbo formos, senstanti visuomenė ir kt.), kurie neišvengiamai vers dabartinę švietimo sistemą ir žmones prie jų prisitaikyti.

Mokymosi fragmentacija ir įvairėjimas, kai šalia formalaus ugdymo randasi ir kitos, neformalios, mokymosi formos, turi nevienareikšmių pasekmių. Nors jos didina švietimo prieinamumą, kartu kyla pavojus dėl bendro kultūrinio pamato, jungiančio mus į vientisą bendruomenę, visuomenės santarvės ir savivokos suirimo. Dabartinė švietimo infrastruktūra vertinama kaip gana gera, tačiau pati švietimo sistema – kaip nepakankamai prisitaikiusi prie greitai kintančio šiuolaikinio pasaulio, kuriame sunku nuspėti, kokių gebėjimų ir įgūdžių reikės ateityje. Vertinant tai, kad pagrindinis šalies išteklius yra žmonės, šios tendencijos aktualumas – didžiulis, o atsakas į jos keliamus iššūkius reikalauja į ilgalaikę perspektyvą nukreiptų sprendimų.

Tendencija: kintantys sveikatos iššūkiai. Pasaulio sveikatos problemos keičiasi. Mokslo pažanga ir aukštesnis gyvenimo lygis padidino galimybę gyventi ilgiau ir sveikiau, sumažino infekcinių ligų dažnį. Tačiau nutukimas, nevisavertė mityba, atsparumas antimikrobinėms medžiagoms ir neužkrečiamosios ligos tampa vis didesne mūsų šimtmečio sveikatos našta. Širdies ir kraujagyslių bei lėtinės kvėpavimo takų ligos, diabetas, vėžys, depresija ir nerimas yra tik keletas nesveiko gyvenimo būdo, didėjančios taršos ir kitų antropogeninių priežasčių simptomų, kurie egzistuoja kartu su reaktyvia, o ne profilaktine medicina.

20. Ralph Wrobel, „From Independence to the Euro Introduction: Varieties of Capitalism in the Baltic States“, *Central and Eastern European Journal of Management and Economics* 3, no. 1 (2015): 9–38.

21. STRATA, *Žmogiškojo kapitalo būklė*. Vyriausybės strateginės analizės centras, 2020. Taip pat žr. OECD, *OECD Skills Strategy Lithuania: Assessment and Recommendations*, OECD Skills Studies, OECD Publishing, Paris, 2020, <https://doi.org/10.1787/14deb088-en>, p. 10.

EK 2020-ųjų šalies ataskaitoje Lietuvai nurodyta, kad mūsų valstybė pasižymi vienu aukščiausių mirtingumo nuo pagydomų ir išvengiamų ligų rodiklių ES.²² Mažas sveikatos sektoriaus finansavimas ir neefektyvus išteklių paskirstymas yra įsisenėjusios Lietuvos sveikatos apsaugos sistemos problemos, lemiančios prastos kokybės sveikatos paslaugas. Situaciją dar labiau apsunkina regioniniai atotrūkiai, dėl kurių kokybiškos sveikatos paslaugos dar menkiau prieinamos daliai visuomenės dėl slaugytojų trūkumo, netolygaus sveikatos priežiūros ekspertų pasiskirstymo ir gebėjimų bei priemonių taikyti naujausias diagnostines technologijas.

COVID-19 pandemijos kontekstas išryškino Lietuvos sveikatos sistemos trūkumus ir suaktualino šios tendencijos reikšmės suvokimą šalyje. Vis dėlto pandemija kiek užgožė kitas, pamatines, sveikatos sektoriaus problemas ir slypinčias rizikas. Lietuva išsiskiria iš kitų Europos šalių tarpo ne tik trumpesne gyvenimo, bet ir trumpesne sveiko gyvenimo trukme. Bendrame ilgaamžiškumo svarstymų kontekste Lietuva pagal valstybės strateginiuose dokumentuose (pvz., 2021–2030 m. nacionaliniame pažangos plane) užsibrėžtus siekius atrodo labai neambicinga. Nors piliečiai vertybių tyrimuose yra linkę sveikatą vertinti kaip svarbią, patys rūpintis sveiku gyvenimo būdu nėra linkę – gyvenimo būdo sukelti rizikos veiksniai siejami su daugiau nei puse visų mirčių Lietuvoje, o tai yra vienas prasčiausių rezultatų tarp visų ES valstybių narių.

Greta ekspertų apklausos rezultatų svarbu atskirai paminėti ir keletą tendencijų, apie kurių svarbą, pobūdį ir galimą raidą buvo itin plačiai diskutuota dirbtuvėse. Visų pirma, tai **auganti globali Rytų ir Pietų ekonominė ir politinė galia**. Jei dabartinės tendencijos išliks, iki 2050 m. ekonominė ir politinė „didžiojo septyneto“ (G7) įtaka palaipsniui atiteks „augančiam septynetui“ (Kinija, Indija, Indonezija, Brazilija, Rusija, Meksika ir Turkija).²³ Jau dabar tai pripažįstama viena svarbiausių ekonominių ir geopolitinių pasaulinių tendencijų, kuri neišvengiamai veiks šalių ekonominius ryšius, prekybą ir investicijas, pasaulinę ekonominę tvarką, tarptautinius santykius ir aljansus. Rytų valstybių minkštosios galios ekspansija jau matoma ir tokiose srityse, kaip, pvz., kultūra ar tarptautinių organizacijų veikla. Pandemijos krizė parodė būtinybę visai Europai didinti savo nepriklausomumą nuo šių augančių galių, ypač kritiškai svarbių žaliavų gamybos ir prekių gamybos srityje. Lietuva turėtų išgryninti savo ilgalaikius interesus ir su Rytų ir Pietų galios augimu susijusias rizikas. Nors šie klausimai Lietuvoje sulaukia vis daugiau dėmesio, iki šiol auganti globali Rytų ir Pietų galia bei jos aktualumas Lietuvai buvo interpretuojami ir analizuojami sąlygiškai siaurai – daugiausia per Baltijos regiono saugumo prizmę. Kertinis šių svarstymų klausimas – kaip išlaikyti JAV dėmesį Rytų Europos regiono saugumui, kai Vašingtonas vis labiau orientuojasi į Indijos ir Ramiojo vandenyno politinę erdvę. Ši užduotis ir su juo susijęs iššūkis įsitraukti į besiformuojančią JAV / Vakarų strategiją Indijos ir Ramiojo vandenyno regione tampa vis svarbesne Lietuvos tarptautinės politikos diskusijų ašimi.

Susijęs klausimas – **naujų saugumo iššūkių ir kintančio saugumo paradigmos**, kuri matoma kaip kitų pasaulyje vykstančių procesų ir tendencijų išvestinė. Plintantys asimetrinio arba hibridinio karo metodai, grėsmių ir veikėjų įvairovė kelia naujų iššūkių gynybos ir saugumo bendruomenėms, taip pat ir visai visuomenei, aktualizuoja ir plečia atsparumo sąvoką. Ši sąvoka nurodo organizmo, ekosistemos ar bendruomenės gebėjimą atsigauti patyrus neigiamą poveikį ar sukrėtimą. Diskusijos apie atsparumo poreikį dar labiau sustiprėjo COVID-19 pandemijos metu.²⁴ Kartu pandemijos kontekste iš naujo suvokta įvairių sričių svarba valstybės ir visuomenės saugumo užtikrinimui (ne tik tradicinio karinio saugumo) – pradedant kibernetiniu saugumu, baigiant mokslo, medicinos sritimi, žmonių emocine gerove. Kinta saugumo objektai, ateityje gali tapti susirūpinti visiškai naujais klausimais, pvz., genetiniu saugumu. Tai, kad ateityje saugumo politikos objektu iš esmės gali tapti bet kas, kuria visapusiškos ir adaptyvios saugumo politikos poreikį, o jos veiksmingumą reikšmingai lems tai, kaip skirtingos profesinės grupės (pvz., medikai, mokslininkai) ir piliečių grupės (pvz., kaimo gyventojai, jaunimas) bus įtrauktos į valdysenos procesus.

Nors kintantis tarptautinės galios balansas ir įvairėjantys saugumo iššūkiai regimai skatina skirti dar daugiau dėmesio valstybės išlikimo problemai, būtų klaidinga į šiuos pokyčius reaguoti vis gilesne ir platesne valstybės politikos ir visuomeninio gyvenimo „saugumizacija“. Pirma, atsižvelgiant į pirmiau aptartų megatendencijų įvairovę ir kompleksiskumą, centralizuota valstybės saugumo politika gali būti paprasčiausiai nepajėgi numatyti ir suvaldyti visų su jomis susijusių potencialių saugumo iššūkių. Antra, „saugumizacijos“ procesas neišvengiamai keltų rimtų etinių ir teisinių dilemų, susijusių su pilietinių teisių, asmens privatumo ir kitais klausimais. Atitinkamai tiek veiksmingumo, tiek normatyvine prasme produktyvus būdas reaguoti į daugialypius saugumo iššūkius ateityje yra vystyti visuomenės atsparumą – t. y. siekti, kad įgalinti veikti ir kūrybiškai Lietuvos gyventojai ir jų bendruomenės nuolat generuotų atsakymus į klausimus, kurių šiuo metu neįmanoma numatyti, bet jie iškil

22. European Commission, „Country Report Lithuania 2020“.

23. PwC, „The Long View: How Will the Global Economic Order Change by 2050?“ (PricewaterhouseCoopers, 2017), <https://www.pwc.com/gx/en/world-2050/assets/pwc-the-world-in-2050-full-report-feb-2017.pdf>.

24. European Commission, „Charting the Course towards a More Resilient Europe“, Strategic Foresight Report (Brussels: European Commission, 2020).

ateityje. Trumpai tariant, ateityje svarstymai „kaip išbūti“ (išlikimo logika) bus vis labiau susiję su atsakymais į klausimą „kaip būti“ ir nuo jų priklausomi (valstybės potencialo realizacijos ir nukreipimo logika). Šių atsakymų paieška yra vienas svarbiausių Lietuvos strateginio mąstymo uždavinių.

1. Valstybės pažangos samprata

Šioje dalyje pateikiame trumpą apžvalgą, kaip yra apibrėžiama pažanga ir kaip šis supratimas kito laike. Pastaraisiais metais COVID-19 pandemijos kontekste ES atsigręžta į atsparumo (angl. *resilience*) koncepciją, kuri nurodo ne tik objekto gebėjimą grįžti į pradinę padėtį, patyrus išorės šoką, bet ir gebėjimą transformuotis į kokybiškai naują būseną. Ar tokia galėtų būti šiandienos valstybės pažangos samprata?

Kas yra pažanga? Pažangos, arba progreso, sąvoka nurodo tokį pokytį laike, kurio rezultatas yra esamos padėties pagerėjimas. Lietuvių kalbos žodynas pažangą interpretuoja kaip procesą („judėjimas“, „ėjimas“), vedantį į tobulesnį būvį arba aukštesnę pakopą.²⁵ Stanfordo filosofijos enciklopedija pažymi, kad nors skirtingos teorijos sutaria, kad progresas yra žmonių būklės gerėjimas, tačiau tiksli progreso sąvokos prasmė yra filosofinių ginčų objektas, mat nesutariama dėl to, kas yra žmonių gerovė, kaip ji yra istoriškai nulemta ir kokio pobūdžio įrodymai gali pagrįsti šio proceso egzistavimą.²⁶

Pažangos sąvokos istorija. Pažangos kaip progreso sąvoka išplito ir įsitvirtino Europoje kartu su modernių laikų mokslo ir industrijos revoliucija. Pirmieji svarstymai progreso reiškinį interpretavo iš episteminės perspektyvos: pažinimas yra pažangos pagrindas, o pažanga yra išreiškiama per mokslinius ir technologinius pasiekimus. Tačiau filosofai nesutarė, kur link veda pažanga. Žymūs XVIII a. prancūzų mąstytojai Turgot ir Condorcet manė, kad progreso tikslas yra geresnė politinė ir socialinė žmonių būklė. Kiti filosofai teigė, kad žmonių tobulėjimas kreipia juos ekonominio augimo kryptimi.²⁷ XIX a. įsitvirtino pamatinė skirtis, kurios pagrindu filosofai skirtingai mato pažangos tikslingumo reikšmę: vieni iš jų (Hegelis) manė, kad žmonija patiria dvasinę raidą, vedančią vis didesnio sąmoningėjimo ir laisvės link; kiti (Marksas) – kad žmonijos raida yra materialinio pobūdžio, pagrįsta gamybinių jėgų vystymusi, kuris lemia ekonominį modelį, o šis – politinį modelį.²⁸

Apibendrinant galima teigti, kad pažangos sąvoka numato kelis elementus:

- pažanga yra normatyvi sąvoka, išreiškianti žmonių bendrijos vertybes, jų gėrio sampratą ir tuo pagrindu apibrėžtus siekius;
- pažanga numato kryptingą ir akumuliatyvų procesą, kuriame žmonių būklės gerėjimas turi pasiekti išsipildymo etapą;
- šia prasme įvairios progreso teorijos pasakoja apie tokios raidos tikslingumą link tam tikro – dažniausiai vieno, globalaus ir neišvengiamo – istorinio tikslo realizavimo.

XX a. politinės katastrofos vertė permąstyti, ar istorija išties yra tikslinga ir besiplėtojanti progreso kryptimi. Šiandien ateitis nebėra įsivaizduojama kaip „dabarties tęstinumas“, neišvengiamas žmogaus būklės gerėjimas. Tokios ateities studijų metodologijos kaip ateities įžvalgos (angl. *foresight*) kalba apie įvairių, iš dalies dubliuojamų, bet kartais konfliktuojančių ateičių galimybes.²⁹ Iš pliuralistinės perspektyvos ateitis negali būti suvokiama vien tik kaip pažanga arba stagnacija. Pritaikant Thomo Kuhno mokslo revoliucijų sampratą šiam klausimui, ilgojo laikotarpio ateitis turėtų būti suvokiama kaip paradigminė kaita (t. y. esminis pasikeitimas koncepcijose ir praktikoje, kaip kažkas veikia ar yra pasiekiamas), kurios rezultatas nėra bendramatis praeities būklei ir todėl negali būti įvertintas tokiomis pačiomis vertybėmis.³⁰ Standartiniai pažangos tyrimai yra skirti trumpajam pokyčių laikotarpiui (iki 5 metų), taip darant prielaidą, kad ateitis nebus paradigmiškai kitokia nei praeitis. Tačiau kuriant ilgojo laikotarpio valstybės strategiją (20 metų ir ilgesnę), verta prisiminti, kad dabarties ir ateities veikėjai yra nelygiavertėse episteminėse situacijose: tai, ką mes manome, kad nutiks ateityje, nebūtinai įvyks; tai, ką šiandien vertiname kaip teigiamą dalyką, nebūtinai bus ateityje pozityviai vertinama. Tiriant ateitį, būtina peržengti savo vaizduotės ribas ir įsivaizduoti neįtikėtinus ir neįsivaizduojamus dalykus kaip galimus ir tikėtinus. Siekiant atrast adekvatų santykį su daugiasluoksne, permaininga kaita, vykstančia daugiapolio pasaulio kontekste ir įgaunančia daugybės skirtingų naratyvinių formų, šiandien reikia kalbėti apie globalias tendencijas,

25. Žr. Lietuvių kalbos žodyno svetainę, <http://www.lkz.lt/?zodis=pa%C5%BEanga&ins=-1&les=-1&id=22117120000>.

26. Margaret Meek Lange, „Progress“, in *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, ed. Edward N. Zalta, Summer 2021 (Metaphysics Research Lab, Stanford University, 2021), <https://plato.stanford.edu/archives/sum2021/entries/progress/>.

27. R. L. Meek (ed.), 1973, *Turgot on Progress, Sociology and Economics*, Cambridge: Cambridge University Press; Condorcet, Jean-Antoine-Nicolas de Caritat, 1979. *Sketch for a historical picture of the progress of the human mind*, Westport, CT: Greenwood Press; Smith, A., 1994, *The Wealth of Nations*, E. Cannan (ed.), New York: Modern Library.

28. Hegel, G. W. F., 1988, *Introduction to The Philosophy of History*, L. Rauch (trans.), Indianapolis: Hackett; Marx, K. 1978, *Capital*, Volume One, in *The Marx-Engels Reader*, R. C. Tucker (ed.), London: W. W. Norton and Company.

29. Voros, J. 2003, „A generic foresight process framework“, *Foresight* 5 (3): 10–21.

30. Kuhn, T. 1962/1970, *The Structure of Scientific Revolutions*, Chicago: University of Chicago Press. 1970.

neapibrėžtas ateities galimybes ir bandyti įsivaizduoti konkrečių valstybių galimas padėtis tų pokyčių perspektyvoje.

Dėl šių priežasčių dabartiniuose debatuose dėl progreso sąvokos abejojama, ar galima kalbėti apie vieną globalų žmonijos istorinį naratyvą, kuris įprasmina progreso sąvoką. Kaip rodo akademiniai tyrimai, klasikinė progreso samprata yra nulemta vakarietiško kultūrinių nuostatų, liberalios demokratijos ir jos institucijų. Kartu klausinama, ar visuomenės gali patirti regresą, kaip tai susiję su išteklių eksploatacija, ekologija, nefunkcionaliomis socialinėmis vertybėmis.³¹ Dėl šių pertrūkių šiuolaikinės progreso sampratos yra kur mažiau universalizuotos ir kur kas labiau pliuralistinės. Nors progreso kaip būklės gerėjimo apibrėžimo kontekstas ir aprėptis keičiasi, tačiau pats poreikis kalbėti apie būklės progresą išlieka, kaip ir įsitikinimas, kad progresas yra susijęs su žmonių vertybėmis ir tikslais.

Pažangos matavimas. Praktiniame lygmenyje pažanga yra matuojama siekiant įvertinti valstybių gerovę ir jos pokyčius. Mokslininkai išskiria tris chronologines progreso matavimo stadijas:³²

Ekonominiai rodikliai. Ekonominio vertinimo perspektyva įsigali XX a. pirmoje pusėje kartu su S. Kuznetso siūlymu matuoti valstybės augimą stebinti bendrąjį vidaus produktą ir sustiprėja su J. M. Keyneso pasiūlymu maksimizuoti nacionalinės produkcijos pajėgumus. Tokiu būdu progresas yra apibrėžiamas kaip ekonominis pajėgumas.³³

Socialiniai rodikliai. Šaltojo karo metu įvairūs autoriai ima kvestionuoti ekonominius rodiklius, kuriais matuojamas gėrybių kiekis, ir siūlo įtraukti socialinius rodiklius, kurie atskleidžia gyvenimo kokybę. 6-ajame dešimtmetyje pasiūloma į progresą pažvelgti iš visuomenės perspektyvos ir matuoti skurdą, nedarbą, namų ūkių padėtį, sveikatą. 8-ajame dešimtmetyje įtraukiami ir subjektyvūs indikatoriai, kurie atskleidžia individo požiūrį į gyvenimo kokybę ir jos patirtį. Šis posūkis prie subjektyvių rodiklių motyvuojamas tuo, kad, nepaisydami augančių objektyviųjų socialinių rodiklių skaičių, individai yra linkę savo pačių gerovę vertinti blogesnėje perspektyvoje, todėl būtina stebėti rodiklius, išreiškiančius jų laimės, saugumo, pasitenkinimo darbu patirtį. 1982 m. EBPO išleidžia socialinių rodiklių sąrašą.³⁴

Globalūs ir aplinkosaugos rodikliai. XX a. pabaigoje toliau atrandami nauji socialiniai rodikliai, kurių paskirtis yra matuoti lyčių įgalinimą, skurdą, gyvenimo standartus. Tačiau mokslininkai pastebi, kad progresas yra glaudžiai susijęs su gamtos būkle ir aplinkos kokybe, kurią galima matuoti tais rodikliais, kurie atskleidžia žmogaus poveikį aplinkai, klimato pokyčius, oro taršą. Teigiama, kad ekonominis augimas turi sumažinti savo daromą negrįžtamą žalą gamtai ir sustabdyti gamtos išteklių eikvojimą. Tokiu būdu tvarus augimas tampa vienu iš centrinių šių dienų pažangos matavimo rodiklių. Todėl nauji rodikliai, deklaracijos ir strategijos siekia įtraukti principus, kurie leistų užtikrinti tvarią ir darnią valstybių ekonominę plėtrą santykyje su gamta.³⁵ Pastaruoju metu EBPO siūlo valstybių gerovės ir pažangos matavimą struktūruoti aplink tris pagrindinius komponentus: dabarties gerovę, nelygybę gerovės rezultatuose ir išteklių ateities gerovei.³⁶

Pažangos sąvoka Lietuvos kontekste. Pažangos sąvoka yra įtvirtinta Strateginio valdymo įstatyme (2020 m. birželio 25 d. Nr. XIII-3096). Nors šios sąvokos turinys nėra aiškiau įvardytas, semantinis sąvokos laukas apima šiuos elementus: „darnus valstybės vystymasis“, „strateginių valstybės tikslų įgyvendinimas“, „siejami socialinės, ekonominės ir aplinkos būklės pokyčiai“. Tiek įstatymas, tiek jį patikslinantys Nacionalinės pažangos planai nurodo Lietuvos pažangos strategiją „Lietuva 2030“ (LT2030) kaip dokumentą, kuris apibrėžia valstybės pažangą.

LT2030 pažangą apibrėžia kaip Lietuvos įgalinimą „tapti modernia, veržlia, atvira pasauliui, puoselėjančia savo nacionalinį tapatumą šalimi“.³⁷ Nacionalinis tikslas priklauso nuo lokalių pokyčių kiekvieno piliečio gyvenime: vertybinė valstybės transformacija priklauso nuo vertybinės piliečių transformacijos. Taigi, LT2030 centrinis tikslas yra sukurti sąlygas ir aplinką, kuri skleistų pažangos vertybes ir įgalintų piliečius tapti atsakingus,

31. Fukuyama, F., 1992, *The End of History and the Last Man*, New York City: Avon Books, Inc; Amin, S., 1988, *Eurocentrism*, R. Moore (trans.), New York: Monthly Review Press; Wright, R., 2004, *A Short History of Progress*, Cambridge, MA: Da Capo Press; Diamond, J., 1997, *Guns, Germs, and Steel: The Fates of Human Societies*, New York: W. W. Norton and Company.

32. Scrivens, K., and Iasiello, B., 2010, *Indicators of Societal Progress*, OECD Statistics Working Paper: <https://www.deepdyve.com/lp/the-organisation-for-economic-co-operation-and-development-oecd/statistics-working-paper-indicators-of-societal-progress-Zq0uQp1P2J>. Šių etapų vizualizacija prieinama: <http://www.oecd.org/site/progresskorea/41288178.pdf>.

33. Žr. Nobelio premijos laureato S. Kuznetso ataskaitą „National Income and Its Composition, 1919–1938“ Jungtinių Amerikos Valstijų kongresui.

34. Bauer, R. A., 1966, *Social Indicators*, Cambridge, Mass.: M.I.T. Press; Morris, M. D., 1979, *Measuring the condition of the world's poor: the Physical Quality of Life Index*, New York; Oxford: Pergamon for the Overseas Development Council; OECD, 1982, *OECD list of social indicators*. Paris: OECD Publications and Information Center; Haq, M. ul, 1999, *Reflections on human development*, Delhi: Oxford University Press.

35. E. g. „Rio Earth Summit“ (1992); Jungtinių Tautų „Millenium Development Goals“ (2000); EBPO Antrasis pasaulinis forumas Stambule „Measuring and Fostering Progress of Societies“ (2007).

36. <https://www.oecd.org/statistics/measuring-well-being-and-progress.htm>.

37. Lietuvos pažangos strategija „Lietuva 2030“, p. 7.

kūrybingus ir atvirus. Numatoma, kad šios vertybės pirmiausia turi būti puoselėjamos visuomenės, ekonomikos ir valdymo srityse ir kad šių vertybių pagrindu minėtos sritys taps „sumanios“. Tai rodo, kad Lietuvos pažangos strategija neturi unifikuotos pažangos sampratos, bet apima keletą atskirų vertybių, kurios yra susijusios su veikimu nestabiliame ir naujus iššūkius keliančiame pasaulyje.

Taigi, LT2030 pažangą suvokia kaip vertybinį tikslą, kurio įgyvendinimas valstybei užtikrintų gerovę. Nors strategijoje nėra plačiau papasakota, kas lemia visuotinį progresą ir kokia linkme jis plėtojasi, aišku yra tai, kad Skandinavijos valstybės yra pasiekusios geidžiamą išsipildymo būklę. Todėl Lietuvos siekis yra suartėti su šiomis valstybėmis, siekiant „tapti integralia, sėkminga, politiškai ir ekonomiškai konsoliduota Šiaurės ir Baltijos valstybių regiono, į kuri įeity penkios Šiaurės ir trys Baltijos valstybės, dalimi.“³⁸ Vertindama savo kelionę pažangos link, strategija siūlo naudoti gyvenimo kokybės, laimės, demokratijos, darnios visuomenės, pasaulio konkurencingumo ir globalizacijos indeksus. Naudojami rodikliai atitinka šių dienų laiko dvasią, mat atitinka tas matavimo tendencijas, kurios yra populiarios ekonomikos, socialinių ir globalių rodiklių srityse.

Pažangos sąvoka ES kontekste. EK 2020 m. parengė strateginio prognozavimo ataskaitą „Strateginis prognozavimas – kelias į didesnę Europos atsparumą“, kurioje teigiama, kad ekonomikos augimas nebegali būti laikomas savaiminiu tikslu ir turi derėti su darnaus vystymosi principais.³⁹ Europai iki 2050 m. keliama 4 tikslai: socialinės rinkos ekonomikos plėtra, demokratijos puoselėjimas, tapimas pirmuoju neutralaus poveikio klimatui žemynu ir prisitaikymas prie skaitmeninio amžiaus. Tačiau, kaip pastebima, šie ilgalaikiai planai gali susidurti su netikėtais iššūkiais ir grėsmėmis, kurie gali padaryti ES pažeidžiamą ir todėl nepajėgią įgyvendinti užsibrėžtų tikslų. Tokiu iššūkiu 2020 m. tapo pasaulinė COVID-19 krizė, kuri privedė prie daugybės aukų skaičiaus ir sukėlė ekonomikos bei visuomenės trikdžius.

Siekdama atsižvelgti į nenumatytų grėsmių pavojų ilgalaikiams tikslams, EK įtvirtina naują strateginio planavimo kriterijų – atsparumo (angl. *resilience*) kaip gebėjimo atlaikyti ir įveikti iššūkius principą. Atsparumas pirmiausia yra suvokiamas kaip adaptyvi savybė, įgalinanti dinamiškai prisitaikyti prie netikėtų krizių ir jas panaudoti savo iniciatyvoms, perėjimui į geresnį būvį. Tačiau kartu tai yra savybė, leidžianti nenukrypti nuo tvarumo, teisingumo ir demokratiškumo normų krizės akivaizdoje. Minėtų 4 tikslų kontekste atsparumas įgauna tokias formas:

- *Socialinis ir ekonominis atsparumas.* Šis aspektas yra orientuotas į struktūrinius ekonomikos pokyčius, kurie būtų pagrįsti Europos socialinėmis teisėmis ir skatintų socialinę ir regioninę sanglaudą, remtų pažeidžiamiausias visuomenės grupes.
- *Geopolitinis atsparumas.* Šis aspektas yra orientuotas į Europos lyderystės pasaulyje stiprinimą, pvz., teikiant humanitarinę ir vystymosi pagalbą, ir savarankiškumo santykių su kitomis galiomis didinimą.
- *Žaliojo atsparumas.* Šis aspektas yra orientuotas į Europos poveikio klimatui neutralizavimą, prisitaikymą prie būsimų pokyčių, kuris gali būti pasiektas kuriant žiedinę ekonomiką, keičiant vartojimo įpročius, kuriant žalią verslo galimybes, panaikinant toksines medžiagas aplinkoje ir priklausomybę nuo iškastinio kuro, atkuriant ekologines sistemas.
- *Skaitmeninis atsparumas.* Šis aspektas yra orientuotas į skaitmeninių technologijų kaitos suderinamumą su pamatinėmis žmogaus orumo, laisvės, lygybės, saugumo ir demokratijos vertybėmis.

Taigi EK ataskaita yra skirta nustatyti, kaip atsparumas kaip pažangos forma įgalina siekti užsibrėžtų Europos strateginių tikslų. Šis posūkis nuo konkrečių pažangos tikslų prie pažangos formos dera ir su LT2030 įtvirtinta pažangos samprata, pagal kurią galutinis strategijos tikslas priklauso nuo būdo ir vertybių, kurios įgalina siekiamą tikslą įgyvendinti. Tačiau LT2030 atsparumo sąvoka neminima – vartojamos sumanumo, atsakingumo, kūrybingumo ir atvirumo sąvokos.

Apibendrinimas. Ši apžvalga rodo, kad tolesni debatai Lietuvoje dėl pažangos sąvokos neišvengiamai bus susiję su vertybiniais klausimais, nacionaliniais tikslais ir mūsų, kaip valstybės, ateities suvokimu. Didžiausias trūkumas šių dienų politinėse diskusijose liečia būtent pažangos ir ateities santykį: įprasta ateitį įsivaizduoti kaip dabarties tęstinumą ir neįvardijant platesnio ateities konteksto, kuriame strategija turi funkcionuoti. Tokiu būdu nėra numatoma, kas ateityje (o ne dabartyje) gali būti laikoma pažanga, o kas – ne. Vienas iš esminių šio dokumento tikslų yra įvardyti šį kontekstą ir apibrėžti, kas aktualiausias (Lietuvai) vyks iki 2050 m. Ši apžvalga turėtų tarnauti kaip atskaitos taškas tolesnei diskusijai dėl to, ką reiškia Lietuvai patirti pažangą iki 2050 m. Tarp pagrindinių tolesnės diskusijos klausimų galėtų būti šie: kaip Lietuvai verta suvokti pažangą didžiųjų tendencijų perspektyvoje; ar mąstant apie tendencijas, pakanka naudoti LT2030 įtvirtintas pažangos vertybes, o gal jas verta pakeisti EK vartojama atsparumo sąvoka; o galbūt kyla naujos progreso sampratos ir apibrėžimo poreikis?

38. Lietuvos pažangos strategija „Lietuva 2030“, p. 6–7.

39. https://ec.europa.eu/info/strategy/priorities-2019-2024/new-push-european-democracy/strategic-foresight/2020-strategic-foresight-report_en.

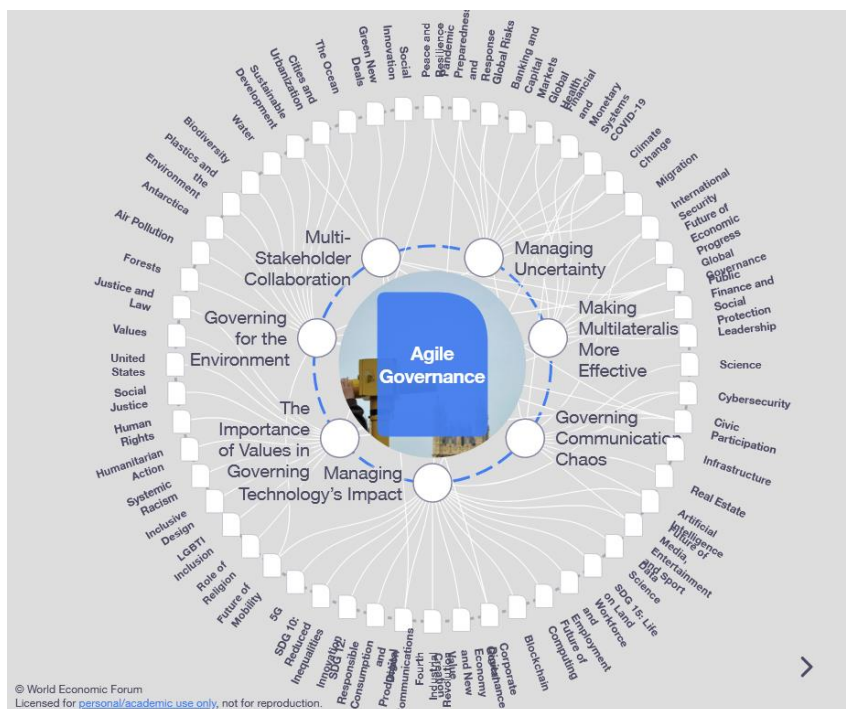

2. Megatendencijos. Įtaka Lietuvos pažangai

Tarptautinės institucijos, užsienio valstybių tyrimų centrai, didžiosios konsultacijų bendrovės, tokios kaip Pasaulio ekonomikos forumas,⁴⁰ JAV Nacionalinės žvalgybos taryba,⁴¹ *Policy Horizons* Kanadoje,⁴² EBPO,⁴³ EY,⁴⁴ McKinsey⁴⁵ ir kt., nuolat seka ir analizuoja didžiąsias tendencijas (angl. *megatrends*), silpnus pokyčių signalus, kurie bus svarbūs valstybių ar verslų ateičiai, siekiant geriau numatyti būsimus sprendimus ir jiems pasiręgti. Literatūroje nėra bendro megatendencijų apibrėžimo, tačiau paprastai jos apibūdina jau dabar besivystančius fenomenus, kurių poveikis bus platus, visa apimantis, gilus ir transformuojantis, pakeisiantis būdus, kuriais žmonės, verslai ir visuomenės gyvens ir dirbs daugelį metų į priekį.⁴⁶

Pasaulio ekonomikos forumo analitikai yra išskyrę apie šimtą aktualių globalių temų, pvz., ateities energetika, ateities judumas, geoekonomika, tarptautinis saugumas, prekyba ir investicijos ar lanksti valdysena, ir vertina jų galimą poveikį įvairioms sritims (žr. 1 pav.).⁴⁷

1 pav. Lanksti valdysena

Šaltinis – Pasaulio ekonomikos forumo informacija

Skirtingų institucijų parengtų pranešimų apie megatendencijas laikotarpiai kiek skiriasi (įvairuoja nuo 2030 iki 2050 m.), tačiau apžvelgus keleto tyrimų centrų ir tarptautinių institucijų pateikiamą informaciją, susisteminus ją pagal raktažodžius, **ryškėja tam tikros bendros pagrindinės tendencijos**: technologiniai, demografiniai (ir socialiniai) pokyčiai, ekonominės galios slinktis į Rytus, klimato kaita ir išteklių trūkumas (žr. 1 lentelę).⁴⁸ Taip pat

40. World Economic Forum, „Strategic Intelligence“, Strategic Intelligence, accessed October 26, 2021, <https://intelligence.weforum.org>.

41. „National Intelligence Council“, Office of the Director of National Intelligence, accessed October 26, 2021, <https://www.dni.gov/index.php/who-we-are/organizations/207-about/organization/national-intelligence-council>.

42. „Our Work – Policy Horizons Canada“, Government of Canada, accessed October 26, 2021, <https://horizons.gc.ca/en/our-work/>.

43. „Strategic Foresight – Organisation for Economic Co-Operation and Development“, accessed October 26, 2021, <https://www.oecd.org/strategic-foresight/>.

44. „EY Megatrends“, Ernst & Young, accessed October 26, 2021, https://www.ey.com/en_gl/megatrends.

45. McKinsey Global Institute, „Global Trends: Navigating a World of Disruption“, McKinsey & Company, January 22, 2019, <https://www.mckinsey.com/featured-insights/innovation-and-growth/navigating-a-world-of-disruption>.

46. Simon Tay, Julia Puspawati Tjaja, and ASEAN, eds., *Global Megatrends: Implications for the ASEAN Economic Community* (Jakarta: ASEAN Secretariat, 2017).

47. Žr. „Global issues“ polapj, World Economic Forum, „Strategic Intelligence“.

48. Čia pateikiame PwC, EY, WEF, SITRA, McKinsey vertinimus; jų eiliškumas skirtinguose vertinimuose skiriasi.

minimos tokios temos kaip urbanizacija, tarpusavio ekonominis susietumas (globalizacija), auganti valstybių skola ir ekonomikos pokyčiai (skaitmeninė ekonomika); susijusios temos: numatomi tarptautinės sistemos pokyčiai (ir geoekonomika), individualizacija (ir žmogaus įgalinimas), valdysenos pokyčiai (populizmo augimas ir kt.). „Lūžis“ (*disruption*) yra vienas iš dažniausiai sutinkamų raktažodžių šiame kontekste.

1 lentelė. Megatendencijų apžvalga pagal pasirinktų užsienio tyrimų centrų duomenis

Tendencijos / institucija	Globalizacija ⁴⁹ / ekonominė tarpusavio priklausomybė / „data-driven“ / susietumas	Spartūs technologiniai pokyčiai	[Ekonominės] Galios slinktis į Rytus	Demografiniai (ir socialiniai) pokyčiai, žmonių įgalinimas (individualizacija, nelygybė)	Klimato kaita / išteklių stoka	Ekonomikos pokyčiai (auganti valstybių skola, prekybos, užimtumo ir kt. pokyčiai)	Urbanizacija	Informacijos centriškumas	Energijos suvartojimo augimas
US NIC ⁵⁰		x	x ⁵¹	x	x	x			
UK MOD ⁵²		x	x	x	x			x	
EU ISS ⁵³	x		x	x	x		x		x
PwC ⁵⁴		x	x	x	x		x		
EY ⁵⁵	x	x		x	x				
KPMG ⁵⁶	x	x	x	x	x	x	x		
McKinsey ⁵⁷	x	x	x	x					

49. COVID-19 kontekste imta kalbėti apie *glokalizaciją*.

50. Strategic Futures Group, „Global Trends 2040: A More Contested World“ (Washington, D. C.: National Intelligence Council, March 2021), <https://www.dni.gov/index.php/gt2040-home>.

51. Siejama su demografiniais pokyčiais, augančiu darbingo amžiaus žmonių skaičiumi Pietų Azijoje, Šiaurės ir Rytų Afrikoje, Lotynų Amerikoje.

52. Ministry of Defence of the United Kingdom, *Global Strategic Trends: The Future Starts Today*, 6th ed. (London: Ministry of Defence | GOV.UK, 2018), https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/771309/Global_Strategic_Trends_-_The_Future_Starts_Today.pdf.

53. Florence Gaub, „Global Trends To 2030 – Challenges and Choices for Europe“ (European Strategy and Policy Analysis System, April 2019), <https://www.iss.europa.eu/content/global-trends-2030-%E2%80%93-challenges-and-choices-europe>.

54. PwC, „Megatrends“, PwC, accessed October 26, 2021, <https://www.pwc.co.uk/issues/megatrends.html>.

55. Pranešime skiriama „pirminės jėgos“ (angl. *primary forces*) ir iš jų sąveikos išvedamos didžiosios tendencijos (angl. *megatrends*), lentelėje pateikiame pirmines jėgas. EYQ, „Megatrends 2020 and beyond: Are You Reframing Your Future or Is the Future Reframing You?“ (Ernst & Young, 2020), https://assets.ey.com/content/dam/ey-sites/ey-com/en_gl/topics/megatrends/ey-megatrends-2020-report.pdf.

56. „What Are the Global Megatrends?“, KPMG, November 4, 2013, <https://home.kpmg/xx/en/home/insights/2013/10/what-are-the-global-megatrends.html>.

57. McKinsey Global Institute, „Global Trends: Navigating a World of Disruption“.

Pirmiau pateiktos megatendencijos daro ir darys įtaką visais viešojo gyvenimo lygmenimis. JAV Nacionalinės žvalgybos tarybos 2021 m. pranešime apie globalias tendencijas iki 2040 m. akcentuojama, kad struktūrinės jėgos demografinėje, aplinkos, ekonomikos ir technologijų srityse, į kurias vienaip ar kitaip reaguoja žmonės, daro įtaką vidinei dinamikai visuomenėse, valstybėse ir tarptautinėje sistemoje.⁵⁸ Pavyzdžiui, **visuomenėse** auga fragmentacija ir konkurencija įvairiais ekonominiais, kultūriniais, politiniais klausimais. **Valstybėse** santykiai tarp visuomenės ir valdžios kiekviename regione ateityje patirs nuolatinę įtampą dėl augančios neatitikties tarp visuomenės poreikių bei lūkesčių ir to, ką vyriausybė gali suteikti. **Tarptautinėje sistemoje**, tikėtina, nė viena valstybė negebės vyrąti visuose regionuose ir srityse, todėl platesnis veikėjų ratas konkuruos dėl įtakos tarptautinei sistemai ir siekiant siauresnių tikslų. Šiai prognozei pritariama ir ES Saugumo studijų instituto vertinime, pagal kurį 2030-aisiais pasaulis nebebus vienpolis, o susidės iš daugybės „įtakos taškų“ (angl. *poly-nodal*).⁵⁹

Pagrindinės megatendencijos taip pat neišvengiamai paveiks ir **pasaulio ekonomiką**. EY analitikų teigimu, didžiųjų tendencijų sankirtos formuos naujus ateities pasaulius: pakitusią globalią ateities pasaulio tvarką, kitokius valdžios, visuomenės ir ekonomikų santykius, naujas verslo organizacijas ir rinkas, pakitusią žmonių elgseną ir vartojimo įpročius.⁶⁰ McKinsey pažymi pakitusį globalizacijos pobūdį – ji tapo duomenimis pagrįsta (angl. *data-driven*), jos srautai pasisuko Pietų–Pietų kryptimi, ir tai yra pagrindinis BVP augimo variklis šiuo metu. Pažangiausias skaitmenines technologijas taikančios įmonės (daiktų internetas, pažangūs analitikos metodai) lenkia kitas pagal pajamų augimą, laukiama naujos inovacijų bangos, susijusios su dirbtiniu intelektu ir automatizacija. Senstančiai Vakarų visuomenei migracija tampa vienu pagrindinių darbo jėgos ir produktyvumo didinimo šaltiniu. Auga skirtumai tarp šalių, ekonomikos sektorių, įmonių ir asmenų („*superstar*“ efektas), o tai prisideda prie didėjančio politinio ir socialinio nepasitenkinimo, nenusipėjami rezultatai dar labiau didina technologijų diktuojamą lūžio pokytį. Vis labiau nelygiose visuomenėse juntama didėjanti polarizacija, socialinis kontraktas suprantamas kaip sulaužytas. Keliamas klausimas dėl įtraukaus augimo ir darnios visuomenės raidos.

COVID-19 pandemija, Europos Parlamento Tyrimų tarnybos vertinimu, **ypač sustiprino šias megatendencijas: technologines inovacijas ir nelygybę**.⁶¹ Ji nesustabdė klimato šiltėjimo, urbanizacijos, tačiau ekonominio augimo prognozės tapo kiek nuosaikesnės, nors, EBPO duomenimis, iki 2030-ųjų Kinija vis dėlto aplenks JAV ir taps didžiausia pasaulio ekonomika. TVF teigimu, išlieka didelis neapibrėžtumas dėl pasaulio ekonominio augimo prognozių. EK, atsižvelgdama į didelį neapibrėžtumą, kuris būdingas nūdienos kontekstui, išleido pirmąjį metinį Strateginių žvalgų pranešimą, skirtą atsparumui – kaip būsimų ES ateities politikų kelrodžiui. ES gebėjimai ir laisvė veikti kintančiame pasaulyje toliau analizuojami antrajame metiniame pranešime.

Pastarajame akcentuojama šių megatendencijų reikšmė: klimato kaita ir kiti aplinkos iššūkiai; skaitmeninis hipersusietumas ir technologinės transformacijos; spaudimas demokratijai ir vertybėms; pokyčiai pasaulio tvarkoje ir demografijoje.⁶² Reaguojant į pandemiją, be kita ko, sustiprėjo ir „Europos sveikatos sąjungos“ lūkestis, skaitmeninio suverenumo imperatyvas, atsparios ir ateityje veiksmingos (angl. *future-proof*) ekonominės ir finansinės sistemos, institucijų atsparumo poreikis ir kt. Visa tai veiks ir Lietuvos ateitį.

Kiek anksčiau EK Jungtinių tyrimų centras informaciją apie vykstančius pokyčius yra susisteminęs į **14 didžiųjų tendencijų, kurios bus aktualios visos Europos ateičiai**.⁶³ Šios tendencijos yra: *spartėjantys technologiniai pokyčiai ir hipersusietumas, didėjantis išteklių trūkumas, kintantis darbo pobūdis, kintanti saugumo paradigma, klimato kaita ir aplinkos būklės blogėjimas, tebesitęsianti urbanizacija, švietimo ir mokymosi įvairėjimas, įvairėjanti nelygybė, didėjanti globalių Rytų ir Pietų įtaka, augantis vartojimas, augantis demografinis disbalansas, didėjanti naujų valdymo sistemų įtaka, auganti migracijos reikšmė, kintantys sveikatos iššūkiai*.

2020 m. lapkritį–gruodį STRATA surengtose žvalgomosiose kūrybinėse dirbtuvėse buvo svarstomas šių megatendencijų aktualumas Lietuvos valstybės pažangai ir visuomenės bei sprendimų priėmėjų supratimo ir žinojimo apie jas lygmuo. **Valstybės ateičiai ir galimiems netikėtumams pasirengti ypač svarbios tos tendencijos, kurios laikomos labai aktualiomis, tačiau jų supratimas – santykinai menkas**. Toliau pateikiame apibendrintą vykusių diskusijų apie megatendencijų įtaką Lietuvos pažangai, integruotą su pirmine literatūros analize, santrauką. Pagal turinį aktualiausias dalyvių išskirtas megatendencijas (žr. 3 priedą) susisteminoje pagal 4 dimensijas: geopolitinę, technologijų, klimato ir socialinę (į kiekvieną jų integruotas ir ekonominis aspektas bei,

58. Žr. „Summary“ skyrių, Strategic Futures Group, „Global Trends 2040: A More Contested World“.

59. Gaub, „Global Trends To 2030 – Challenges and Choices for Europe“, 19.

60. EYQ, „Megatrends 2020 and beyond: Are You Reframing Your Future or Is the Future Reframing You?“.

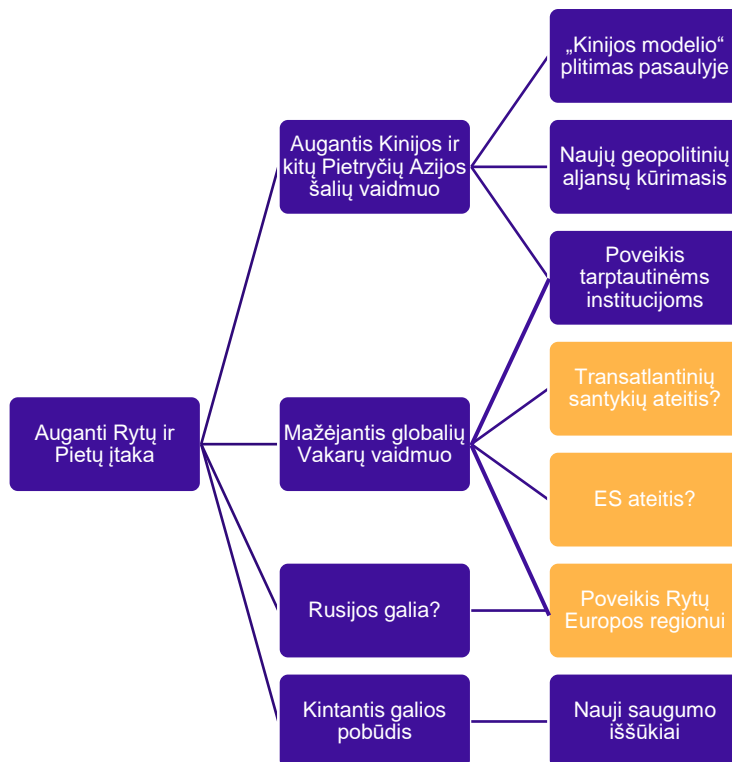
61. Danièle Réchard, „Global Mega-Trends: Scanning the Post-Coronavirus Horizon“, Briefing (Brussels: European Parliamentary Research Service, November 2020), [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2020/659344/EPRS_BRI\(2020\)659344_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2020/659344/EPRS_BRI(2020)659344_EN.pdf).

62. European Commission, „2021 Strategic Foresight Report: The EU's Capacity and Freedom to Act“ (Brussels: European Commission, September 8, 2021), https://doi.org/10.1163/2210-7975_HRD-4679-0058.

63. European Commission, „The Megatrends Hub | Knowledge for Policy“.

kur tinkama, švietimo politikos klausimai). Analizėje siekiama įvertinti galimas išskirtų megatendencijų pasekmes valstybės pažangai ir Lietuvos pajėgumus šiose 4 srityse, taip pat pažvelgti į kiekvienos srities problematiką iš atsparumo perspektyvos – t. y. kaip ši sąvoka dabar integruota į lietuvišką strateginį mąstymą konkrečioje srityje. Išsamius diskusijų apie kiekvieną iš tendencijų aprašus pateikiame tolesniame skyriuje.

2.1. Kintantis geopolitinis paveikslas: saugumo ir valdysenos iššūkiai

Tendencija: auganti globalių Rytų ir Pietų įtaka

Pagrindinė megatendencija – auganti Rytų ir Pietų įtaka – išskaidyta į 4 dimensijas. Pažymėtina, jog viena jų – tolesnė Rusijos galios raida – ilgalaikėje perspektyvoje gali vystytis radikaliai skirtingais būdais. Atitinkamai toliau nagrinėjami keli šios megatendencijos dimensijos scenarijai. Kiekvienai megatendencijos dimensijai numatytas tam tikras tikėtinas poveikis; geltonai pažymėtos pasekmės, aktualios ligšioliniams Lietuvos valstybės prioritetams.

Augantis Kinijos ir kitų Pietryčių Azijos šalių vaidmuo. EK teigimu, pasaulinė didžioji tendencija – galios persikėlimas į globalius Rytus ir Pietus. Nors dėl COVID-19 krizės ši tendencija laikinai sulėtėjo, tikėtina, kad ji tęsis ir toliau, nes ją lemia auganti ekonominė ir politinė besiformuojančių rinkos dalyvių įtaka, kurią sustiprina jų demografinis svoris. ES tenkanti pasaulio gyventojų ir pasaulio BVP dalis mažėja, todėl tai gali atitinkamai mažinti jos įtaką daugelyje svarbiausių sričių.⁶⁴ Prognozuojama, kad 2050 m. dabartinį „didįjį septynetą“ pakeis „augantis septynetas“ – Kinija, Indija, Indonezija, Brazilija, Rusija, Meksika ir Turkija. Kartu ši tendencija žymi ir didžiulį demografinį-ekonominį spaudimą iš Afrikos (JTO prognozuoja, kad pusė iš 2 mlrd. planuojamo pasaulio gyventojų prieaugs iki 2050 m. bus fiksuojama Užsachario Afrikos šalyse⁶⁵). Pandemijos kontekstas sustiprina pasaulio šalių vyriausybės rūpestį mažinti priklausomybę nuo Kinijos – perkeltant būtinų prekių gamybą į Vakarus, tačiau nežinia, ar tai bus ilgalaikė tendencija. Kinijos spartų atsigavimą po COVID-19 lemia atkurtas vidaus vartojimas, šios šalies vaidmuo išskirtinis ir kaip pasaulinio vartojimo augimo variklio po pandemijos (pažymėtina, kad Kinijos augimas taip pat buvo ir kertinis atsigavimo po 2008–2009 m. krizės veiksnys).⁶⁶ Pačioje Kinijoje matomos pastangos transformuotis nuo „pigios gamybos“ modelio link aukštą pridėtinę vertę kuriančios šalies („made in China“ vs. „designed in China“). Pandemija davė stiprų postūmį toliau vystyti skaitmenines technologijas, šalies ekonomika atsigauna ir vėl auga. Kinijos augimas ir jos įtaka kitoms šalims pasireiškia ne tik per ekonomiką (prekyba, investicijos), technologijų ar didėjančios karinės galios aspektą, bet ir daro įtaką naujų geopolitinių aljansų formavimuisi, didina spaudimą dabartinėms tarptautinėms institucijoms (pvz., PPO), stebima

64. EK, „Komisijos Komunikatas Europos Parlamentui ir Tarybai. 2020 m. strateginio prognozavimo ataskaita. Strateginis prognozavimas – kelias į didesnę Europos atsparumą“.

65. Department of Economic and Social Affairs – Population Division, „World Population Prospects Highlights, 2019 Revision Highlights, 2019 Revision“ (New York: United Nations, 2019), https://population.un.org/wpp/Publications/Files/WPP2019_Highlights.pdf.

66. Felix Poh and Daniel Zipser, „China: Still the World's Growth Engine after COVID-19“ (McKinsey & Company, November 9, 2020), <https://www.mckinsey.com/featured-insights/china/china-still-the-worlds-growth-engine-after-covid-19>.

jos auganti minkštoji galia socialinėje ir kultūros srityje.⁶⁷ Vakarai ir jų liberalioji demokratija ilgą laiką buvo idealusis raidos modelis daugeliui besivystančių šalių, tačiau ilgainiui galime matyti vadinamojo Kinijos modelio stiprėjimą pasaulyje. Ekspertų diskusijose išryškėjo vertinimas, kad šios megatendencijos įtaka Lietuvos pažangai veikiausiai yra netiesioginė – per mums svarbių globalių Vakarų / Šiaurės įtakos mažėjimą ir susijusius kitus pasirinkimus: santykius su JAV, ES ir kt. Istoriškai tai yra Kinijos grįžimas prie savo buvusio ankstesnio vaidmens pasaulyje, o mums tai reiškia būtinybę išgryninti savo ilgalaikius interesus santykyje su šiomis augančiomis galiomis, taip pat pasverti susijusias rizikas.

Mažėjantis globalių Vakarų vaidmuo. Pasaulio analitikai diskutuoja, kad jau po dešimtmečio, apie 2030-uosius, JAV gali užleisti savo beveik šimtmetį trunkantį vyraujančios ekonominės galios pasaulyje vaidmenį Kinijai.⁶⁸ *Pardee Centre for International Futures* vertinimu, JAV santykinė galia pasaulyje per ateinantį dešimtmetį gerokai sumažės: nuo 22,4 proc. bendros pasaulinės galios 2014 m. iki 13,7 proc. 2035 m. (plg. Kinija – 14,2 ir 22,7 proc. atitinkamai). Dėl sustiprėjusios ekonominės padėties Kinija galėtų konkuruoti su Vašingtonu pagal bendras išlaidas gynybai, tačiau imtis pasaulinės lyderystės gali būti sudėtinga dėl lėtėjančio ekonomikos augimo ir potencialių politinių konfliktų valdančiojo elito viduje. JAV vaidmuo pasaulyje per šį laikotarpį rėmėsi šiais pagrindiniais elementais: pasaulinė lyderystė; liberalios tarptautinės tvarkos gynimas; laisvės, demokratijos, žmogaus teisių gynimas; hegemoninių galių Eurazijoje iškilimo prevencija.⁶⁹ Žvelgiant į ateitį, nuomonės svyruoja tarp labiau izoliacionistinės politikos (kur kvestionuojama ir esamų aljanso partnerių vertė) ir tolesnio aktyvaus dalyvavimo pasaulio reikaluose. Manoma, kad JAV vis dėlto ir toliau išliks pagrindinė veikėja tarptautinėje arenoje dėl įgyto pranašumo per visą galios spektrą ir susiformavusio pasaulio lyderės vaidmens palikimo. Tačiau jai gali tekti veikti kitokiame – postvakarų pasaulio kontekste, kuriame svarbesnis vaidmuo teks kylančioms galioms ir kuriame greičiausiai nė viena valstybė nebus pajėgi dominuoti, kaip tvirtinama JAV Nacionalinės žvalgybos tarybos pranešime apie megatendencijas.⁷⁰ Jame taip pat pažymima, kad 2040-aisiais pasauliui greičiausiai bus būdinga didesnė konkurencija, ir pateikiama keletas scenarijų: demokratijų renesansas, pasaulis be krypties, konkuruojanti koegzistencija, atskiri bokštai, tragedija ir mobilizacija.⁷¹

Poveikis tarptautinei sistemai. Galių pokyčiai pasaulyje daro įtaką ir po II Pasaulinio karo susiformavusiai tarptautinei sistemai su jai būdingomis struktūromis ir tokiomis institucijomis, kaip JTO, TVF, PPO, NATO, EBPO ir kt. Kylančios galios kuria spaudimą tarptautinėms institucijoms reformuotis, didesnį svorį globalioje valdysenoje siekiant įgyti naujiems žaidėjams, o tai gali reikšti palaipsnį sprendimų priėmimo taisyklių persvarstymą arba tikėtiną naujų struktūrų ir aljansų formavimąsi. Pažymėtina, kad, reaguodamos į augančią kylančių galių įtaką, Vakarų valstybės ir pačios jaučia tarptautinių organizacijų reformos ir (ar) alternatyvių struktūrų įsteigimo galimybę. Pastarojo meto COVID-19 krizė taipogi gerokai supurtė globalų pasaulį, privertė susimąstyti apie jo sąsają ir pažeidžiamumą, tarptautinių institucijų (ne)veiksmingumą pandemijos akivaizdoje bei atgijusias deglobalizacijos, regionalizmo, nacionalizmo tendencijas. EK taisyklėmis paremtą tarptautinės prekybos sistemą laiko vienu iš pagrindinių tikslų siekiant atsigrąžos po pandemijos.⁷² Geopolitinės ateities neapibrėžtumas ES analitikų vertinimu yra „bauginanti mintis, kur blogiausio scenarijaus atveju NATO nebeegzistuoja, nacionalistinės valstybės kuria nestabilius aljansus, pasaulyje dominuoja Kinija, karas tampa ryškia galimybe“.⁷³ Tarptautinės sistemos ateitis – vienas iš svarbių nežinomųjų – didele dalimi priklausys nuo to, kokį vaidmenį joje norės vaidinti JAV, kaip susiklostys jos santykiai su Kinija, su Europa. Tai kartu yra galimybė patiems Vakarams iš naujo permąstyti savo vaidmenį, vienyti ir nebūti tik pasyviems stebėtojams formuojantis naujai tarptautinei tvarkai. Lietuva ateityje išliks priklausoma nuo šių procesų.

Rusijos galia? Interpretuojant šią pasaulinę tendenciją Lietuvai aktualus augančių Rytų ir Pietų galios poveikio Rusijos raidai ir politikai aspektas. 2050 m. – laikas, kai Rusijoje nebebus Putino, ilgiausiai po Šaltojo karo ją valdžiusio ir konsoliduotą autoritarinę sistemą sukūrusio lyderio. Geopolitinės šio pokyčio pasekmės yra sunkiai prognozuojamos: viena vertus, ilgametis Putino dominavimas Rusijoje didžiuliame Eurazijos regione lėmė tam tikrą (net jei ir apgaulingą) stabilumą; kita vertus, Putino Maskva yra po Šaltojo karo pabaigos nusistovėjusią tarptautinę saugumo architektūrą nuolat trikdantis veiksnys. Pasaulio analitikų vertinimu, Rusija ir ateityje išliks įtakinga pasaulio veikėja pirmiausia dėl sukaupto branduolinio arsenalo, šalies teritorijos dydžio, gyventojų skaičiaus (kuris iki 2050 m., prognozuojama, sumažės 10 mln. iki 133 mln.), didelių gamtinių išteklių (dujų,

67. Žr. daugiau CSIS, „ChinaPower Project“, ChinaPower Project, accessed October 26, 2021, <https://chinapower.csis.org/>.

68. National Intelligence Council, ed., *Global Trends 2030: Alternative Worlds: A Publication of the National Intelligence Council* (December 2012: Director of the National Intelligence, 2012).

69. Ronald O'Rourke, „U.S. Role in the World: Background and Issues for Congress“ (Washington, D. C.: Congressional Research Service, January 19, 2021).

70. Strategic Futures Group, „Global Trends 2040: A More Contested World“.

71. Ten pat.

72. EK, „Komisijos Komunikatas Europos Parlamentui ir Tarybai. 2020 m. strateginio prognozavimo ataskaita. Strateginis prognozavimas – kelias į didesnę Europos atsparumą“.

73. Gaub, „Global Trends To 2030 – Challenges and Choices for Europe“, 19.

naftos).⁷⁴ Kita vertus, *Pardee Centre for International Futures* vertinimu, Rusijos galia ir įtaka pasaulyje gerokai sumažės (nuo santykinų 3,26 proc. bendros globalios galios 2021 m. iki 1,32 proc. 2060 m.).⁷⁵ Neaiškumas dėl Rusijos politinės vadovybės kaitos ir santykinės įtakos ilgalaikėje perspektyvoje daro Rusijos galios ir orientacijos klausimą tarptautinėje politikoje itin aktualų trumpuoju ir vidutiniu laikotarpiu.

Dabartinė Rusija į tarptautinę sistemą žvelgia kaip į sudėtingą ir daugiapolę, kur globalizacija paskatino naujų ekonominių ir politinių galios centrų susiformavimą; kaip į augančią konkurenciją dėl išteklių, priėjimo prie rinkų, transporto arterijų kontroliavimą, konkurenciją mokslo ir technologijų srityje, kovą dėl vertybių. Tokiame kontekste Rusija supranta ir pristato save kaip lygiavertę su JAV rūpinantis globaliais saugumo reikalais.⁷⁶ Pasaulio analitikai svarsto, kad galios politika jai ir ateityje išliks svarbi.⁷⁷ Ateities scenarijai „po Putino“⁷⁸ daugiausia rutuliojasi aplink „paveldėjimo“ liniją,⁷⁹ tačiau ilgalaikėje perspektyvoje neaišku, ar nesubyrės dabartinė galios – politikos ir verslo elito – piramidė, remiama saugumo struktūrų, ar šalis išliks centralizuota. Diskusijų dalyviai pabrėžė, kad Rusijos agresija prieš Ukrainą 2014 m. tapo žadintuvu visiems, paskatinusiu susimąstyti apie hibridines grėsmes, kurias ši šalis kelia regionui, kai iššūkiais saugumui gali tapti ne tik tradicinės karinės grėsmės, bet ir siekiama daryti neigiamą įtaką kitais būdais – per dezinformaciją, kibernetines atakas, poveikį demokratinėms rinkimams, ekonomikai ir kt. sritims. M. Galeotti tai pavadino politiniu karu prieš Vakarų, kai siekiama Vakarų suskaldyti, demoralizuoti ir atitraukti dėmesį, siekiant nekludyti Rusijai tapti viena iš didžiųjų galių.⁸⁰ Ši grėsmė, pasak autoriaus, neišnyks kartu su Putinu, ir tai reiškia, kad Lietuvai ir toliau teks laikytis nuolatinio budrumo ir parengties pozicijos, skiriant išteklius (visapusiško) saugumo reikmėms. Kita vertus, diskusijose buvo apsvaistyta ir kitokia – teigiamo raidos scenarijaus galimybė, kai ši šalis ilgainiui demokratizuosis.

Poveikis Rytų Europos regionui. Prognozuojama, kad Europos ir Rusijos santykiai bent jau artimoje ateityje išliks sudėtingi, artimiausiais dešimtmečiais juos ir toliau stipriai saistys tarpusavio priklausomybė energetikos srityje. Rytų Europos regionas – vienas iš tų, kuriam tai darys didžiausią įtaką.⁸¹ Matant dabartines tendencijas Centrinės ir Rytų Europos regione, kylančių Rytų galių siekį daryti jam poveikį (ne tik Rusija, bet ir Kinija), ilgalaikėje perspektyvoje galimas neigiamas raidos scenarijus, pvz., autokratijos įsigalėjimas atskirose Rytų Europos valstybėse. Iš kitos pusės, žvelgiant į ekonominės raidos prognozes, Lenkija įvardijama kaip naujoji galia regione, turinti šansų įstoti į pirmąją lygą.⁸² Galiausiai augančios Rytų ir Pietų įtakos poveikis Rytų Europos regionui reikšmingai priklausys ir nuo Vakarų valstybių atsako į šią megatendenciją – pvz., nuo to, ar Vakarai sieks vieningai konkuruoti su Kinija dėl įtakos pasaulyje, ar tarp JAV ir ES gilės takoskyra; taip pat nuo to, ar Vakarų valstybės, konkuruojančios su Kinija, sieks įtraukti Rytų Europą į savo pastangas, ar mažins dėmesį šiam regionui. Dėl šių priežasčių auganti Rytų ir Pietų įtaka gali turėti itin įvairių pasekmių Rytų Europos regionui.

ES ateitis? Europos atečiai svarbus veiksnys – pačios ES ateitis, jos gebėjimas tapti vientisu ir darniai veikiančiu tašku globaliame tinkle. Ilgą laiką buvusi labiau ekonominė nei geopolitinė galia, Europa jau kurį laiką svarsto, kaip ji galėtų padidinti politinį vaidmenį pasaulyje, tai yra ir viena iš Europos Ateities konferencijos temų.⁸³ EK Strateginio prognozavimo ataskaitoje geopolitinis ES atsparumas siejamas su tuo, kad Europa siekia stiprinti savo atvirą strateginį savarankiškumą ir pasaulinės lyderės vaidmenį.⁸⁴ Pabrėžiama, jog kylant grėsmei, kad pasaulinė tvarka susilpnės ir susiskaidys, ES gali veikti kaip stabilumo inkaras ir taikos garantas. ES stiprybės – dideli pasaulinės prekybos pajėgumai, nusistovėję tarptautinių standartų ir normų formavimo gebėjimai ir principai, strateginių partnerystės tinklas. Tarp pažeidžiamumų – galios persikėlimas į Pietus ir Rytus, kintanti saugumo aplinka, priklausomybė nuo tiekiamų iš ES nepriklausančių šalių svarbiausiųjų žaliavų, taip pat esami skirtumai

74. Ministry of Defence of the United Kingdom, *Global Strategic Trends: The Future Starts Today*.

75. Pardee Center for International Futures, „Key Development Forecasts for Russian Federation“, Pardee Center for International Futures, accessed October 26, 2021, https://www.ifs.du.edu/IFs/frm_CountryProfile/RU.

76. „Foreign Policy Concept of the Russian Federation (Approved by President of the Russian Federation Vladimir Putin on November 30, 2016)“, The Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation, December 1, 2016, https://www.mid.ru/foreign_policy/official_documents/-/asset M. Galeotti „Russian Political War: Moving Beyond the Hybrid“, Routledge, 2019. _publisher/CptICk6BZ29/content/id/2542248.

77. Ten pat.

78. Leonid Bershidsky, „What Russia After Vladimir Putin Might Look Like“, *The Moscow Times*, June 4, 2019, sec. news, <https://www.themoscowtimes.com/2019/06/04/what-russia-after-vladimir-putin-might-look-like-a65879>.

79. Cory Welt and Rebecca M Nelson, „Russia: Domestic Politics and Economy“ (Washington, D. C.: Congressional Research Service, September 9, 2020), <https://crsreports.congress.gov/product/pdf/R/R46518>.

80. Mark Galeotti, „Russian Political War: Moving Beyond the Hybrid“, Routledge & CRC Press, 2019, <https://www.routledge.com/Russian-Political-War-Moving-Beyond-the-Hybrid/Galeotti/p/book/9780367731755>.

81. Ministry of Defence of the United Kingdom, *Global Strategic Trends: The Future Starts Today*.

82. Agnieszka Czabańska-Zielińska et al., „Poland 2030. A Chance to Join the Economic Big League“ (Warsaw: McKinsey & Company, October 22, 2019), <https://www.mckinsey.com/pl/en/our-insights/polska-2030>.

83. European Commission, „Shaping the Conference on the Future of Europe“, European Commission, 2020 m. sausio 22 d., https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/cs/qanda_20_88.

84. European Commission, „2021 Strategic Foresight Report: The EU's Capacity and Freedom to Act“.

tarp valstybių narių atskirais užsienio ir saugumo politikos klausimais⁸⁵ ir vienybės stoka, kuri įvardijama kaip ES Achilo kulnas.⁸⁶ Greta bankų sąjungos ir kitų žingsnių, stiprinančių Europos integraciją, kur pagrindinės veikėjos – sunkiasvorės Vokietija, Prancūzija, matomos ir priešingos tendencijos, kurias lemia migracija, atotrūkis tarp turtingesnių ir skurdesnių regionų, auganti pajamų nelygybė, euroskepticizmas. Pasaulio analitikų vertinimu, vis dėlto mažai tikėtina, kad iki 2050 m. susikurs visiškai federalizuotas blokas, „Jungtinės Europos valstijos“,⁸⁷ o Europos įtaka pasaulyje priklausys nuo jos gebėjimų naudotis tiek kietąja, tiek minkštąja galiomis. Diskusijose buvo svarstoma, kad nuogaštavimai dėl suverenių valstybių įtakos praradimo ES integracijos kontekste nepasitvirtino. Dabartinė situacija kaip tik stiprina nacionalinių valstybių balsą. Ateityje tikėtina ES transformacija, ir Lietuva turėtų siekti nelikti šių procesų užribyje.

Kintantis galios pobūdis. Galios tarptautinėje politikoje suvokimas per pastaruosius dešimtmečius tapo labiau kompleksiškas ir daugiasluoksnis.⁸⁸ Jau šiandien valstybių galia vis dažniau apibrėžiama ne tik per klasikinius galios parametrus, tokius kaip gyventojų skaičius, BVP ir karinės išlaidos, bet ir per tokius kriterijus kaip kultūrinė įtaka, mokslo pajėgumai, technologijų lygis, investicijos, ekonominės priklausomybės, gebėjimas formuoti tarptautines normas, nustatyti rinkos taisykles, vystyti tarptautines organizacijas ir kt. Ypatingą svarbą įgauna interneto ir skaitmeninių technologijų sklaida ir įveiklinimas: kaip pažymi EK Politinės strategijos centras, susietumas skaitmeninėje erdvėje (angl. *connectivity*) šiandien jau yra naujoji geopolitika.⁸⁹ Trumpai tariant, šiuolaikinėje tarptautinėje politikoje tarpusavio priklausomybė (angl. *interdependence*) yra vis labiau instrumentalizuojama kaip galios įrankis.⁹⁰

Suprantant galią kompleksškai, tampa akivaizdu, kad tarptautiniu lygiu ja šiandien disponuoja ne vien suverenos valstybės, bet ir kiti veikėjai – didieji miestai, regionai, tarptautinės bendrovės ir tarpnacionaliniai judėjimai. Tokiame kontekste tolesnis valstybės, kaip pagrindinio tarptautinės politikos subjekto, vaidmuo priklausys nuo jos gebėjimo panaudoti įvairius įtakos instrumentus ir mechanizmus, pagrindiniai tai lemiantys veiksniai bus dvišalių ir daugiašalių santykių įvairovė ir aprėptis, jų kokybė, minkštoji bei išmanioji galios.⁹¹ Itin svarbūs galios šaltiniai bus valstybės suverenumo institutas (t. y. suverenumo idėja ir teisinis statusas), narystė tarptautinėse organizacijose ir aljansuose, taip pat inovacijos, ryšiai, ypač naujų technologijų pavidalu. Kartu su nacionalinių pajėgumų vystymu Lietuvai išlieka būtinybė megzti naujus bendradarbiavimo ryšius visais valdysenos lygiais ir sumažinti nepalankias asimetrines priklausomybes nuo užsienio valstybių ar kitų tarptautinės politikos subjektų, taip pat kuo geriau įsitinkinti tarptautinėse struktūrose.

Nauji saugumo iššūkiai. Keičiasi konfliktų pobūdis, apimtis ir spektras. Kintančią saugumo paradigmą formuoja vadinamieji asimetriniai konfliktai (kaip konfliktai tarp valstybių ir nevalstybinių veikėjų, pvz., transnacionalinių teroristinių grupuočių⁹²), lengvesnė prieiga prie vis galingesnių ginklų, ekstremizmo stiprėjimas Vakarų visuomenėse ir pan. Įprastinei Vakarų valstybių saugumo politikai iššūkių kelia ir Rusijos taikoma pilno spektro konfliktų (angl. *full-spectrum conflict*) praktika, kai konfliktas vienu metu vystomas visais intensyvumo lygiais (nuo taikos iki atviro karo), visose karybos dimensijose (karinėje, ekonominėje, energetinėje, informacinėje ir politinėje).⁹³ Tokio pobūdžio konfliktams populiarėjant, tikėtina, kad ateityje tikėtina susidursime su ne tik jau įprastomis naujosiomis grėsmėmis, tokiomis kaip kibernetinis saugumas, dezinformacinės atakos, bet ir radikaliai naujais saugumo iššūkiais – pvz., genetinio saugumo užtikrinimu. Vis dėlto, diskusijos dalyvių nuomone, jei ateityje į valstybės valdymo reikalus pavyks aktyviau įtraukti piliečius, atremsime ir šiuos iššūkius.

Pasekmės politikai ir valstybės pažangos siekiamas

Geopolitiniai pokyčiai tarptautinėje erdvėje, susiję su Rytų ir Pietų galios augimu, jau šiandien kuria spaudimą permąstyti ilgalaikę Lietuvos užsienio ir saugumo politiką. Vienas pagrindinių svarstytinų klausimų – kaip išlaikyti JAV, kaip pagrindinio Lietuvos saugumo garanto, dėmesį Rytų Europos regionui, kai Vašingtonas vis labiau

85. EK, „Komisijos Komunikatas Europos Parlamentui ir Tarybai. 2020 m. strateginio prognozavimo ataskaita. Strateginis prognozavimas – kelias į didesnę Europos atsparumą“.

86. Michael Roth, „The Security of Our Citizens Is at Stake“, *Der Spiegel*, August 2, 2020, sec. International, <https://www.spiegel.de/international/europe/foreign-ministry-state-minister-michael-roth-china-as-a-systemic-rival-to-the-eu-a-54b96664-1eed-4d36-bd43-fd9d4314565e>. (pvz., santykiuose su Kinija, Rusija – pagunda susitarti dvišaliai pakerta ES, kaip vieningo žaidėjo, galimybes).

87. Ministry of Defence of the United Kingdom, *Global Strategic Trends: The Future Starts Today*.

88. David A. Baldwin, *Power and International Relations: A Conceptual Approach* (Princeton University Press, 2016).

89. Gaub, „Global Trends To 2030 – Challenges and Choices for Europe“, 3.

90. Henry Farrell and Abraham Newman. Weaponized Interdependence: How Global Economic Networks Shape State Coercion. *International Security* (2019) 44 (1): 42–79.

91. Joseph S. Nye Jr., „Hard, Soft, and Smart Power“, in *The Oxford Handbook of Modern Diplomacy*, ed. Andrew F. Cooper, Jorge Heine, and Ramesh Thakur (Oxford, UK: Oxford University Press, 2013), <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199588862.013.0031>.

92. Christofer Berglund and Emil Aslan Souleimanov, „What Is (Not) Asymmetric Conflict? From Conceptual Stretching to Conceptual Structuring“, *Dynamics of Asymmetric Conflict* 13, no. 1 (January 2, 2020): 87–98, <https://doi.org/10.1080/17467586.2019.1680855>.

93. Oscar Jonsson and Robert Seely, „Russian Full-Spectrum Conflict: An Appraisal After Ukraine“, *The Journal of Slavic Military Studies* 28, no. 1 (January 2, 2015): 1–22, <https://doi.org/10.1080/13518046.2015.998118>.

orientuojasi į Indijos ir Ramiojo vandenyno politinę erdvę. Šis klausimas savo ruožtu skatina diskusijas dėl Lietuvos strategijos Indijos ir Ramiojo vandenyno regione ir ypač politikos Kinijos atžvilgiu. Kartu auganti karinės, technologinės ir ekonominės konfrontacijos tarp JAV ir Kinijos grėsmė kuria neaiškumą ir dėl ES statuso ir vaidmens tarptautinėje erdvėje bei pačios Bendrijos ateities pasaulyje, į kurį regimai grįžo agresyvi geopolitikos logika.

Norint įvertinti, kokias pasekmes šie veiksniai gali turėti Lietuvos politikai ir valstybės pažangos siekiam, pirmiausia svarbu konceptualizuoti, ką reiškia valstybės pažanga tarptautinės politikos srityje. Lietuva yra maža valstybė, kurios saugumas, ekonominė gerovė ir socialinis stabilumas labai priklausomi nuo išorės veiksnių. Lietuva pati viena, vien tik pasikliaudama savo ištekliais, negali užsitikrinti saugumo, sukurti ekonominės gerovės ir suteikti savo piliečiams visapusiškų galimybių lavintis intelektualiai ir kultūriškai. Bet, nepaisant šios priklausomybės, Lietuvos piliečiai, o per juos ir valstybė turi savo įsivaizdavimą, kaip turėtų atrodyti jų visuomenė, ir viziją, kur ji turėtų judėti. Todėl **pažangą tarptautinės politikos srityje galima būtų apibrėžti kaip gebėjimą siekti savo tikslų nepaisant išorės suvaržymų.**

Svarbu pabrėžti, kad išorės suvaržymų absoliučiai atsisakyti nėra nei įmanoma, nei pageidautina. Siekis tapti visokeriopai autarkiška valstybe, kuri pati save viskuo aprūpintų, šiuolaikinėje tarptautinėje sistemoje bet kurią šalį atvestų į didelį skurdo lygį. Pasiūlytą Lietuvos pažangą tarptautinės politikos srityje veikiau reikėtų suvokti kaip kaštų, kylančių iš išorės veiksnių, mažinimą ir tarpusavio priklausomybių valdymą bei diversifikavimą.

Pavyzdžiui, užsienio politikoje tai reikštų kaštų, susijusių su Rusijos grėsme, minimizavimą. Lietuva turėtų didinti savo ekonominius pajėgumus, kad 2 proc. BVP skyrimas krašto apsaugai taptų vis mažesne našta. Taip pat Lietuva turėtų kiek įmanoma labiau įsitraukti į tarptautinių organizacijų tinklą, ypač ES ir NATO, stengdamasi, kad šių organizacijų politika Rusijos atžvilgiu vis labiau atitiktų Lietuvos interesus ir Lietuvai nereikėtų imtis papildomų diplomatinio veiksmų, o tai leistų energiją skirti kitiems užsienio politikos klausimams. Taip Lietuva įgytų reikiamų pajėgumų grėsmėms, kylančioms iš Rusijos, atremti, kurių kaštai laikui bėgant santykinai mažėtų. Tai leistų Lietuvai ir jos piliečiams jaustis pasirengusiems susidurti su iššūkiais, kylančiais iš Rusijos kaimynystės, o dėl to palaipsniui didėtų atsivėrimas ir drąsa imtis kitų iššūkių, kurie nėra susiję su Rusija, – įskaitant ir augantį Kinijos veiksnį. Pavyzdžiai galėtų būti euro zonos ateitis ir su ja siejama Lietuvos vizija, žalioji transformacija, pasirengimas technologijų revoliucijai ir jos tarptautinio teisinio reguliavimo klausimų sprendimas.

Tarptautinės prekybos politikos srityje tai galėtų reikšti ne tik ekonominių partnerių diversifikavimą, bet ir pastangas atrasti Lietuvos unikalią poziciją pasaulio ir Europos prekių ir paslaugų kūrimo bei tiekimo grandinėse. Tai padidintų Lietuvos derybines galias kreipti tarptautinę aplinką sau naudinga linkme.

Pajėgumai

Pirmasis svarbus Lietuvos valstybės pajėgumas yra narystė ES ir NATO. Viena vertus, tai leidžia Lietuvai sumažinti kaštus, kylančius iš tarptautinės aplinkos iššūkių, pvz., kaimynystės su Rusija arba Lukašenkos Baltarusija, nes jais pasidalijama su kitomis valstybėmis. Kita vertus, tai atveria Lietuvai galimybę įsitraukti į kitų klausimų ar regionų darbotvarkę ir bandyti juos veikti Lietuvai naudinga linkme (migracija, pasaulinės prekybos taisyklės, Vidurio Rytai, Arktis). Ši situacija leidžia amortizuoti menkus Lietuvos karinius ir ekonominius pajėgumus ir suteikia diplomatinis bei teisinius įrankius įsitraukti į globalią politiką.

Antrasis Lietuvos pajėgumas yra esamas konsensusas dėl užsienio politikos. Jokia politinė jėga ar socialinė grupė nekvestionuoja Lietuvos provakarietiškos orientacijos, narystės ES ir NATO, poreikio plėtoti santykius su Lenkija, Latvija, Estija, būtinybės remti Ukrainos ir Sakartvelo eurointegraciją. Lietuvos užsienio politikoje iš esmės vyksta diskusija dėl užsienio politikos taktikos, bet ne strategijos. Tai leidžia Lietuvai išlaikyti nuoseklumą ir didina jos galimybes pasiekti ilgalaikius tikslus. Be to, ši konsensuso kūrimo patirtis gali potencialiai būti pritaikyta ir kitose srityse, pvz., švietime, socialinėje politikoje.

Trečiasis pajėgumas, kuris apsvaistytas nepakankamai, yra Lietuvos mažumas. Pasaulyje jau daugiau nei 10 metų kalbama apie naujos kartos grėsmes, pvz., naujo tipo infekcijas, ekologines katastrofas, geriamojo vandens trūkumą, migraciją. 2020–2021 m. Lietuva COVID-19 pandemijos pavidalu pirmąsyk susidūrė su tokio tipo grėsme. Kaip parodė mūsų valstybės ir mūsų partnerių patirtis, tokioms grėsmėms atremti reikalingi ne „raumenys“ – ekonominiai ir kariniai pajėgumai, bet visų pirma „smegenys“: geras bendradarbiavimas ir pasitikėjimas tarp valdžios institucijų ir visuomenės, greitas reagavimas, aiški komunikacija, visuomenės prisitaikymas prie naujų sąlygų, inovacijų paieška ir diegimas. Lietuvos mažumas reiškia, kad rengiamasis naujo tipo grėsmėms galbūt santykinai yra pigesnis (pvz., kiek kainuotų įgyvendinti žaliąją transformaciją Lietuvoje, palyginti su Vokietija ar Lenkija?), prisitaikymas gali vykti sklandžiau, reagavimo greitis, ypač visuomenės ir savivaldos institucijų, potencialiai gali būti didesnis.

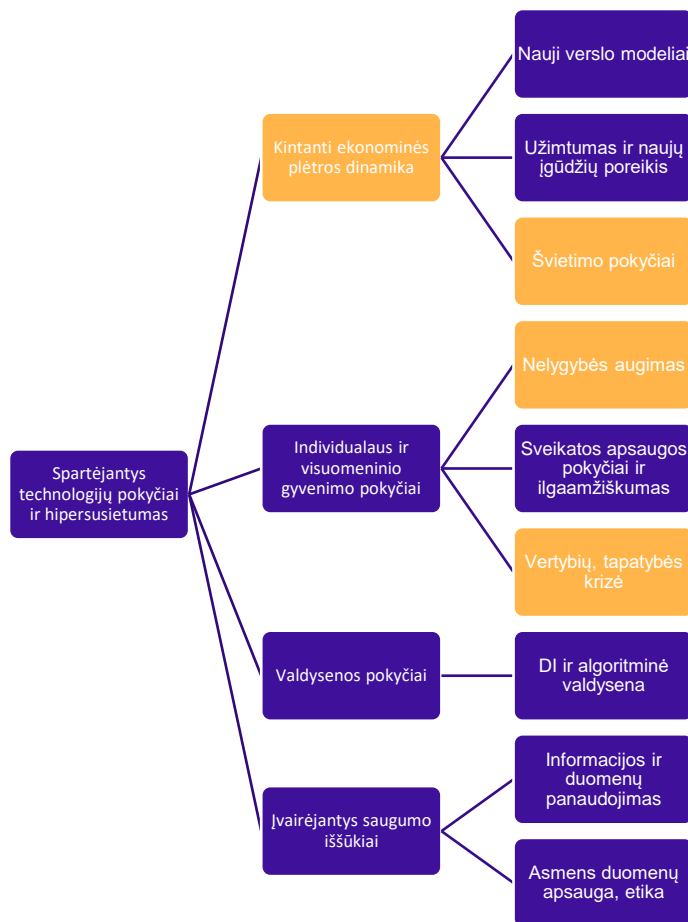
Atsparumas: kaip ši sąvoka šiuo metu yra integruota į lietuvišką strateginį mąstymą?

Lietuviškame strateginiame mąstyme atsparumas yra susijęs su dviem veiksniais. Pirmas veiksnys yra Lietuvos gebėjimas atremti Rusijos potencialią karinę agresiją ir jos ekspansyvią politiką diplomatijoje, ekonomikoje, kultūroje ir informacinėje erdvėje. Taigi būtent šiam tikslui turėtų tarnauti Lietuvos institucijų pajėgumų didinimas, aljansų kūrimas tarptautinėje politikoje, ekonominių ryšių plėtra, kultūrinis bendradarbiavimas ir švietimo politika. Kitu atveju baiminamasi, kad Lietuva gali likti viena prieš Rusijos galią, kuri vėl įstumtų Lietuvą į Maskvos įtakos zoną, ir visas progresas, pasiektas po 1990 m., būtų nubraukta. Tad iki šiol atsparumo sąvoka labiausiai ir buvo įsigalėjusi lietuviškame strateginiame mąstyme per politinių, ekonominių, kultūrinių ryšių diversifikacijos ir įsitvirtinimo globaliuose tinkluose siekius.

Antrasis veiksnys yra būtinybė Lietuvai atsispirti jos visuomenės dekompozicijai, kuri pasireiškia emigracija, mažėjančiu gimstamumu, augančia ekonomine ir regionine nelygybe. Tai neva rodo vis didesnę piliečių nepasitikėjimą ir susvetimėjimą su valstybe, kas ilgainiui gali privesti prie valstybės nusilpimo. Kaip būdas neutralizuoti šį veiksnių Lietuvos strateginiame mąstyme iškyla poreikis neatsilikti nuo esminių ES ekonominės ir socialinės gerovės rodiklių vidurkių, nes tai turėtų lemti ne tik gyvenimo kokybės pagerėjimą, bet ir augantį piliečių pasitikėjimą Lietuvos valstybe.

Tad atsparumas lietuviškame mąstyme pasireiškia gebėjimais išsaugoti savo išorinį suverenumą santykiuose su kitomis valstybėmis ir išlaikyti piliečių pasitikėjimą, kad Lietuvos suverenumas yra realus ir veikiantis. Siejant tai su pažangos sąvoka, **pažanga politikoje reikštų sustiprintą Lietuvos gebėjimą išlaikyti savo išorinį ir vidinį suverenumą**, o tai turėtų leisti **pakreipti Lietuvos strateginį mąstymą nuo svarstymų „kaip išbūti“ (išlikimo logika) prie mąstymo „kaip būti“ (Lietuvos potencialo realizacijos ir nukreipimo logika).**

2.2. Visa apimantys technologijų pokyčiai ir ekonominė pažanga

Tendencija: spartėjantys technologijų pokyčiai ir hipersusietumas

Pagrindinė megatendencija – technologijų pokyčiai ir hipersusietumas – išskaidyta į 4 dimensijas. Kiekvienai megatendencijos dimensijai numatytas tam tikras tikėtinas poveikis; geltonai pažymėtos pasekmės, kurių aktualumas Lietuvos valstybės prioritetams ir pažangai atrodo didžiausias.

Šiuolaikinį pasaulį jau ilgą laiką formuoja mokslo ir mokslinių atradimų įtaka, o inovacijų spartai greitėjant, naujosios technologijos vis labiau skverbiasi į mūsų gyvenimo šerdį.⁹⁴ Technologijos yra visur, jos plėtojasi eksponentiniu greičiu. NATO kaip pačias svarbiausias naujusias kylančias technologijas (angl. *emergent and disruptive technologies*), kurios per ateinančius du dešimtmečius gali padaryti transformuojantį ar net revoliucinį pokytį pasaulyje, nurodė šias technologijas: didieji duomenys, dirbtinis intelektas, autonominės sistemos, erdvės, hipergarso (*hypersonics*), kvantinės, biotechnologijos, naujosios medžiagos.⁹⁵ Lūžio (angl. *disruption*) efektai prognozuojami, derinant kelias skirtingas technologijas tarpusavyje (pvz., dirbtinis intelektas, didieji duomenys ir biotechnologijos). Suomijos Ateities komiteto pranešimo teigimu, naujosios technologijos per ateinančius du dešimtmečius reikšmingai pakeis visus pagrindinius visuomenės poreikius tenkinančius vertės tinklus: pradedant gamyba, logistika, transportu ir baigiant galios struktūromis, saugumu, netgi egzistencine prasme.⁹⁶

Technologijos ir jų plėtra, dirbtuvėse dalyvavusių ekspertų nuomone, yra tas veiksnys, kuris potencialiai turi didžiausią įtaką ir Lietuvos ekonomikos pažangai ateityje (bent jau trumpuoju laikotarpiu), kadangi santykinai pigia darbo jėga grįstas ekonominio augimo modelis nebėra tvarus ir tinkamas. Su tuo susijusi ir viena iš diskusijų dalyvių išsakytų vizijų dėl šalies ateities: Lietuva – tarp pasaulinių inovacijų lyderių. Nuo to, ar ir kaip Lietuva

94. Anthony Giddens, „Risk and Responsibility“, *The Modern Law Review* 62, no. 1 (1999): 1–10, <https://doi.org/10.1111/1468-2230.00188>.

95. D. F. Reding and J. Eaton, „Science & Technology Trends 2020–2040“ (Brussels: NATO Science & Technology Organization, 2020), https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/2020/4/pdf/190422-ST_Tech_Trends_Report_2020-2040.pdf.

96. Linturi and Kuusi, „Societal Transformation 2018–2037. 100 Anticipated Radical Technologies, 20 Regimes, Case Finland“.

pasinaudos šia tendencija, gali priklausyti tolesnė šalies raida: būti tarp pirmaujančių / konkurencingų ar atsiliekančių ekonomikų. Iš kitos pusės, būtina įvertinti tai, kad pasaulyje jau dabar technologijų ir ekonomikos sandūroje vyksta arši konkurencija, EY analitikų pavadinta naujuoju „techonomikos šaltuoju karu“.⁹⁷ Akivaizdu, kad globaliame, hipersusietame pasaulyje Lietuva nebegalės likti šių procesų nuošalyje, t. y. uždara provincija.

Technologiniai ir visuomenės pokyčiai yra vienas nuo kito priklausomi: lygiagrečiai su technologijomis keičiasi ir visuomenės bei socialinės struktūros, verslo modeliai, žinios, įgūdžiai ir profesijos, vartojimo kultūra ir gyvenimo būdas. Tam, kad įsigalėtų naujas, pažangesnis technologinis režimas, pasak F. Geelso, reikalinga technologijų, politikos, ekonomikos ir verslo, taip pat kultūros ir viešosios nuomonės sąveika.⁹⁸ Technologijų pažanga žada paradigminius pokyčius, kuriuos numatyti sunku, vis dėlto jos neturi virsti naująja religija – svarbiausi, pasak diskusijų dalyvių, yra žmonės. Nuo jų priklausys, kaip mes tomis technologijomis naudosimės, ar būsime jų kūrėjai. Tad *švietimo sistemos pertvarka*, ateičiai reikalingų kompetencijų ir įgūdžių ugdymas buvo išskirti kaip viena iš svarbiausių valstybės pažangos prielaidų. Dalyviai išsakė ir vilčių, kad, technologijoms išlaisvinus žmones nuo rutininių darbų, gali atsirasti daugiau laisvės kūrybai, poilsiui, saviraiškai; gal net bus sugalvota Lietuvoje kurti „off-line“ oazes tiems, kas norės pabėgti nuo visur esančių technologijų akies.

Kintanti ekonominės plėtros dinamika. Šios tendencijos sumanus panaudojimas leistų Lietuvai įveikti vidutinių pajamų spąstus, kurti aukštos pridėtinės vertės produktus, o kartu ir šalies gerovę. Technologijų plėtrai esminį poveikį turi investicijos į mokslinius tyrimus ir plėtrą (MTEP), kurie atveria šaliai ekonominio augimo galimybę, konkurencingesnę tarptautinėje rinkoje ekonomiką. Penkios šalys, kurios šiandien daugiausiai investuoja į mokslinius tyrimus ir inovacijas (skaičiuojant procento dalį nuo šalies BVP), Pasaulio banko duomenimis, yra Izraelis, Pietų Korėja, Šveicarija, Švedija, Japonija.⁹⁹ Technologijų plėtra yra ir daugelio privataus sektoriaus organizacijų gyvybę palaikantis šaltinis, padedantis teikti rinkoms naujus produktus ir paslaugas, atveriantis naujas eksporto rinkas. Spartesnė visų visuomenės gyvenimo ir ekonomikos sričių skaitmenizacija Pasaulio Ekonomikos forumo nurodoma kaip esminis ateities augimo komponentas, siekiant Europos atsigavimo po COVID-19 pandemijos.¹⁰⁰ EK pirmojoje strateginių ateities įžvalgų ataskaitoje teigiama, kad skaitmeninės technologijos padėjo užtikrinti mūsų ekonomikos ir visuomenės funkcionavimą pandemijos metu. Ateities galimybės – plėtoti skaitmeninę ekonomiką, išnaudoti vis gausėjančius duomenis ir skaitmenines technologijas tolesnei pažangai sveikatos priežiūros srityje, švietimo ir mokymo sistemų rezultatyvumui didinti, perėjimui prie žalesnės ekonomikos palengvinti.¹⁰¹ Tačiau technologijų pažanga nebūtinai automatiškai reiškia ekonominę gerovę, ji kuria ir naujas grėsmes bei neapibrėžtumus (žr. toliau). Akivaizdu, kad ne visoms žmonėms vienodai pavyks prie šios tendencijos prisitaikyti, galima pramonės sektoriaus bifurkacija, vis didėjanti atskirtis tarp labai konkurencingų ir visai nekonkurencingų įmonių, o tai gali turėti neigiamų ilgalaikių socialinių, ekonominių, politinių pasekmių.

Nauji verslo modeliai. Skaitmeninės technologijos ir inovacijos įgalina visiškai naujo tipo verslo organizacijas, kuria kitokias paslaugas, produktus bei naują vertę. Šie modeliai pasižymi paprastumu, patogumu, orientacija į klientą ir jo patirtis, geresniu prieinamumu, žemesniais kaštais ir kitokia paties verslo struktūra. Dalijimosi ekonomika, prenumeratorių verslo modelis (pvz., *Netflix*), nemokamų galimybių modelis (pvz., *Google*), socialinės žiniasklaidos verslas (*Facebook*, *YouTube* ir kt.) – tai tik keli naujo tipo verslų modelių pavyzdžiai.¹⁰² Šie verslai leidžia kurti lokaliai, o eksportuoti – globaliai, išnaudojant technologijas, duomenis – XXI amžiaus „naująją naftą“. Tačiau šiems verslo modeliams taip pat būdingas vyravimas rinkoje, superžvaigždžių ekonomikos dinamika, aukšti barjerai vėliau ateinantiems rinkos dalyviams ar aktyvus potencialios konkurencijos stabdymas įsigyjant jaunas inovatyvias bendroves. Šią tendenciją ypač sustiprino COVID-19 pandemija, daugelį verslų privertusi greitai persitvarkyti, pereiti į virtualų pasaulį. Sparti technologijų raida verčia ir tradicinius verslus (pramonę) nuolat taikytis prie rytdienos technologijų, kitaip jiems gresia išstūmimas iš rinkos.¹⁰³ Lietuvoje kol kas

97. Ross Spelman, „The Techonomic Cold War“, *EY Ireland* (blog), August 31, 2020, https://www.ey.com/en_ie/cybersecurity/the-techonomic-cold-war.

98. Frank W. Geels, „The Multi-Level Perspective on Sustainability Transitions: Responses to Seven Criticisms“, *Environmental Innovation and Societal Transitions* 1, no. 1 (2011): 24–40, <https://doi.org/10.1016/j.eist.2011.02.002>.

99. UNESCO Institute for Statistics, „Research and Development Expenditure (% of GDP)“, World Bank, accessed October 27, 2021, https://data.worldbank.org/indicator/GB.XPD.RSDV.GD.ZS?end=2018&most_recent_value_desc=true&start=1996&view=chart.

100. Mirek Dusek, „5 Agents of Change for Europe's Post-Pandemic Recovery“, World Economic Forum, January 28, 2021, <https://www.weforum.org/agenda/2021/01/5-agents-of-change-for-europe-s-post-pandemic-recovery/>.

101. EK, „Komisijos Komunikatas Europos Parlamentui ir Tarybai, 2020 m. strateginio prognozavimo ataskaita. Strateginis prognozavimas – kelias į didesnę Europos atsparumą“.

102. Žr. daugiau OECD, „The Digital Economy, New Business Models and Key Features“, in *Addressing the Tax Challenges of the Digital Economy*, by OECD, OECD/G20 Base Erosion and Profit Shifting Project (OECD, 2014), 69–97, <https://doi.org/10.1787/9789264218789-7-en>.

103. MIT Technology Review Insights, „New Business Models, Big Opportunity: Tech/Manufacturing“, MIT Technology Review, April 12, 2021, <https://www.technologyreview.com/2021/04/12/1022226/new-business-models-big-opportunity-tech-manufacturing/>.

neturime didelių technologijų bendrovių, bet yra visos prielaidos ir galimybės joms susikurti, kas galėtų sugeneruoti greitesnį pridėtinės vertės augimą šalyje.

Užimtumas ir įgūdžiai. Augs ateities / naujų kompetencijų poreikis pagal naują, labiau technologizuotą darbo rinką, formosis naujos profesijos, pvz.: platformų pasirinkimo konsultantas, dirbtinio intelekto personalizuotojas, reputacinės ekonomikos, tapatybės vadybininkas ir pan.¹⁰⁴ Dėl technologinių pokyčių darbo rinkoje padidės ne tik skaitmeninių įgūdžių poreikis, bet ir kitokių pagrindinių įgūdžių, tokių kaip analitinis ir kritinis mąstymas, kūrybiškumas ir kt., paklausa. Tinkamų skaitmeninių įgūdžių trūkumas ne tik stabdo skaitmeninių technologijų sklaidą, bet ir didina su automatizavimu susijusių darbo vietų praradimo riziką. EBPO duomenimis, Lietuva patenka tarp valstybių, kurios patiria didžiausią darbo vietų praradimo riziką dėl automatizacijos.¹⁰⁵ Kyla grėsmė, kad ilgainiui turėsime didelę „nereikalingų“, bedarbių žmonių masę. Ateityje visuomenei gresia darbo prekarizacija (augantis ekonominis nestabilumas), darbuotojų teisių menkėjimas, ribų tarp darbo ir laisvalaikio nusitrynimasis (grėsmė psichologinei sveikatai). Tolesnė šios tendencijos raida reiškia dvi galimybių trajektorijas darbuotojams: dar didesnę poreikį ir augimą dalyvaujantiems technologijų sektoriuje, o jame nedalyvaujantiems – leidimąsi socialiniais laiptais žemyn, mažesnes galimybes gyvenime, didėjančią atskirtį. Iš kitos pusės, COVID-19 pandemija privertė iš naujo suprasti šiandien menkai vertinamų ir apmokamų, tačiau gyvybiškai svarbių profesijų, tokių kaip ūkininkai, žvejai, slaugės, šiukšlių išvežėjai ir kt., vertę.¹⁰⁶

Visuomenės ir individų gyvenimo pokyčiai. Technologiniai pokyčiai neatsiejami ir nuo socialinių pokyčių, individualizacijos tendencijų. Ateityje naujosios technologijos (neuroniniai tinklai, gilusis mokymasis, daiktų internetas, blokų grandinės, savaeigės transporto priemonės, dirbtinis maistas ir kt.) reikšmingai pakeis daugelį pagrindinius visuomenės poreikius tenkinančių vertės tinklų. Gali būti taip, kad technologinės inovacijos įgalins žmones, šeimas pačias apsirūpinti būtinais poreikiais – daiktais, drabužiais, būstu, energijos ištekliais, maistu, kas paskatintų grįžti prie orientuotos į šeimą pragyvenimo ekonomikos, skatintų orientaciją į didesnę pasiklovimą savimi, gebėjimą prisiimti riziką, laisvę, atsakomybę, galimybę eksperimentuoti.¹⁰⁷ Diskusijų dalyvių nuomone, pandemijos paskatintas nuotolinio darbo formų išplitimas ilgainiui gali skatinti gyventojų migraciją iš didelių miestų į mažesnius, kurie gali pasiūlyti geresnę gyvenimo kokybę. Pažymėta ir technologijų įtaka švietimui, socialinės atskirties didėjimui, sveikatai, socialinėms normoms. Kaip parodė COVID-19 pandemijos patirtis, virtualaus gyvenimo plėtra turi ne tik teigiamų (naujos galimybės), bet ir neigiamų pasekmių – sumažėjus gyvam kontaktui, prastėja žmonių psichologinė būklė, nusitrina darbo ir laisvalaikio ribos, darbo krūvio apimtys, mažėja fizinis aktyvumas, auga susirgimų rizika.

Vertybių, tapatybės krizė. U. Beckas šiuolaikinę visuomenę pavadino rizikos visuomene, t. y. tokia visuomene, kuri vis labiau gyvena ant aukštųjų technologijų ribos, kurios nė vienas negali iki galo suprasti ir kuri kuria daugybę įvairių ateities galimybių.¹⁰⁸ Dvi esminės tokios visuomenės savybės: gamtos / natūralumo pabaiga (angl. *end of nature*) ir tradicijų pabaiga. Prasmingo gyvenimo ir savirealizacijos siekis dabartiniu metu siejamas su socialiniu statusu, pripažinimu savo profesinėje aplinkoje, finansiniu atlygiu, tam tikrais vartojimo įpročiais. Tačiau technologijos keičia bendruomeniškumo sampratą, lokalias bendruomenes keičia virtualios, hierarchinės organizacijos pelnomus titulus – patiktukai (angl. *likes*) socialinėje erdvėje. Viena vertus, auga žmogaus įgalinimas, daugybinių (pasirinktinių) tapatybių formavimasis, kita vertus, stiprėja individualizacija ir vienišumas. Diskusijų dalyvių nuomone, ilgainiui galimos tokios pasekmės: nusitrins realumo ir nerealumo ribos; pasikeis gyvenimo pilnatvės samprata; tikėtina, kad augs susvetimėjimas; visuomenės poliarizacija dėl dalyvavimo hiperrealybėje ir virtualiose (*online*) bendruomenėse; gresianti tapatybės krizė, egzistencinės prasmės persvarstymas („*jei algoritmai geriau supras žmogų, nei jis pats save, koks žmogaus vaidmuo?*“).

Valdysenos pokyčiai. Šiuolaikinės technologijos, socialinės medijos taip pat daro didelę įtaką valdymo sistemoms, auga nevalstybinių veikėjų įtaka, priimant sprendimus šalia tradicinių formuojasi naujos, daugialypės valdysenos struktūros.¹⁰⁹ Tolesnis keleto didžiųjų skaitmeninių korporacijų augimas ilgainiui gali sukelti galios disbalansą, o mokslininkai Vakarų valstybėse perspėja apie sekimo kapitalizmo (angl. *surveillance capitalism*) pavojų.¹¹⁰ Diskusijų dalyvių nuomone, politikos sprendimai technologijų srityje atsilieka, išsakyti nuogąstavimai dėl psichikos valdymo metalygyje („*vis daugiau duomenų apie mus kaupia Google / Facebook, tai formuos, kaip*

104. Linturi and Kuusi, „Societal Transformation 2018–2037. 100 Anticipated Radical Technologies, 20 Regimes, Case Finland“.

105. OECD, „OECD Skills Strategy Lithuania: Assessment and Recommendations“, OECD Skills Studies (Paris: OECD, June 11, 2021), <https://www.oecd.org/publications/oecd-skills-strategy-lithuania-14deb088-en.htm>.

106. David Graeber, „Lessons from Coronavirus: Not All Jobs Are ‘Bullshit’“, *POLITICO*, May 27, 2020, <https://www.politico.eu/article/lessons-from-coronavirus-covid19-confinement-crisis-not-all-jobs-are-bullshit/>.

107. Linturi and Kuusi, „Societal Transformation 2018–2037. 100 Anticipated Radical Technologies, 20 Regimes, Case Finland“.

108. Ulrich Beck, *Risk Society: Towards a New Modernity*, trans. Mark Ritter (London: SAGE Publications, 1992), <http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/14747731.2014.951203>.

109. European Commission, „Increasing Influence of New Governing Systems“, Knowledge for Policy | European Commission, accessed October 27, 2021, https://knowledge4policy.ec.europa.eu/increasing-influence-new-governing-systems_en.

110. Žr., pvz., Shoshana Zuboff, *The Age of Surveillance Capitalism: The Fight for a Human Future at the New Frontier of Power*, 1st edition (New York: PublicAffairs, 2019).

mes elgsimės, kaip jausimės ir ko norėsime ateityje“). Skaitmenizuotame pasaulyje nebelieka būtinybės būti susietam su tam tikra vieta ir laiku. Iš kitos pusės, stebime tam tikros „pasaulyje sąžinės“ formavimąsi. B. Andersonas nacionalizmo analizėje išpopuliarintą įsivaizduojamų bendruomenių sąvoką¹¹¹ keičia virtualios bendruomenės (angl. *e-communities*), gebančios akimirksniu suvienyti tūkstančius virtualių gentainių aplink tam tikrą idėją, nepaisant geografijos ir valstybių sienų, – ar tai būtų klimato kaita (pvz., XR, *Extinction Rebellion*), ar juodaodžių teisės (pvz., BLM judėjimas). Ilgalaikėje perspektyvoje kyla ir visuomenės dezintegracijos rizika, klausimas dėl socialinio kontrakto perspektyvų. EK Jungtinių tyrimų centro vertinimu, **didėja atotrūkis tarp to, ko piliečiai tikisi iš vyriausybių, ir to, ką vyriausybės gali įgyvendinti**.¹¹² Auga iššūkiai vyriausybių veiksmingumui ir legitimumui, todėl gali prireikti radikaliai permąstyti, kaip jos veiks ateityje. Informacijos šaltinių demokratizacija galėtų būti panaudota aktyvesniam piliečių dalyvavimui formuojant politiką. Diskusijos dalyvių nuomone, ilgainiui šios tendencijos raida ir pasekmės priklausys nuo to, kaip į sprendimų priėmimą nacionaliniu lygmeniu bus įtrauktos skirtingos veikėjų grupės, kiek augs savivalda, kiek brandesnė taps pilietinė ir politinė kultūra, kokią įtaką valdyme turės jėgos struktūros. Teigiamo raidos scenarijaus atveju tikėtinas pilietinės visuomenės dalyvių didesnis įsitraukimas į valstybės reikalus, dalyvaujamasis demokratijos suklestėjimas. Vis dėlto taip pat egzistuoja reali rizika, kad netolygūs gebėjimai naudotis skaitmeninėmis technologijomis ar susiformavę komunikaciniai burbulai sustiprins visuomenės fragmentaciją; grėsmingiausių scenarijų atveju įmanoma ir visiškas pilietinės erdvės sunaikinimas, kai į visuomenę vis labiau besiskverbianti technologijos bus panaudotos vyriausybės ir (ar) pagrindinių technologijų korporacijų dominavimui piliečių atžvilgiu įgalinti.

Algoritmizacija. Ateityje sprendimų priėmimas gali būti žymiai labiau supaprastintas (dirbtinis intelektas, žaidimų, sutelktinio intelekto panaudojimas ir pan.), apskritai gali būti persvarstytos ir viešojo bei privataus sektorių ribos. Dalyviai pažymėjo poreikį ir norų, politinių preferencijų algoritmizacijos pavojus, netgi tam tikros algoritminės valdymo formos įsigalėjimą, kai, didėjant susietumui, daugėjant įvairių duomenų apie žmones ir jų preferencijas, bus galima vystyti nuspėjančią (angl. *predictive*) politiką. Viena vertus, tai leistų valstybės paslaugas tikslingai plėtoti pagal tam tikrus algoritmus, atsirastų galimybė suteikti platesnę ir greitesnę prieigą prie viešųjų paslaugų; kita vertus, kiltų rizika, kad šiomis technologijomis disponuojančios organizacijos duomenis panaudotų ir kitais, nebūtinai priimtinais, tikslais. Poreikį ir norų, tarp jų ir politinių, algoritmizacija gali mažinti asmens laisvės bei problematizuoti individo laisvės sampratą / idealą.

Informacija. Technologijų valdomame pasaulyje informacija vartotoją pasiekia iškart ir dažnai tiesiogiai. Ji yra priklausoma nuo paieškos variklių ir dirbtinio intelekto, kurie padeda įvertinti ir informacijos patikimumą. Žmonės patys ieško informacijos, neapsiribodami vien tradiciniais žinių šaltiniais – tradicine žiniasklaida, mokslininkų ir ekspertų pateikiama informacija. Dėl šios priežasties jie neretai atsiduria socialinės medijos burbuluose, kuriuose informacija tampa vienpusiška, šališka, pasidaro sunkiau atskirti patikimos informacijos šaltinius gausiame informaciniame sraute. Informacija susiejama su įvairiomis matavimo priemonėmis, o tai leidžia sukomercinti turinį, skatina rimtą informaciją pateikti kaip pramoginę. Tapo labai lengva platinti klaidingą informaciją – vaizdo žinutes, pranešimus. Tokioje aplinkoje keičiasi ir tiesos samprata, tampa sunkiau įrodyti, kas įvyko, o kas ne (pvz., *fake news* fenomenas). Silpsta autoritetų galia. Virtualioje realybėje buriasi radikalios grupuotės. Plėtojamos naujos profesijos: didžiųjų duomenų analitikai, duomenų modeliavimo analitikai, informacijos architektai, duomenų įgijimo per sutelktinius šaltinius vadovai ir t. t.

Socialinės skirtys ir nelygybė. Skaitmeninių įgūdžių stoka, darbo automatizacija ilgainiui gali didinti socialinę ir ekonominę visuomenės grupių poliarizaciją ir skirtis, kadangi šie įgūdžiai ne tik lemia žmonių galimybes darbo rinkoje, bet ir socialinių ryšių plėtrą. Dėl šios priežasties ištisos visuomenės grupės gali likti nuošalyje; prie to gali prisidėti ir algoritmų sąlygojama nelygybė.¹¹³ Ir atvirkščiai – technologijos kuria „pažadą“, kad suvienodins žmonių galimybes. Biotechnologijų (ne)prireiamumas taip pat gali didinti socialinę atskirtį, įgalinti netgi genetinės diskriminacijos formas. Jau dabar yra išryškėjusi kapitalo koncentracija nedidelės asmenų grupės rankose. Ateityje įžvelgiamas **nelygybės formų įvairovės (galimybių, sveikatos, kitos nelygybės) augimas diskusijose nurodytas kaip viena iš pagrindinių tendencijų, kuri darys įtaką Lietuvos ateičiai**. Ilgainiui visuomenė turės apsispręsti, kuria linkme ji juda – ar link skandinaviškojo socialinės lygybės modelio, ar link neriboto ekonominio liberalumo, ar mėgins surasti kokį nors tarpinį ekonomikos modelį. Tyrimai rodo, kad atgavus Nepriklausomybę Baltijos šalių raida panašesnė į pastarąjį – savitą „baltiškąjį“ kapitalizmo variantą (Centrinės ir

111. Benedict Anderson, *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism* (Verso Books, 1983).

112. Lucia Vesnic-Alujevic and Fabiana Scapolo, *The Future of Government 2030+: Policy Implications and Recommendations* (Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2019), http://publications.europa.eu/publication/manifestation_identifier/PUB_KJNA29853ENN.

113. Žr., pvz., Jan A. G. M. van Dijk, „The Evolution of the Digital Divide – The Digital Divide Turns to Inequality of Skills and Usage“, *Digital Enlightenment Yearbook 2012*, 2012, 57–75, <https://doi.org/10.3233/978-1-61499-057-4-57>; Nelygybė taip pat augs ir globaliu mastu, tarp skirtingų šalių. Žr., pvz., United Nations Conference on Trade and Development, *Digital Economy Report 2019: Value Creation and Capture: Implications for Developing Countries*, 2019.

Rytų Europos šalių, liberalios rinkos ekonomikos modelį (CEEC-LME)) su mažiausiai dosnia socialinės apsaugos sistema iš visų naujųjų ES valstybių narių.

Biotechnologijos: sveikatos priežiūra ir gyvenimo kokybė. Naujos technologijos leis anksti individualizuotai diagnozuoti ir preventyviai veikti organizmo disfunkcijas. Sutrumpės laikas, per kurį bus išrandami nauji vaistai, vakcinos, pagreitės ligų diagnostikos procesai, kas leis anksti pastebėti ir greičiau išgydyti ligas. Žmonės bus įgalinti labiau savo sveikata pasirūpinti patys, padedami išmanių prietaisų veikti proaktyviai stebint savo sveikatos būklę, individualiai pritaikant mitybą, kuriant vaistus. Dėl biotechnologijų pažangos integravimo į medicinos paslaugas žymiai išaugs vidutinė gyvenimo trukmė, gerės jo kokybė. Genus modifikuojančios technologijos leis išgydyti arba išvengti ligų, kurios šiuo metu laikomos nepagydomomis (pvz., paveldimos ligos, senatvės nulemti susirgimai ir kt.). Technologijos jau dabar leidžia koreguoti išvaizdą, ši tendencija plėsis. Iš kitos pusės, ateityje gali rasti ir naujų, šiandien dar nežinomų ligų, daugėti psichologinių susirgimų dėl virtualios, papildytos realybės ir sėdimo gyvenimo būdo paplitimo. Individualizuota robotizacija slaugoje, dirbtiniai organai, avatarai, regą atkuriančios ir kt. priemonės užtikrins asmens funkcionalumą vyresniame amžiuje, įgalins paprastesnę ir prieinamesnę sveikatos ir rūpybos paslaugų sistemą.

Pokyčiai švietimo sistemoje. Iki šiol įgūdžių ir kompetencijų įgijimas buvo siejamas su mokymusi pripažintose švietimo institucijose. Technologijos atveria pokyčius ir šioje srityje: mokymosi medžiaga tampa laisvai prieinama, universitetai ir kitos institucijos *online* platina savo paskaitas ir kursus, mokymuisi tampa nebesvarbi vieta ir laikas, įvairūs simuliaciniai įrankiai, žaidimai leidžia žmogui mokytis pačiam (bandymų ir klaidų metodu). Reikiamas kompetencijas bus galima įgyti iš kur kas daugiau šaltinių nei tradicinės švietimo ir ugdymo įstaigos. Iš kitos pusės, įgyti įgūdžiai greičiau pasens. Taps labiau svarbūs kitokie kompetencijų patvirtinimo būdai nei įgyti laipsniai – kolegų ir klientų rekomendacijos, reputacija, darbų aplankai. Diskusijose akcentuotas **ilgalaikės švietimo strategijos Lietuvoje poreikis, atsižvelgiant į švietimo reikšmę valstybės pažangai**, technologijų diktuojamus pokyčius, augančią robotizacijos, automatizacijos tikimybę.

Saugumas. Mokslo ir technologijų inovacijos, kurios yra brangios ir rizikingos, kartu su kuriama pridėtine verte atveria ir naujas grėsmes bei iššūkius (pvz., kibernetinis ar genetinis saugumas). Saugumo užtikrinimas, tikėtina, ateityje iš centralizuoto taps decentralizuotu, labiau orientuotu į individualų lygmenį. Skaitmenizuotame pasaulyje saugumas didele dalimi priklauso nuo mūsų kompiuterių funkcionalumo ir duomenų saugumo užtikrinimo. Kibernetinė erdvė jau dabar yra tapusi aktyviu mūsų lauku, kuriame veikia ir valstybiniai, ir nevalstybiniai veikėjai.¹¹⁴ Čia nuolat ieškoma priešininko silpnųjų vietų, siekiant gauti slaptą informaciją, pavogti tapatybę, sutrikdyti gamybą ar viešųjų paslaugų teikimą. Algoritmais gali būti siekiama apdoroti ir privačią socialiniuose tinkluose skelbiamą informaciją, siekiant paveikti viešąją opinią. Valstybėms gali kilti iššūkių siekiant suderinti atvirų duomenų ir valstybės kibernetinių sienų saugumo užtikrinimo reikalavimus. Lietuva kol kas šioje srityje atrodo pakankamai stipriai – pagal pasaulinį kibernetinio saugumo indeksą šalis užima šeštą poziciją, ir tai viena iš potencialių stiprybių, kurią galima išnaudoti ateityje.¹¹⁵ Tačiau ateityje, didėjant hipersusetumui, didėja ir įsilaužimų į kritinės kibernetinės infrastruktūros ir (ar) daiktų interneto (IoT) sistemas rizika, kyla pavojus, kad galima nulaužti visą sistemą, ne tik vieną kurį jos komponentą.

Etikos, reguliavimo klausimai. ES jau ėmėsi iniciatyvos formuoti tarptautinius privatumo ir duomenų srautų standartus, to pavyzdys – Europos bendrasis duomenų apsaugos reglamentas (GDPR). Vis dėlto, žvelgiant į ateitį, diskusijų dalyviams kilo klausimų dėl valstybės gebėjimų užtikrinti (asmens) duomenų saugumą virtualioje erdvėje. Apskritai santykis su duomenimis sudėtingėja: dėl hipersusetumo tampa galimas asmens stebėjimas, skvarba į asmeninį gyvenimą, mažėja asmens privatumas, duomenų saugumas.

Pasekmės politikai ir valstybės pažangos siekims

Pasaulyje vykstantys **spartūs technologijų pokyčiai diktuoja būtinybę ir Lietuvai siekti vystyti technologinį kūrybinį potencialą ir auginti vietinę ekosistemą, kadangi tai atveria didžiules galimybes šalies ekonomikos plėtrai.** Mažų ir atvirų šalių, kaip Lietuva, ekonomikos yra itin priklausomos nuo eksporto ir importo. Atviras prekių, paslaugų ir darbo jėgos judėjimas ES valstybių narių ekonomikas daro panašias į susisiekančius indus. Tokiame kontekste Lietuvai itin svarbu apibrėžti savo konkurencinius pranašumus ir juos tinkamai išnaudoti, bendradarbiaujant su didesnio ekonominio pajėgumo valstybėmis ES ir už jos ribų.

Kai Lietuva atgavo nepriklausomybę 1990 metais, Niujorko biržoje labiausiai vertinamos buvo įmonės, valdančios gausų materialinį turtą – naftą, auksą, kitus metalus ir pan. Šiandien S&P500 sąrašė lyderiauja nematerialiųjų turtą, ypač skaitmenines technologijas, vystančios įmonės, o vertinamos jos pagal neapčiuopiamus dalykus – inovatyvumą, kūrybos potencialą, patentus, gebėjimą teikti paslaugas globaliai ir kurti ilgalaikę vertę visuomenei

114. Ministry of Defence of the United Kingdom, Global Strategic Trends: The Future Starts Today.

115. International Telecommunication Union, „Global Cybersecurity Index 2020“ (Geneva, Switzerland: ITU Publications, 2021), <https://www.itu.int:443/en/myitu/Publications/2021/06/28/13/22/Global-Cybersecurity-Index-2020>.

(tvarų vystymąsi užtikrinančius produktus). Todėl išsekus ligtoliniais ekonominio augimo šaltiniams (tokiems kaip pigi darbo jėga), ekonomikos pažangai ateityje didžiausią įtaką turės technologijų tobulėjimas, ypač trumpuoju laikotarpiu. Technologijų vystymas lietuviškame strateginiame mąstyme skirstytųsi į dvi esmines dalis: 1) esamų technologijų pritaikymas ekonomikoje diegiant naujas technologijas į dabar vykstančius verslo ir kitus procesus (taikomosios technologijos); 2) fundamentalus mokslas ir jo vystymas (ilgalaikis technologinis vystymasis).

Bendrai toks virsmas yra labai palankus Lietuvai, kuri neturi gausių naudingųjų iškasenų ir kurios didžiausias išteklius yra žmonės. Didelė tikimybė, kad atvirumas ir imlumas naujoms didelę vertę kuriančioms technologijoms gali tapti receptu, kaip įveikti vidutinių pajamų spąstus, kurie gresia lėtinti Lietuvos pažangą. Kadangi informacinės technologijos yra bendrojo taikymo technologijos, jų ekosistemos auginimui nebūtinai reikia būti pirmiesiems, išradusiems kažką naujo: kaip rodo finansinių technologijų (*fintech*) pavyzdys, Lietuvos imlumas kitur sukurtoms naujoms technologijoms gali būti labai patikima pažangos prielaida, ilgainiui sukursianti lietuvišką „šūvį į žvaigždes“. Dar didesnį efektą galėtų sukurti skaitmeninio verslo idėją Lietuvoje vystanti įmonė, veikianti platformos principu – panašiai, kaip dabartinės technologijų milžinės *Facebook*, *Amazon* ar lietuviškasis vienasaragis *Vinted*.

Šaliai reikalingi ir pramonės struktūros pokyčiai, kad būtų judama link aukštųjų technologijų vystymo. Palyginti su Vakarų ekonomikomis, Lietuvos ekonomikos privalumas tas, kad technologijos yra diegiamos naujai, taigi pritaikomi moderniausi sprendimai. Tai matome finansų sektoriaus paslaugų skaitmenizacijoje (skaitmeninės atsiskaitymo sistemos, elektroniniai atsiskaitymo dokumentai), elektroninėse valstybės institucijų teikiamų paslaugų sistemose (elektroninis parašas, įmonių įkūrimas, mokesčių administravimas) ir kt. Naudodami naujausias technologijas, mažinsime laiko ir pinigų sąnaudas, be to, tai pagreitins infrastruktūrines transakcijas ir gerins sąlygas darnesnei ekonominei pažangai.

Susijęs uždavinys – pritaikyti darbo jėgą šiuolaikinei ir ateities ekonomikos konjunktūrai. Tam reikia pertvarkyti švietimo ir kvalifikacijos keitimo sistemas, ypač aukštesniojo ir profesinio mokymo srityje. Tinkamai suformuota, įvairių gebėjimų žmonėms pritaikyta švietimo sistema ne tik sudarytų prielaidas geresnei ekonominei pažangai, mažesnei turtinei nelygybei, bet ir padėtų spręsti kitų sričių – protų nutekėjimo į turtingesnes valstybes, socialinės atskirties problemas. Vidutinių ir ilguoju laikotarpiu reikėtų siekti susigrąžinti ne tik mokslininkus, bet ir kitus gerus įvairių sričių specialistus. Lanksti ir prisitaikanti darbo jėga didintų šalies atsparumą, susijusį su vidinės ekonomikos ir eksporto rizikomis, tarptautinių investicijų trauką bei konkurenciją dėl talentų tarptautiniu mastu.

Esminiai pokyčiai šalies ekonomikoje neišvengiami ir dėl to, kad jau netolimoje ateityje šalis nebeteks ES struktūrinės paramos programų lėšų, iki šiol turėjusių didelę įtaką valstybės pažangai. Būtina sutelkti pastangas siekiant išnaudoti likusį laikotarpį, sustiprinti valdyseną, sklandžiai užbaigti esamas paramos programas. Pasibaigus ES finansavimui, kai kurias ekonomikos sritis reikės toliau palaikyti jau pačios Lietuvos jėgomis arba svarstyti galimybes jas liberalizuoti bei privatizuoti.

Pajėgumai

Šalies pajėgumus skaitmeninių technologijų srityje ir jų dinamiką gana gerai atskleidžia ES skaitmeninės ekonomikos ir visuomenės indeksas (DESI). 2020 m. Lietuva buvo viduryje – užėmė 14 vietą (iš 28 ES valstybių narių).¹¹⁶ Nors Lietuva daro pažangą visose vertinamose srityse, bendro vertinimo prastėjimą lemia tai, kad kitų ES valstybių narių pažanga yra spartesnė visur, išskyrus skaitmeninių įgūdžių ir valstybės elektroninių paslaugų sritis. Geriausiai Lietuva vertinama šiose srityse: elektroninių viešųjų paslaugų lygis – 6 vieta (išimtis – atvirieji duomenys, šiame segmente Lietuva ES užima 24 vietą); skaitmeninių technologijų taikymas veikloje (versle) – 10 vieta. Prasčiausi vertinimai: galimybė naudotis elektroniniu ryšiu – 19 vieta (Lietuva pranoksta ES vidurkį itin didelio pralaidumo tinklų aprėpties srityje, tačiau jos rezultatai 5G ryšio srityje prastesni) ir visuomenės skaitmeninių įgūdžių lygis – 18 vieta (stokojame IRT srities absolventų – 2,7 proc. (23 vieta ES), moterų, dirbančių IRT srityje, dalis atitinka bendrą ES vidurkį – 1,4 proc. (16 vieta ES).

2020 m. Lietuva užėmė 4 vietą tarp geriausių *fintech* ekosistemų pasaulyje ir 2 vietą Europoje.¹¹⁷ Šalyje veikia (ir (ar) yra registruota) 230 *fintech* įmonių.¹¹⁸ Finansinių technologijų ekosistemos susikūrimą nulėmė ir spartų

116. Paul Foley et al., „International Digital Economy and Society Index 2020“ (Brussels: European Commission, 2020); taip pat žr. EK, „Skaitmeninės Ekonomikos Ir Visuomenės Indeksas (DESI). 2019 m. Šalies Ataskaita. Lietuva“ (Bruselis: EK, 2019), <https://ivpk.lrv.lt/uploads/ivpk/documents/files/DESI2019LANGLithuania.pdf>.

117. Findexable, „The Global Fintech Index 2020“ (Findexable Limited, 2019); tiesa, 2021 m. metų indekse Lietuva nukrito į 10 vietą pasaulyje ir 6 vietą Europoje. Žr. daugiau Findexable, „Global Fintech Rankings Report 2021: Bridging the Gap“ (Findexable Limited, 2021), <https://findexable.com/>.

118. Invest Lithuania, „The Fintech Landscape in Lithuania: 2020–2021 Report“ (Vilnius: Invest Lithuania, 2021).

vystymąsi skatina Lietuvos centrinio banko politika, kurios centre yra bandomoji finansinių inovacijų aplinka.¹¹⁹ Lietuvos bankas, viena pažangiausių reguliavimo institucijų pasaulyje, vadovaudamasis principu būti finansinio sektoriaus partneriu, o ne vien priežiūros institucija, pasiekė tarptautinio pripažinimo kurdamas inovacijoms palankią reglamentavimo aplinką. Lietuvos bankui pavyko sukurti tarptautinę paklausą atitinkančią reguliacinę aplinką *fintech* sektoriaus įspūdingam augimui ir šia aplinka netruko pasinaudoti *fintech* įmonės iš viso pasaulio. Pažymėtinas Lietuvos banko žingsnis – LBCOIN, pirmosios pasaulyje skaitmeninės kolekcinės monetos sukūrimas taikant blokų grandinės technologiją. Nors tai numizmatinė (ne atsiskaitymams skirta) vertybė, šiuo simboliniu žingsniu Lietuvos bankas, tikėtina, užsiėmė geras pozicijas diskusijose dėl skaitmeninio euro leidybos.¹²⁰

Startuolių ekosistema įdarbina apie 10 000 žmonių ir neabejotinai yra tarp sparčiausiai augančių ekonomikos sektorių.¹²¹ Vienas ryškiausių Lietuvos startuolių sėkmės pavyzdžių – internetinė drabužių parduotuvė „Vinted“ – yra pirmasis Lietuvos vienas. Kiti geriau žinomi startuoliai – „Trafik“, „Oberlo“ ir „Deeper“. „Bored Panda“ 2020 m. spalį pasiekė 2 mlrd. peržiūrų per mėnesį ir tapo 4-u daugiausia Facebook peržiūrų turinčiu turinio kūrėju pasaulyje. Kompetentingų ir gerai parengtų darbuotojų prieinamumas, taip pat geros darbo sąlygos Lietuvoje pritraukia startuolių iš kaimyninių ES nepriklausančių šalių, kurių startuoliai dažnai renkasi Lietuvą kaip tinkamą šalį tolesnei savo veiklos plėtrai (*scale-up*).

Atskirai paminėtina žaidimų industrija, kuri generuoja apie 110 mln. eurų pajamų su 700 darbuotojų.¹²² Per 5 metus Lietuvos žaidimų industrijoje dirbančių įmonių sukuriama ir parduodama produkcijos kiekis išaugo daugiau nei 10 kartų – nuo 7,56 mln. eurų 2013 m. iki 78,86 mln. eurų 2017 m. Daugiausia darbuotojų turi Danijos įmonės „Unity“ padalinys, kuris Lietuvoje yra didžiausias iš visų šios pasaulinės bendrovės biurų. Pagal pajamų pasiskirstymą didžiausią įtaką turi „Game Insight“, į Lietuvą pagrindinį biurą iš Baltarusijos perkėlusį 2015-aisiais. Ši industrija ir toliau sparčiai auga (2018 m. augimas siekė 25 proc.), todėl netrukus savo sukuriama verte turėtų pasivyti Lietuvos aukštųjų technologijų flagmaną – lazerių industriją, kurios metinės pajamos 2017 m. siekė 137 mln. eurų.¹²³

Svarbu pabrėžti, jog kitos Vidurio ir Rytų Europos regiono šalys taip pat pasižymi didele gerai parengtų skaitmeninių technologijų srities darbuotojų pasiūla, tad Lietuvai gali būti sudėtinga išlaikyti konkurencingumą be papildomų pastangų vystant startuoliams palankią ekosistemą.¹²⁴ Lietuva vis dar sulaukia mažai rizikos fondų (angl. *venture capital*) investicijų, iš dalies dėl riboto užsienio investuotojų suvokimo apie vietinę rizikos fondų ekosistemą. Nors ši tendencija būdinga visam regionui, Lietuva demonstruoja santykinai blogesnius rezultatus nei kitos Rytų Europos šalys: Lietuvos bendrovės 2020 m. pateko vos į keturių fondų, aktyviai veikiančių Rytų regione, portfelius; Estijos ir Lenkijos pateko į aštuonis, Latvijos – į šešis.¹²⁵

Nauja stiprybė su didžiuliu augimo potencialu tampa viešojo sektoriaus iniciatyva *GovTech Lab*. Ji padeda viešojo sektoriaus institucijoms nustatyti iššūkius ir išsiaiškinti, kaip šie iššūkiai galėtų būti sprendžiami naujomis technologijomis, įtraukia startuolius bei smulkiųjų ir vidutinių verslų į inovatyvių sprendimų kūrimą. Nuo savo starto 2019 m. *GovTech Laboratorija* jau apdovanota 2019 m. Europos politikos inovacijų apdovanojimuose, o 2020 m. pelnė geriausią Lietuvos viešojo sektoriaus projekto apdovanojimą.

Biotechnologijų sektorius – dar viena svarbi sritis šalies pažangai (žr. plačiau kitą dalį). Kalbant apie tolesnę šalies pajėgumų vystymą, būtina vystyti STEAM sritis (mokslas, technologijos, inžinerija, menai, matematika) ir didinti investicijas į MTEP – šiuo metu esame tarp ES autsaiderių, investuodami mažiau nei 1 proc. BVP (plg. daugiau nei 3 proc. investuoja Švedija, Austrija, Vokietija).¹²⁶

Atsparumas: kaip ši sąvoka šiuo metu yra integruota į lietuvišką strateginį mąstymą?

COVID-19 pandemija ir jos sukelti apribojimai tapo savotišku testu pasaulio valstybių ekonomikų atsparumui. Pasaulio ekonomikos forumo 2020 m. Konkurencingumo pranešime nurodoma, kad **ekonomikos skaitmenizacija**

119. Žr. daugiau „FinTech and Innovation“, Bank of Lithuania, accessed October 27, 2021, <https://www.lb.lt/en/fintech-and-innovation>.

120. Žr. Martin Arnold, „ECB Confident It Can Overcome Challenges to Create a Digital Euro“, *Financial Times*, October 2, 2020, <https://www.ft.com/content/b6f0c233-0b35-45d1-896f-1c6599558d9b>.

121. „A Record Year For Startups: An Investment Amount Of EUR 311 Million Raised And A Sales Increase Of 110% Recorded In The First Half-Year Of 2021“, *Startup Lithuania* (blog), August 6, 2021, <https://www.startuplithuania.com/news/a-record-year-for-startups-a-record-investment-amount-of-eur-311-million-raised-and-a-sales-increase-of-110-per-cent-recorded-in-the-first-half-year-of-2021/>; taip pat žr. „Startups – Everyone Is Here“, *Startup Lithuania* (blog), accessed November 15, 2021, <https://www.startuplithuania.com/startup/>.

122. „Only Good Stories | Lithuania Tech Weekly #48“, *Tech Philomaths* (blog), accessed October 27, 2021, <https://preview.mailerlite.com/f7x9m5>.

123. Lietuvos žaidimų kūrėjų asociacija, „Lietuvos Žaidimų Industrijos Kelrodis“ (Vilnius: Lietuvos inovacijų centras, 2020), <https://lic.lt/wp-content/uploads/2020/09/Lietuvos-z%C4%B7Caidimu%C4%B7A8-industrijos-kelrodis.pdf>.

124. Zuzana PISOŇ, „The Future of Tech Startups in Central & Eastern Europe“ (Globsec, 2020).

125. Oskar Stachowiak, „Why VCs from the West Should Not Be Afraid of Startups from the East“, *Sifted*, September 24, 2020, <https://sifted.eu/articles/investing-eastern-europe-startups/>.

126. Eurostat, „R&D Expenditure in the EU at 2.19% of GDP in 2019“, European Commission, November 27, 2020, <https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-eurostat-news/-/DDN-20201127-1>.

ir skaitmeniniai įgūdžiai apibrėžiami kaip vieni iš pagrindinių veiksnių, užtikrinant ekonomikų atsparumą ir atsigavimą.¹²⁷ Pirminiame EK atsparumo švieslentės dokumente Lietuvos pramonės skaitmeninis pažeidžiamumas vertinamas kaip santykinai žemas / vidutinis, tačiau pramonės pajėgumai pagal bendrą sukuriamą IRT vertę vertinami labai žemai.¹²⁸ Didžiausi pažeidžiamumai pastebimi žmonišką kapitalą ir jam sukurtų sąlygų srityje, vertinant tokius skaitmeninio pažeidžiamumo aspektus kaip IRT mokymo programų prieinamumą įmonėse ar nuotolinio darbo naudojimą tarp darbuotojų; bendrai prasčiausias rodiklis – nepakankamas mokytojų IRT apmokymas. Lietuvos pajėgumai daugiausia vertinami kaip vidutiniai ir aukšti, aukštai vertinamas aktyvus jaunų žmonių *online* mokymosi galimybių išnaudojimas. Kalbant apie skaitmeninę infrastruktūrą, atkreipiamas dėmesys į plačiajuosčio ryšio prieigos skirtumus tarp miesto ir kaimo. Kita vertus, Lietuva yra tarp geriausiai vertinamų šalių pagal pasaulinį kibernetinio saugumo indeksą.¹²⁹

Žvelgiant dinamiškai, **vienas svarbiausių ekonomikos atsparumo ramsčių yra aukštas inovacijų lygis** – inovacijos gali sumažinti esamų problemų kaštus, palengvinti prisitaikymą ar įgalinti transformaciją ir t. t. Vis dėlto, kaip pažymi EK, Lietuva patenka tik į vidutinių inovatorių grupę ir atsilieka nuo ES vidurkio.¹³⁰ Siekdama sustiprinti savo pajėgumus ir atitikti bendrą ES tikslą įgyvendinti dvilypę žaliąją ir skaitmeninę transformaciją, Lietuva 2020 m. užsibrėžė į skaitmeninę transformaciją ekonomikos augimui investuoti kiek daugiau nei 0,5 mlrd. eurų ES Ekonomikos gaivinimo ir atsparumo didinimo priemonės lėšų.¹³¹

COVID-19 pandemija aktualizavo ir pačią atsparumo sąvoką, kuri iki šiol daugiausia buvo vartojama saugumo politikos srityje, ypač hibridinio karo kontekste. Ekonominis atsparumas – tik vienas iš veiksnių, sudarančių valstybės atsparumą. Kiti veiksniai, tokie kaip demografija, valdysena ir demokratija, švietimas ir medicina, aplinkosauga, socialinis saugumas ir teisingumas, gali būti paveikti ir patys veikti ekonomiką. Lietuvos ekonominį atsparumą iki šiol teigiamai veikė narystė ES ir NATO. Pavyzdžiui, energetikos srityje tokie projektai kaip SGD terminalas arba energetinės jungtys su Švedija ir Lenkija (artimoje perspektyvoje) didino sektoriaus nepriklausomumą bei palankesnius energetikos kaštus. Bene didžiausia silpnybė šioje srityje yra tai, kad ekonominio augimo vaisiais vienodai džiaugtis galėjo ne visi: EK atsparumo švieslentėje pabrėžiamos probleminės tendencijos, kad šalyje daug žmonių, kuriems gresia skurdas ar socialinė atskirtis, ryški pajamų nelygybė.¹³² Mąstant apie ekonominį atsparumą ir jo vystymą, tenka įvertinti buvimo integruotoje ekonominėje erdvėje privalumus ir trūkumus (glaudesni ekonominiai santykiai su užsienio rinkomis nors ir teikia daugybę privalumų, tačiau taip pat didina riziką, kad ekonominės problemos kitose rinkose neigiamai ir stipriai paveiks Lietuvos rinką). Bendrai, siekiant atsparumo, ekonominę politiką reikia periodiškai kalibruoti bent kas 7–10 metų – tipinio ekonominio ciklo laikotarpiu, atsižvelgiant į tarptautines tendencijas ir ekonomikos bei kitų valstybės gyvenimo sričių realijas.

Ateityje **atsparumo sąvokos įtraukimas į Lietuvos strateginį mąstymą galėtų kokybiškai pakeisti požiūrį į ekonominio vystymosi tvarumą**. Iki šiol buvo koncentruojamasi į vadinamąjį linijinį augimą ir greitą „alkio malšinimą“ („*imu pradinius išteklius–pritaikau–parduodu–vartoju–išmetu*“). Atsparumo koncepcija padėtų integruoti tvaraus vystymosi tikslus / darnaus augimo paradigmas, pvz., spurgos ekonomikos modelį.¹³³ Tiesioginis poveikis technologijų pasauliui čia gali būti ne taip labai įžiūrimas, bet netiesioginis – per gyvenimo kokybės užtikrinimą – tikėtina, būtų didžiulis. Hipersusietumas atveria galimybes dirbti iš bet kur, tad skaitmeninėms veikloms vystyti bus pasirenkama ta vieta, kurioje bus patogiausios ir saugiausios sąlygos gyventi: gera miesto infrastruktūra, švari aplinka ir lengvai pasiekiamą gamta, sklandus susisiekimas ir pan. Aukštą pridėtinę vertę kuriantys technologijų verslai ir juose dalyvaujantys žmonės dažniausiai turi ir aukštus reikalavimus supančiai aplinkai. Tad atsparumo kaip tvaraus vystymosi tikslo išryškinimas gali padėti užauginti ir didesnę technologijų sektorių.

127. Klaus Schwab and Saadia Zahidi, „The Global Competitiveness Report: Special Edition 2020: How Countries Are Performing on the Road to Recovery“, Special Edition 2020 (World Economic Forum, 2020), <https://www.weforum.org/reports/the-global-competitiveness-report-2020>.

128. European Commission, „Resilience Dashboards for the Social and Economic, Green, Digital, and Geopolitical Dimensions“, July 26, 2021, https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/resilience_dashboards_en.pdf.

129. International Telecommunication Union, „Global Cybersecurity Index 2020“.

130. European Commission, „European Innovation Scoreboard 2020“, European Commission, June 23, 2020, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/QANDA_20_1150.

131. „Ekonomikos gaivinimo ir atsparumo didinimo planas „Naujos kartos Lietuva“ (Lietuvos Vyriausybė, 2020), <https://finmin.lrv.lt/uploads/finmin/documents/files/Naujos%20kartos%20Lietuva%20planas.pdf>.

132. European Commission, „Resilience Dashboards for the Social and Economic, Green, Digital, and Geopolitical Dimensions“.

133. Kate Raworth, *Doughnut Economics: Seven Ways to Think Like a 21st-Century Economist* (White River Junction, Vermont: Chelsea Green Publishing, 2017).

2.3. Klimato kaita ir aplinkos būklės blogėjimas

Tendencija: klimato kaita ir prastėjanti aplinkos būklė

Pagrindinė megatendencija – klimato kaita ir prastėjanti aplinkos būklė – išskaidyta į 6 dimensijas. Šioms numatytos tam tikros tikėtinos pasekmės; kai kurie poveikiai atspindi kelių dimensijų sąveiką. Geltonai pažymėtos pasekmės, kurių aktualumas Lietuvos valstybės prioritetams ir pažangai atrodo didžiausias.

Net jei staiga liautųsi visas žmonių veiklos lemiamas teršalų išmetimas, klimatas ir toliau keistųsi. Vis dėlto besitęsianti nemažėjanti antropogeninė tarša ir ŠESD emisija dar labiau padidins visuotinį atšilimą, vandenynų rūgštėjimą, dykumėjimą ir besikeičiantį klimatą. Padidėjusi tarša, per didelis gamtos išteklių naudojimas ir aplinkos degradacija sukels rimtus, negrįžtamus pokyčius, kurie darys įtaką žmonėms, ekonomikai ir ekosistemoms visame pasaulyje.

Klimato kaitą pavadinusi egzistencine grėsme, EK inicijavo žaliąjį kursą kaip naująją augimo strategiją, skirtą paversti ES šiuolaikiška, efektyviai išteklius naudojančia ir konkurencinga ekonomika, kuri būtų pavyzdžiu pasauliui ir iki 2050 m. neutralizuotų poveikį klimatui visuose ekonomikos sektoriuose.¹³⁴ Ši strategija labai kompleksiška, apimanti daugybę sričių – nuo žiedinio ekonomikos modelio įdiegimo, bioįvairovės išsaugojimo, taršos mažinimo iki dabartinės ir būsimų kartų gyvenimo kokybės gerinimo. Tai reiškia didelius pokyčius pramonės, energetikos, statybų, žemės ūkio, transporto ir kituose sektoriuose.

Dirbtuvių dalyviai šią tendenciją apibūdino **kaip vieną iš pagrindinių tendencijų** šiuo metu ir per ateinančius dešimtmečius, kurią ypač aktualizuoja dabartinė ES klimato kaitos valdymo politika. Iki šiol Lietuvoje į ją buvo linkstama žiūrėti gana siaurai, daugiausia per aplinkosaugos prizmę, o ligtolinė Lietuvos politika šioje srityje apibūdinta kaip per mažai ambicinga, nepasiekianti užsibrėžtų tikslų, o piliečiai – kaip neįgalinti veikti. Viešosios investicijos į aplinkos apsaugą vertinamos kaip nepakankamos, kyla grėsmių gamtinei aplinkai ir bioįvairovės išsaugojimui.¹³⁵ Nors Lietuvos viešajame diskurse klimato kaita ir žalioji politika nebuvo aktyviai plėtojamos

134. EK, „Komisijos Komunikatas Europos Parlamentui, Europos Vadovų Tarybai, Europos Ekonomikos Ir Socialinių Reikalų Komitetui Ir Regionų Komitetui. Europos Žaliojo Kursas“, November 12, 2019, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/?uri=COM%3A2019%3A640%3AFIN>.

135. EK, „Komisijos Komunikatas Europos Parlamentui ir Tarybai. 2020 m. strateginio prognozavimo ataskaita. Strateginis prognozavimas – kelias į didesnę Europos atsparumą“.

temos, jos tampa vis labiau aktualios dėl europinės politikos. ES klimato politikos ambicijų nulemta ekonominė ir socialinė transformacija pareikalaus didelių prisitaikymo kaštų ir investicijų – tiek iš viešojo, tiek ir privataus sektorių, taip pat strateginio investavimo – ne tik galimiems klimato kaitos padariniams švelninti, **bet ir galvojant apie visą valstybės ateities ekonomikos perspektyvą**, verslų prisitaikymą, naujų technologijų vystymą, užimtumo pokyčius, socialines pasekmes ir panašiai.

Klimato kaitos diskursas pasaulyje jau dabar struktūruoja reikšmingas skirtis tarp klimato aktyvistų ir skeptikų ar tarp ambicingo ekomodernizmo ir apokaliptinio požiūrio, o tarptautinėje politikoje formuoja naujus veikėjų aljansus. Lietuva šiose diskusijose iki šiol veikiau matė save lyg salą, manydama, kad klimato kaitos pasekmės mūsų tiesiogiai nepalies. Vis dėlto, daugėjant tyrimų, stiprėja suvokimas, kad klimato kaitos nulemti pokyčiai pasaulyje turės tiek tiesioginį poveikį Lietuvos gamtinei aplinkai, tiek įvairių netiesioginių, bet labai reikšmingų pasekmių – pvz., išaugs klimato pabėgėlių (migrantų) srautai.

Augančios grėsmės sveikatai. Šylant klimatui, daugėja ligas platinančių vabzdžių, todėl daugėja susirgimų maliarija, dengės karštligė, hemoragine karštligė ir kt. ligomis. Kintantis klimatas (karštis, drėgmė) gali daryti neigiamą poveikį žmonių sveikatai (daugės sezoninių alergijų, širdies, plaučių ligų ir kt.), ypač tankiai apgyvendintų didmiesčių, pakrančių gyventojams. Ateityje prognozuojamos dažnesnės karščio bangos, jų sukelti gaisrai, potvynių pavojai. Pasaulio sveikatos organizacijos duomenimis, 2030–2050 m. dėl klimato kaitos prognozuojama 250 tūkst. papildomų mirčių pasaulyje kasmet.¹³⁶ Esama ir netiesioginio neigiamo poveikio sveikatai dėl blogėjančios oro kokybės, prastėjančios vartojamų maisto produktų ir geriamojo vandens kokybės. Manoma, kad tai neigiamai atsilieps ir žmonių emocinei / fizinei sveikatai (žmonės pavargsta nuo netikėtų staigių klimato permainų; sumažėja saugumo pojūtis vykstant neaiškiems reiškiniams).

Kintantys mitybos ir vartojimo įpročiai. Klimato kaita gali neigiamai paveikti maisto gamybą, jo kokybę, įvairovę, prieinamumą. Ypač didelė grėsmė dėl to kyla globalių Pietų šalims, neturtingiems, kaimo regionams. Klimato kaita gali daryti poveikį visai maisto tiekimo sistemai – „nuo lauko iki šakutės“ (angl. *from farm to fork*). EK inicijavo atitinkamą naują strategiją, kuria siekiama užtikrinti mažesnę žemės ūkio intensyvumą, įgyvendinti klimato kaitos mažinimo tikslus, saugoti bioįvairovę ir kartu užtikrinti saugaus maisto prieinamumą, įperkumą ir įvairovę. Dideli lūkesčiai siejami su agroinovacijų vystymu. Diskusijų dalyvių nuomone, dėl klimato kaitos ateityje apskritai keisis mūsų mitybos ir vartojimo įpročiai. Kyla klausimų, ar natūralus maistas (pvz., ne laboratorijoje užauginta mėsa) netaps sunkiai įperkama preke.

Pokyčiai žemės ūkyje. Viena vertus, šylantis klimatas, atrodo, galėtų būti palankus veiksnys žemdirbystei, ilginantis sezoną, kas aktualu Šiaurės Europos regionui, tačiau labiau tikėtina, kad nusvers neigiami veiksniai, tokie kaip dažnesnės ekstremalios oro sąlygos (o tai apsunkins augalininkystę), bus sunkiau prognozuojamas, nestabilus derlius. Žemdirbystei teks persiorientuoti į beariminę žemdirbystę, multidiscipliniškumą. Turės pasikeisti žmonių įpročiai. Augs maisto gamybos kaštai, bus ieškoma alternatyvių baltymų šaltinių. Tradiciškai Lietuva buvo agrarinis kraštas, tačiau dabar žemės ūkis, miškininkystė ir žuvininkystė, Lietuvos statistikos departamento duomenimis, sudaro palyginti nedidelę Lietuvos ūkio struktūros dalį (nesiekia 4 proc.), nuolat mažėja šioje srityje dirbančių gyventojų (2015 m. dirbo beveik 121 tūkst., arba 9 proc. visų užimtųjų, 2020 m. – 77 tūkst., arba 5,6 proc. visų užimtųjų).¹³⁷ Tačiau, atsižvelgiant į krašto žemdirbystės tradicijas ir jas derinant su bioekonomikos, inovacijų šioje srityje vystymu, naujas požiūris į žemės ūkį ir maisto gamybą gali turėti didelį potencialą.

EK **bioekonomiką** apibrėžia kaip „atsinaujinančių biologinių išteklių gamybą ir šių išteklių bei atliekų srautų pavertimą pridėtinės vertės produktais, tokiais kaip maistas, pašarai, biologiniai produktai ir bioenergija. Jos sektoriai ir pramonės šakos turi didelį naujovių potencialą, kadangi jie naudoja įvairių mokslų žinias, įgalinančias ir pramoninėmis technologijomis, kartu su vietinėmis žiniomis ir nerašytomis taisyklėmis“.¹³⁸ Ši sritis jau dabar sudaro nemažą Lietuvos ekonomikos dalį: remiantis 2017 m. atliktos Lietuvos bioekonomikos plėtros galimybių studijos duomenimis, biomasės gamybos ir perdirbimo sektoriai, neskaičiuojant jų indėlio į kitus (transporto, prekybos ir pan.) sektorius, sukuria beveik 4,7 mlrd. eurų bendrosios pridėtinės vertės ir sudaro 12,8 proc. Lietuvos BVP. Šiuose sektoriuose dirba 234,4 tūkst. darbuotojų, arba 17,6 proc. visų šalies dirbančiųjų, ir juose yra pagaminama produkcijos eksportui už beveik 9,9 mlrd. eurų, kas sudaro 43,7 proc. viso Lietuvos prekių eksporto.¹³⁹ Ši sritis turi didelį inovacinį potencialą, galimos proveržio kryptys yra šios: biomasės vertės

136. „Climate Change and Health“, World Health Organization, February 1, 2018, <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/climate-change-and-health>.

137. Lietuvos statistikos departamentas, „Užimti Gyventojai Pagal Ekonominės Veiklos Rūšis Ir Lytį“, Oficialiosios statistikos portalas, accessed November 15, 2021, https://osp.stat.gov.lt/statistiniu-rodikliu-analize?hash=464c768f-fd8d-4c46-84b7-b8dd7ae1e959#.

138. European Commission. Directorate General for Research and Innovation, „Innovating for Sustainable Growth: A Bioeconomy for Europe“ (Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2012), https://ec.europa.eu/research/bioeconomy/pdf/bioeconomycommunicationstrategy_b5_brochure_web.pdf.

139. Virginija Kargytė and Inga Matijošytė, „Bioekonomikos Plėtros Perspektivos Europoje Ir Lietuvoje“ (Lietuvos biotechnologų asociacija, May 29, 2020), https://www.vdu.lt/wp-content/uploads/2020/06/Bioekonomikos_perspektyvos_LBTA_2020_05_29_galut-1.pdf.

kūrimo grandinių potencialo panaudojimas; ekologiškas ir funkcionalusis maistas; aplinkai draugiški medienos, tekstilės ir chemijos pramonės produktai, pagaminti iš biologinės kilmės žaliavų ir kt.

Ekonomikos transformacija. Europos žaliasis kursas siekia transformuoti ES į šiuolaikišką, efektyviai išteklius naudojančią, konkurencingą ekonomiką, sumažinant ŠESD išmetimą iki nulio, ekonomikos augimą atsiesti nuo gamtinių išteklių naudojimo, subalansuoti ekonomiką socialiniu požiūriu.¹⁴⁰ Žiedinė ekonomika, skirtingai nuo linijinio „imk–gamink–išmesk“ modelio, siekia kiek įmanoma sumažinti atliekų kiekį ir išteklių naudojimą, kuriant pažangius produktus, juos pakartotinai naudojant, taisant, perdirbant, skatinant darnų vartojimą ir naujoviškus verslo modelius, kurie, pvz., kaip gaminio įsigijimo alternatyvą siūlo jo nuomos, skolinimo ar dalijimosi juo paslaugą.¹⁴¹ Tai reiškia kitokį, tvaresnį produktų dizainą, sumažintą atliekų kiekį, piliečių įgalinimą šiame procese. Ypatingas dėmesys skiriamas daug išteklių reikalaujantiems sektoriams, susijusiems su elektronika, plastikų, tekstilės ir statyba. Lietuvai, kurios ekonomika labai priklauso nuo eksporto, teks prisitaikyti prie naujų ES standartų ir tai palies pramonės, statybų, transporto ir kt. sektorius. Tai vers kurti naujus produktus, skatinti žaliąsias investicijas ir ieškoti naujų ekonominio proveržio galimybių. Svarbu pažymėti, kad Lietuvos gebėjimą transformuoti savo ekonomiką gali varžyti jos riboti fiskaliniai pajėgumai; šios rizikos nesuvaldymas reikštų tiek pavėluotą pramonės perorientavimą šalies viduje, tiek augančius plėtros trajektorijų skirtumus tarp ES valstybių narių.

Atsinaujinanti energetika. Energetikos skyriaus perorientavimas nuo iškastinio kuro šaltinių į atsinaujinančius energijos šaltinius yra itin svarbus žingsnis siekiant žaliojo kurso tikslų, nes ES net 75 proc. ŠESD kiekio išmetama dėl energijos vartojimo ir gamybos.¹⁴² Pagrindiniai atsinaujinantys, arba alternatyvūs, energijos šaltiniai šiandien yra saulės, vėjo, vandens, bangų, geoterminės, biomasės generuojama energija. Nuo centralizuoto energijos tiekimo bus einama link decentralizuotų šaltinių ir saugojimo modelio. Lietuvai atsinaujinančios žaliosios energijos pajėgumų vystymas reiškia ir energetinio saugumo galimybę, nes tai mažins valstybės priklausomybę nuo vieno neproporcingai įtakingo energijos tiekėjo – Rusijos. Vis dėlto, norint įgyvendinti šią galimybę, Lietuvos laukia nemenkas iššūkis: prognozuojama, kad vykdant pramonės, transporto ir kitų sektorių perėjimą nuo iškastinio kuro prie elektros, 2050 m. Lietuvos elektros suvartojimas išaugs nuo dabartinių 13 iki 20 TWh.¹⁴³ Tai reiškia, kad atsinaujinantys energijos šaltiniai, kurių dalis (pvz., vėjo jėgainės, saulės baterijos) negali užtikrinti nuolatinio energijos generavimo ir kurių pajėgumai negali būti greitai didinami trumpuoju laikotarpiu, turės užtikrinti gerokai daugiau elektros nei esamas visus šaltinius naudojantis modelis. Atitinkamai Nacionalinėje energetinės nepriklausomybės strategijoje jau šiandien numatyti ambicingi siekiai atsinaujinančių energijos išteklių dalį, palyginti su šalies bendruoju galutiniu energijos suvartojimu, padidinti iki 80 proc. iki 2050 m.¹⁴⁴

Inovacijos. Toks ambicingas projektas, kaip žaliasis kursas, nėra įmanomas be mokslinių tyrimų ir inovacijų, randant naujus pagrįstus transformacijai reikalingus sprendimus, įtraukiant piliečius į socialines inovacijas. EK skyrė 1 mlrd. eurų pagal programos „Horizontas 2020“ „Žaliojo kurso kvietimą“, kurie bus skirti inovatyvių sprendimų paieškai įvairiose srityse, pradedant švarios ir įperkamos energijos, klimatui neutralių ir socialiai inovatyvių miestų, pramonės, judumo, bioįvairovės atkūrimo ir ekosistemų paslaugų tematika ir baigiant piliečių įgalinimu.¹⁴⁵ Diskusijų dalyviai pabrėžė, kad taip atsiveria galimybės Lietuvos gyventojams tapti išradėjais ir gamintojais, o ne tik naujų technologinių sprendimų importuotojais, taip pat galimybės plėtoti naujas veiklos sritis ir ekonomikos šakas. Laikas (t. y. gebėjimas greitai užimti pozicijas besiformuojančiose rinkose) čia yra itin svarbus veiksnys, o atsižvelgiant į tai, kad Lietuvoje moksliniams tyrimams, plėtrai ir inovacijos skiriamos lėšos kol kas yra sąlygiškai mažos, siekiant pasinaudoti šia galimybe, reikalinga itin greita ir ambicinga inovacijų skatinimo programa.

Urbanizacijos iššūkiai. Miestuose jau šiandien gyvena apie pusę pasaulio žmonių; skaičiuojama, kad iki 2050 m. šis skaičius pasieks 70 proc. Miestai suvartoja net 80 proc. pagaminamos energijos ir išskiria beveik tiek pat pasaulinio ŠESD kiekio. Oro tarša labiausiai juntama miestuose. Norint sumažinti neigiamą poveikį klimatui, miestai, jų infrastruktūra turės būti atitinkamai pritaikyti. Šie pokyčiai reiškia ir atitinkamus kaštus, o tai gali gilinti socialinę nelygybę (daliai žmonių gali būti sunku pasivyti, įpirkti pažangiausių sprendimus). Bendrai auganti urbanizacijos tendencija Lietuvai kol kas nėra labai aktuali – augimu kol kas išsiskiria tik vienas miestas (Vilnius),

140. EK, „Komisijos Komunikatas Europos Parlamentui, Europos Vadovų Tarybai, Europos Ekonomikos Ir Socialinių Reikalų Komitetui Ir Regionų Komitetui. Europos Žaliasis Kursas“.

141. „Žiedinė ekonomika: kas tai ir kodėl ji svarbi?“, Europos Parlamentas, February 12, 2015, <https://www.europarl.europa.eu/news/lt/headlines/economy/20151201STO05603/ziedine-ekonomika-kas-tai-ir-kodel-ji-svarbi>.

142. „Europos žaliasis kursas“, Europos Vadovų ir ES Taryba, accessed October 27, 2021, <https://www.consilium.europa.eu/lt/policies/green-deal/>.

143. BNS, „Studija: Lietuvai iki 2050 metų būtina pasirūpinti elektros sistemos lankstumu“, Irt.lt, December 18, 2020, <https://www.irt.lt/naujienos/verslas/4/1302632/studija-lietuvai-iki-2050-metu-butina-pasirupinti-elektros-sistemos-lankstumu>.

144. „Sektoriaus strategija“, Lietuvos Respublikos energetikos ministerija, accessed October 27, 2021, <http://enmin.lrv.lt/lt/veiklos-sritys-3/atsinaujinantys-energijos-istekliai/sektoriaus-strategija-2>.

145. European Commission, „Horizon 2020: European Green Deal Call“ (Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2020), <https://data.europa.eu/doi/10.2777/200559>.

regionai ir miesteliai tuštėja, kaimai virsta savotiškomis dykromis. Tačiau miestų įtraukimas į šios problemos sprendimą yra labai svarbus, kadangi jis susijęs su daugeliu kitų aktualių sričių: energetika, transportu, tvarių žemės naudojimu, būstų statyba / renovacija ir t. t.

Mobilumo revoliucija. Ateities transporto sprendimai siejami su robotizacija, savaeigėmis transporto priemonėmis. Dronai, biometriniai duomenys, skaitmenizacija leidžia galvoti ne tik apie judumo transformaciją, bet ir inovatyvius verslo modelius, išplėtotą įvairioms amžiaus grupėms pritaikytą mobilumą kaip paslaugas (angl. *mobility as a service*). Susiję klausimai – infrastruktūros plėtra, alternatyvaus kuro paieškos. ES skaičiavimais, transportas sudaro ketvirtadalį visų ŠESD emisijų ir šis skaičius toliau auga. Žaliojo kurso siekis – sumažinti jį 90 proc. iki 2050 m. Įvertinant transporto išmetamų ŠESD kiekį (Lietuvoje tai daugiausiai ŠESD išmetantis sektorius), ateityje bus būtini pokyčiai transporto, mobilumo srityse, plėtojant mažiau aplinkai taršų transporto sektorių, jo multimodalumą. Pokyčiai visų pirma turėtų apimti viešojo transporto plėtrą, geležinkelio, vidaus vandens transportą, pėsčiųjų, dviračių (taip pat ir elektrinių) eismo skatinimą. Transporto, logistikos sektorius Lietuvos ūkio struktūroje sudaro nemažą dalį, todėl pokyčiai palies didelį skaičių įmonių ir darbuotojų. Susijęs klausimas – augantis energijos išteklių poreikis (elektra varomi automobiliai ir kt.).

Nauji iššūkiai valstybių ir žmogaus saugumui. Klimato kaita gali lemti regioninės įtampos didėjimą tarp labiausiai paveiktų šalių, tarptautinių konfliktų paaštrėjimą, pvz., kovoje dėl mažėjančių natūralių gamtinių išteklių. Dėl to, kad kai kurios vietos ateityje taps nepalankios gyventi, tikėtini augantys klimato pabėgėlių srautai, didėjanti terorizmo grėsmė. Tai kels susijusių klausimų – dėl saugumo globalizacijos ir atvirų sienų kontekste, finansų, aprūpinimo būstu ir maistu, integracijos ir t. t. Diskusijų dalyvių nuomone, tikėtina, kad klimato **migracija** keis Europos (ES) politinį peizažą, galima tolesnė politinė poliarizacija / radikalizacija kai kuriose valstybėse (jau dabar matomas kraštutinės dešinės politinių partijų augimas). Iš kitos pusės, atstovaujant klimato kaitos krizei ir augant klimato migracijos srautų į Europą tikimybei, stiprės ir poreikis užtikrinti solidarumą su labiausiai nuo klimato kaitos kenčiančiomis šalimis. Tai yra galimybė vystyti globaliai savimonei („*visi esame labai susiję*“), formuotis globaliam politiniam susitarimui ir rasti naujoms valdysenos formoms.

Kintantis žmogaus ir gamtos santykis. Diskusijose išsiskyrė dalyvių nuomonės dėl to, ar klimato kaita reikš geresnį klimatą Lietuvoje ateityje, tačiau pagal dabartines tendencijas matomos švelnėjančios žiemos, karštesnės vasaros, dažnesni ekstremalūs reiškiniai. Tikėtina gamtinės aplinkos kaita (degradacija), neigiami bioįvairovės pokyčiai (ji darosi skurdesnė), išaugęs oro užterštumas, invazinių gyvūnų ir augalų rūšių skaičiaus didėjimas. Diskusijų dalyvių nuomone, pasižiūrėjus į šią tendenciją kaip į galimybę, galima svarstyti Lietuvos kaip natūralios gamtos oazės perspektyvą, labiau tausoti Lietuvos gamtą (kadangi neturime daug išteklių, neturėtume jų išseikvoti), puoselėti natūrinį ūkį. Nerimą kelia klausimas dėl Kuršių nerijos ir pajūrio regiono išlikimo (erozijos, vėjas, vandens lygis ir kt.). Ekosistemų stabilumas mažėja (pvz., Lietuvoje mažėja eglių, eglynai traukiasi į šiaurę). Tai turės įtakos mūsų suvokimui, kas yra lietuviška gamta, miškas ir t. t. Visa tai susiję ne tik su aplinkosaugos, ekonomikos, bet ir su mūsų **tapatybės bei gyvenimo būdo klausimais**.

Gyvenimo kokybė? EBPO gerovės modelyje aplinkos kokybė yra viena iš dedamųjų, kur oro užterštumas laikomas vienu iš pagrindinių rodiklių.¹⁴⁶ Gamtinis kapitalas (rodikliai, susiję su kraštovaizdžiu, biologine įvairove ir jos apsauga, ŠESD emisijomis, atliekų perdirbimu, dirvožemio kokybe, vandens išteklių naudojimu) bendrai yra nurodomas kaip vienas iš pagrindinių išteklių ateities gerovei. Diskusijų dalyvių nuomone, Vakarų vartotojų visuomenė, matydama blogėjančią aplinkos būklę, turėtų patirti nevilties ir apokaliptiško jausmą (pvz., jaunimo demonstracijos). Dabar vykstantys procesai turėtų skatinti perkainoti vertybes, rodyti didesnę pagarbą gyvybei, visoms jos rūšims, mažinti vartotojiškumą. Jei gamtinė aplinka nebus palanki žmogui, jos ištekliai nebus tvariai naudojami, sunku bus kalbėti apie valstybės pažangą ir ateities gyvenimo kokybę. Vis dėlto negalima atmesti ir visiškai skirtingos reakcijos į klimato kaitos grėsmę: užuot perkainojusios savo vertybes ir atsisakiusios vartotojiškumo, visuomenės gali pasirinkti aukštojo ekomodernizmo kryptį ir siekti transformuoti tiek gamtinę (per geoinžineriją), tiek socialinę aplinką.¹⁴⁷ Klausimai dėl vertybinio atsako į klimato kaitos iššūkius gyvenimo kokybei yra itin aktualūs Lietuvai, kurioje, kitaip nei turtingesnėse Vakarų valstybėse, dar nėra įsigalėjusios postmaterialios vertybės, o auganti gerovė plačiai suvokiama kaip didesnės individualaus vartojimo galimybės.

Pasekmės politikai ir valstybės pažangos siekiams

Diskusijose apie klimato kaitą ir aplinkos pokyčius išryškėjo kertinis akcentas: globaliai imant, klimato kaita ir aplinkos būklės pokyčiai tapo ne tik ekologine, bet ir visas gyvenimo sritis apimančia problema, o Lietuvoje klimato kaita vis dar suprantama ir valdoma kaip gamtinis reiškinys. Diskusijų dalyvių nuomone, šis klausimas ir Lietuvoje jau perkopė gamtinio reiškinio rėmus ir šiuo metu turi būti vertinamas kompleksškai, įtraukiant

146. „Measuring Well-Being and Progress: Well-Being Research“, OECD, accessed October 27, 2021, <https://www.oecd.org/statistics/measuring-well-being-and-progress.htm>.

147. Delf Rothe, „Governing the End Times? Planet Politics and the Secular Eschatology of the Anthropocene“, *Millennium: Journal of International Studies* 48, no. 2 (2019): 143–64.

socialinius, ekonominius, teisinius ir politinius aspektus. Itin trūksta šios srities ekspertų Lietuvoje, pasigendama gilesnio klausimo supratimo valdžios lygmeniu.

Be to, matoma didelė skirtis tarp visuomenėje ir valdžioje vyraujančio supratimo apie aplinką ir jos būklę. Palyginti su daugeliu kaimyninių Šiaurės ir Vakarų Europos šalių, klimato kaita nėra pagrindinis valdžios prioritetas. Nors ES nuolat pabrėžia klimato kaitos klausimų svarbą, Lietuvoje vis dar rodoma mažai politinės valios aktyviau aktualizuoti šią problemą. Pasigendama nuodugnaus ekspertinio vertinimo, aktyvesnio įsitraukimo į realius problemų sprendimus, didesnio savivaldos vaidmens bei specializuotų mokslinių tyrimų. Dalyviai nurodė, kad didžioji dalis visuomenės pripažįsta klimato kaitą kaip faktą ir turi prieigą prie žinių, tačiau nedidelis bendruomenių įsitraukimas, menkas valdžios palaikymas bei požiūris, kad klimato kaita vyksta „ne čia ir ne dabar“ demonstruoja žemą problemos suvokimo lygį.

Daugumos dirbtuvių dalyvių nuomone, klimato kaitos ir aplinkos pokyčių aktualumas vis dėlto yra didelis ir toks išliks iki 2050 m. Klimato kaita apima gamtinį kintančios aplinkos vertinimą, bet ji tapo visa apimančiu reiškiniu, kuris nebetelpa tik į aplinkos kontekstą. Nors JT darnaus vystymosi tikslai ir ES žaliasis kursas pabrėžia gamtos, ekosistemų ir bioįvairovės svarbą, dirbtuvių dalyviai aplinkos pokyčius mato per socialinių, ekonominių ir politinių procesų raidą. Diskusijų dalyviai neįžvelgia, kad aplinkos būklės blogėjimas bus itin nepalankus Lietuvai, o tinkamai pasirengus ir prisitaikius, kintanti aplinka galėtų duoti ir dalinės naudos Lietuvai. Bendrai sutariama, kad nuo tolesnių klimato kaitos švelninimo ir prisitaikymo veiksmų priklausys ir Lietuvos pažanga 2050 m.

Diskusijoje išryškėjo idėja, kad aplinka ir klimato kaita yra didesnė už kitas ir jas į save integruojanti megatendencija. Tokios temos kaip sveikata, ištekliai, migracija, vartojimas ir kt. gali būti plėtojamos ir nagrinėjamos iš klimato kaitos perspektyvos. Klimato kaitos aktualumas taip pat pasireiškia per esamas sąsajas su kitomis temomis. Diskutuojant apie daugelį megatendencijų, klimato kaitos klausimas iškildavo natūraliai, neretai tapdamas kertiniu visoje diskusijoje. Pvz., pastebima, kad klimato kaita dažnai yra naujų valdymo sistemų įtakos didėjimo megatendencijos varomoji jėga, ji taip pat labai stipriai siejasi su migracija. Tuo tarpu augančio vartojimo megatendencija, kaip kultūrinio mentaliteto dalis, gali tapti didele problema mažinant klimato kaitos poveikį Lietuvoje. Diskusijų dalyviai mano, kad klimato kaita gali turėti teigiamą poveikį urbanizacijos procesams (didėjant žalių erdvių skaičiui ir bioįvairovei miestuose), o artimiausioje perspektyvoje aplinkos pokyčiai neturėtų paveikti turimų gamtinių išteklių.

Atsižvelgiant į klimato kaitos megatendencijos aprėptį ir sudėtingumą, valstybės veiksmai siekiant pažangos šioje srityje turi būti atitinkamai ambicingi. Lietuvai, kaip ir kitoms ES valstybėms narėms, reikia sumažinti priklausomybę nuo iškastinio kuro, mūsų poveikį gamtos ištekliams, išsaugoti biologinę įvairovę, sukurti švarią ir žiedinę ekonomiką, užtikrinti aplinką be toksinių medžiagų, keisti gyvenimo būdą, gamybos ir vartojimo modelius, sukurti klimato kaitai atsparią infrastruktūrą, atverti naujas sveikos gyvensenos, žaliojo verslo ir darbo vietų galimybes, aktyviai siekti atkurti ekosistemas, taip pat gelbėti bei saugoti mūsų jūras ir vandenį. Būtina taip pat ir aktyvi globali politika, siekiant padėti mažiau turtingoms valstybėms greičiau atlikti reikiamus ekonominius ir socialinius pokyčius.

Siekiant pažangos iš žaliosios / gamtinės perspektyvos Lietuvoje pirmiausia reikėtų užtikrinti visuotinį suvokimą, kad klimato kaitos procesai vyksta „dabar ir čia“. Nors Lietuva santykinai efektyviai plėtoja klimato kaitos valdymo politiką, šis procesas vyksta valstybės elito (valdžios ir biurokratijos) lygiu, o platesnio visuomenės įsitraukimo, reikalingo ambicingiems ilgalaikiams pokyčiams visose viešojo gyvenimo srityse įgyvendinti, kol kas trūksta. Platesnis visuomeninis suvokimas, kad, viena vertus, klimato kaita yra sukelta antropogeninės veiklos ir, kita vertus, visos žmonių veiklos reikalauja tam tikrų palankių klimato sąlygų planetos mastu, yra reikalingas siekiant įgyvendinti pokyčius, reikalingus kovoje su klimato kaita.

Svarbu pabrėžti, kad toks visuotinis suvokimas nėra vien švietimo ar mokslo objektas – tai ir vertybinės transformacijos bei politinio apsisprendimo klausimas. Tvarus vystymasis nereiškia siekio užtikrinti, kad ir būsimos žmonių kartos galės mėgautis tokia pačia vartojimo prekių gausa; vietoj vartojimo kaip vystymosi tikslo turės iškilti kiti orientyrai – pvz., siekis, kad būsimos kartos, kaip ir mes, galėtų džiaugtis sveika ir kuo natūralesne aplinka. Kitas šio politinio apsisprendimo elementų yra nustatyti atsakomybės santykius su kitomis gyvybės formomis, kartu su mumis gyvenančiomis mūsų planetoje.

Mąstant apie pažangos klimato srityje siekį Lietuvos strateginio mąstymo kontekste galima išskirti dvi užduotis. Pirmą, **Lietuvos strateginis mąstymas turėtų būti nukreiptas vartojimo mažinimo linkme**, nes nepakeitus esamos vystymosi kaip didesnio vartojimo paradigmos, ateityje vėl susidursime su panašiomis problemomis, kaip klimato kaita ir jos sukelti padariniai. Kitas labai svarbus Lietuvos strateginio mąstymo aspektas, kuris leistų pasiekti pažangą, yra tas, kad **klimato kaita gali duoti dalinės naudos Lietuvai, su sąlyga, kad bus daugiau dėmesio skiriama prisitaikymui prie šio veiksnio, pvz., plėtojant bioekonomikos potencialą, taikant alternatyvius ūkininkavimo metodus.**

Skaidrus sprendimų priėmimas nors ir netiesiogiai, bet labai stipriai veikia gamtos ir aplinkos kokybės problemas Lietuvoje. Daug diskusijų ir atgarsio sukėlę medžių ir miškų kirtimai, gaisrai gamyklose, taršos Klaipėdos mieste pavyzdžiai iliustruoja didelę skaidrumo ir atsakomybės stoką valstybės valdomose institucijose, į gamtą vis dar žiūrima kaip į antraeilį dalyką. Skaidrumas gali būti įgyvendintas tik jo siekiant visuose vertikaliuose ir horizontaliuose lygmenyse. Mokslo ir verslo bendruomenė galėtų reikšmingai prisidėti prie aplinkos ir gamtinės kokybės gerinimo įgyvendinant atsakingų mokslinių tyrimų ir investicijų (RRI – *Responsible Research and Innovation*) principus. Žiniasklaidos vaidmuo taip pat galėtų būti svarbus sprendžiant visuomenės švietimo ir skaidrios aplinkosaugos sistemos užtikrinimo klausimus.

Dar vienas strateginis valstybės prioritetasis yra ieškoti, kaip į klimato kaitos valdymo politiką galėtų būti labiau įtraukta savivalda ir vietinės pilietinės bendruomenės. Valstybė turėtų pergalvoti savo gamtos saugos prioritetus pereinant nuo gamtos saugojimo (angl. *protection*) prie suderinimo (angl. *reconciliation*) principo įdiegimo, kas atitiktų šiuolaikinius ekologijos (gamtinių buveinių išlaikymas ir atkūrimas) ir ekonomikos (žiedinė ekonomika, mažai taršios technologijos) principus. Vienas iš pažangiausių ir daugiausia žadančių būdų siekti JT tvaraus darnumo tikslų ir įgyvendinti Paryžiaus klimato susitarimą yra įtraukti ekosistemos paslaugas kaip priemones, kurios leis užtikrinti valstybės pažangą strateginiame lygmenyje. Ekosistemos funkcijos tampa paslaugomis, kai atsiranda socioekonominis interesas, t. y. kai funkcija laikoma teikiančia naudą žmonių gerovei (psichinei ir fizinei sveikatai, socialiniam gyvenimui, bendrųjų poreikių patenkinimui ir t. t.) ir turinčia vertę (ekonominę, socialinę, sveikatos ir t. t.).

Pajėgumai

Lietuva, tinkamai pasirinkusi ir įgyvendinusi klimato kaitos valdymo strategiją, yra pajėgi tapti viena švariausių, natūralią gamtą išlaikiusių, prie klimato kaitos poveikio prisitaikiusia valstybe. Šiems pokyčiams įgyvendinti egzistuoja realios prielaidos, paremtos sukauptomis žiniomis ir atliktais darbais.

Iš esmės Lietuva turi tinkamus pajėgumus įvykdyti pagrindinį Europos žaliojo kurso tikslą – užtikrinti, kad iki 2050 m. visuomenė neutralizuotų poveikį klimatui. Remiantis naujausia Lietuvos Respublikos aplinkos ministerijos ataskaita, Lietuva nuolat mažina ŠESD išmetimą ir didina atsinaujinančių energijos šaltinių vartojimo procentą.¹⁴⁸ Didelė pažanga pasiekta energetikos ir atliekų tvarkymo srityse, sėkmingai pertvarkius šiuos sektorius. Vis dėlto šiuo metu vis dar yra rizika, kad, neatlikus reikšmingų ir sudėtingų reformų transporto ir žemės ūkio sektoriuose, Lietuvai nepavyks įgyvendinti ES lygiu nustatytų įsipareigojimų.¹⁴⁹

Lietuva aplinkosaugos srityje taiko visoje ES reguliuojančius reglamentus ir direktyvas. Šie veiksmai labai pagerino ne tik Europos aplinkos, bet ir ES piliečių gyvenimo kokybę. Lietuva turi gana gerai išvystytą teisinę aplinkosaugos įstatymų bazę: Lietuva yra ratifikavusi JT Bendrąją klimato kaitos konvenciją, Kioto ir Paryžiaus susitarimus ir patvirtinusi Nacionalinę klimato kaitos valdymo politikos strategiją ir jos veiksmų planą.¹⁵⁰ Ateityje svarbiausia užtikrinti, kad būtų laikomasi šiuose dokumentuose nustatytų tikslų ir prioritetų. Strategiškai planuojant pažangios valstybės viziją, taip pat reikėtų ne orientuotis į minimalių reikalavimų atitiktį, bet kelti aukštesnius tikslus: iki minimumo sumažinti poveikį gamtai ir pagerinti aplinkos kokybę. Diskusijų dalyviai kaip itin didelį Lietuvos privalumą ir saugotiną turtą išskyrė šalies gamtą.

Lietuva dar nuo sovietinių laikų turi prof. P. Kavaliausko išvystytą integruotą Gamtinio karkaso koncepciją.¹⁵¹ Jo pagrindu paremtas „Lietuva 2030 – Bendrasis planas“¹⁵², tačiau, siekiant užtikrinti JT darnaus vystymosi ir ES žaliojo kurso tikslus, jis per mažai tobulinamas ir plėtojamas. Lietuva turi gerai išvystytą saugomų teritorijų struktūrą, didelius miškų plotus, kurie sukuria pakankamus pajėgumus valstybės ateičiai.¹⁵³ Tinkamas

148. Smart Continent, „Lietuvos Ūkio Sektorių Analizės Dėl Nacionalinės Klimato Kaitos Valdymo Politikos Strategijos Tikslų Ir Uždavinių Įgyvendinimo Bei Atnaujinimo Periodui Nuo 2021 m Paslaugų Ataskaita“ (Vilnius: Lietuvos Respublikos aplinkos ministerija, 17 2019).

149. Lietuvos Respublikos Seimas, „Nutarimas Dėl Nacionalinės Klimato Kaitos Valdymo Darbotvarkės Patvirtinimo“, Teisės akto projektas (Vilnius, 2021), <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAP/093497e071f511eb9fc9c3970976dfa1?positionInSearchResults=0&searchModelUUID=9c6a9ef9-15d3-49b7-b779-3a1f6864d028>.

150. „Jungtinių Tautų Bendroji Klimato Kaitos Konvencija“, Lietuvos Respublikos Seimas, May 9, 1992, [https://www.e-tar.lt/portal/legalAct.html?documentId=TAR.84BA39532A79; „XIII-184 Lietuvos Respublikos Įstatymas Dėl Paryžiaus Susitarimo, Priimto Pagal Jungtinių Tautų Bendrąją Klimato Kaitos Konvenciją“, Lietuvos Respublikos Seimas, 22 2016, <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/fa0451b2ccdb11e69185e773229ab2b2?jfwid=f4nne67zr>; „Nacionalinė Klimato Kaitos Valdymo Politikos Strategija“, Lietuvos Respublikos Seimas, November 2019, <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAP/903467e0048011ea89c8a7a5d3a86552?positionInSearchResults=0&searchModelUUID=b0f14fa4-bdf3-4141-8753-f427629f623c>.](https://www.e-tar.lt/portal/legalAct.html?documentId=TAR.84BA39532A79; „XIII-184 Lietuvos Respublikos Įstatymas Dėl Paryžiaus Susitarimo, Priimto Pagal Jungtinių Tautų Bendrąją Klimato Kaitos Konvenciją“, Lietuvos Respublikos Seimas, 22 2016, https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/fa0451b2ccdb11e69185e773229ab2b2?jfwid=f4nne67zr; „Nacionalinė Klimato Kaitos Valdymo Politikos Strategija“, Lietuvos Respublikos Seimas, November 2019, https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAP/903467e0048011ea89c8a7a5d3a86552?positionInSearchResults=0&searchModelUUID=b0f14fa4-bdf3-4141-8753-f427629f623c)

151. „Gamtinis karkasas“, Lietuvos Respublikos aplinkos ministerija, accessed October 27, 2021, <http://am.lrv.lt/lt/veiklos-sritys-1/saugomos-teritorijos-ir-krastovaizdis/gamtinis-karkasas>.

152. „Lietuva 2030 – Bendrasis Planas“, Bendrasis planas, accessed October 27, 2021, <http://www.bendrasisplanas.lt/>.

153. Rūta Baškytė et al., *Lietuvos saugomos teritorijos: informacinis leidinys* (Vilnius: Valstybinė saugomų teritorijų tarnyba, 2019), <https://vstt.lrv.lt/uploads/vstt/documents/files/Leidiniai/LST%20LT%20internetui.pdf>; „Miškų Lietuvoje daugėja“, accessed October 27, 2021, <http://am.lrv.lt/lt/naujienos/misku-lietuvoje-daugeja>.

ekosistemos paslaugų panaudojimo pavyzdys patvirtino, kad „Natura 2000“ tinkle esančių gamtinių teritorijų sukuriama nauda yra daugiau nei du kartus didesnė už šių teritorijų kūrimui ir palaikymui reikalingas sąnaudas.¹⁵⁴ Kitas teigiamas pavyzdys yra Aukštumalos pelkės atkūrimo projektas, kuris rodo tinkamą kryptį, kuria turėtų judėti valstybė atkurdamas ekosistemas Lietuvoje.¹⁵⁵ Ateityje gamtinis šalies potencialas turėtų būti plačiau panaudotas ir integruotas į strateginius dokumentus, kas leistų užtikrinti Lietuvos pažangą.

Lietuva, gaudama nuolatinę paramą iš įvairių ES fondų, užtikrina veiksmingą aplinkosaugos sistemos veikimą ir suteikia pagrindą įgyvendinti ES siūlomą žaliąją pertvarką. Šiuo metu Lietuva vykdo Klimato kaitos programą, skirtą tikslingai naudoti lėšas siekiant mažinti klimato kaitos poveikį įvairiose srityse.¹⁵⁶ Europos žaliasis kursas numato, kad su klimato kaita sietinoms veikloms 2021–2027 m. ES biudžete bus skirta 25 proc. lėšų, o Lietuva iš esmės pritaria Europos žaliojo kurso įgyvendinimui ir žiedinės ekonomikos veiksmų planui. Ateityje svarbiausia užtikrinti, kad lėšos, skirtos klimato kaitos poveikiui mažinti ir prisitaikyti, būtų panaudotos tikslingai ir skaidriai. Labai svarbu daugiau investuoti į mokslinius tyrimus, naujas technologijas, monitoringo sistemų palaikymą bei edukacijos programas.

Svarbu paminėti ir biotechnologijų ir gyvybės mokslų sektorių, kaip vieną sparčiausiai augančių ir produktyviausių ekonomikos sektorių Lietuvoje.¹⁵⁷ 2020 m. Lietuvos biotechnologijų sektorius augo beveik 87 proc. Šio sektoriaus įmonių pajamos sudarė beveik 2 mlrd. eurų, o sukurta pridėtinė vertė – apie 2,5 proc. šalies BVP. Vienas biotechnologijų sektoriaus darbuotojas 2020 m. sugeneravo 780 tūkst. eurų pajamų. Bendrai per pastarąjį dešimtmetį Lietuvos biotechnologijų sektoriaus pajamos išaugo 9 kartus – nuo 226 mln. eurų 2010 m. iki beveik 2 mlrd. eurų 2020 m.

Atsparumas: kaip ši sąvoka šiuo metu yra integruota į lietuvišką strateginį mąstymą?

Klimato politikos srityje atsparumo sąvoka gali būti apibrėžta kaip ekosistemos (įskaitant ir socioekologines, t. y. žmogiškąsias ir gamtines kartu, ekosistemas) gebėjimas atsakyti į trikdį, atlaikant jo keliamą žalą ir greitai atkuriant savo pradinę būseną.¹⁵⁸ Socioekologinių ekosistemų atsparumas iki šiol yra silpnai į lietuvišką strateginį mąstymą integruota sąvoka.

Pirma, Lietuvoje vis dar gajus pereinant iš sovietinės santvarkos į kapitalistinę santvarką išlikęs mąstymas, kad gamta yra pastovus ir pasyvus žmonijos gyvenimo ir veiklų fonas. Toks požiūris neleidžia tinkamai įvertinti gamtos netausojimo pasekmių ir atitinkamai leidžia vyrauti požiūriui, kad žmonės gali besąlygiškai naudotis gamtos turtais savo reikmėms. Tad nors Lietuvoje yra nemažai valstybės saugomų teritorijų (nacionaliniai ir regioniniai parkai, rezervatai, draustiniai), jų išsaugojimas suvokiamas vartotojiškai: vyrauja tendencija saugoti tai, kas artima žmogui vartotojui (vasara pajūryje, ežeras žvejoti, miškas grybauti), ryškus suasmenintas (individualistinis) požiūris į gamtą. Tai, kas išeina už interesų ribų (asmeninių ar valstybinių), tampa nebeaktualu, gamtos teršimas ir nesirūpinimas tolesnėmis to pasekmėmis tampa būdinga elgsena. **Ilgalaikės strategijos sukūrimas** šioje srityje duos apčiuopiamą naudą **didinant žmonių atsakingumą ir gamtinį sąmoningumą**. Tai lėtas procesas, prasidedantis nuo švietimo mokykloje, namuose ir vietos bendruomenėse (iš apačios į viršų). Jaunoji karta gauna žymiai daugiau žinių bei galimybių įsisąmoninti bendrumą su supančia aplinka ir gamta. Tačiau strategijos negalima kreipti tik jaunosios kartos pusėn, būtina edukuoti ir sąmoninti visus suaugusius žmones, ypač orientuojantis į 35–65 metų asmenų kategoriją, nes jie yra dabar (ir ateityje vis dar bus) atsakingi už sprendimus, kurių pasekmes jaus jauniausios ir dar tik būsimos kartos.

Antra, tai yra jaunos demokratinės valstybės ir istorinio palikimo išdava: vyrauja visuotinis nepasitikėjimas (valdžia, kaimynu ir t. t.), netikima kitų geranoriškumu – kad kiti gali patarti ir padėti, o ne tik pakenkti ir trukdyti. Lietuva labai noriai ima ir naudoja ES lėšas, tik labai nenoriai priima taisykles, kurių reikia laikytis, norint tas lėšas gauti. Iš esmės dauguma su gamtosauga ir aplinkos tvarumu susijusių priimtų teisės aktų (įstatymai, reglamentai ir taisyklės) ateina iš viršaus, t. y. kaip ES teisiniai reikalavimai. Lietuva tik vykdo, bet pati neinicijuoja ir nerodo noro tapti lydere gamtinėje ir aplinkos tvarumo srityje.

154. BGI Consulting, „Natura 2000 Tinklo Socioekonominės Naudos Vertinimo Studija“ (Vilnius: Valstybinė saugomų teritorijų tarnyba, 2020 m. rugsėjo 14 d.), <https://vstt.lrv.lt/uploads/vstt/documents/files/Leidiniai/Natura2000%20tinklo%20socioekonominės%20naudos%20vertinimo%20studija.pdf>.

155. „Aukštumalos Pelkė | Projektas Life“, Aukštumala, accessed October 27, 2021, <http://www.aukstumala.lt/>.

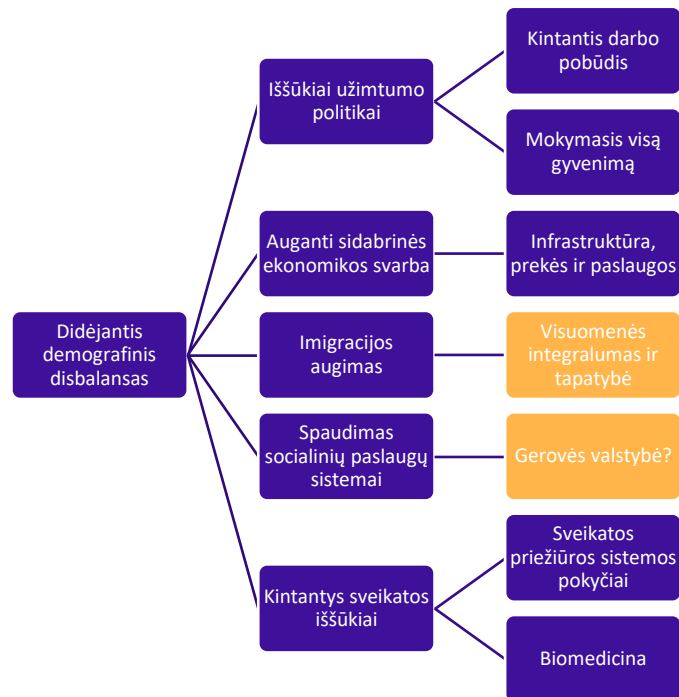
156. „Klimato kaitos programa“, Lietuvos Respublikos aplinkos ministerija, accessed October 27, 2021, <http://am.lrv.lt/lt/veiklos-sritys-1/klimato-kaita/klimato-kaitos-programa>.

157. „Pandemija įtakos neturėjo: biotechnologijų sektorius pernai augo sparčiausiai per pastarąjį dešimtmetį“, *Lietuvos biotechnologijų asociacija* (blog), birželio 2021, <https://lbta.lt/pandemija-itakos-neturejo-biotechnologiju-sektorius-pernai-augo-sparciausiai-per-pastaraji-desimtmeti/>.

158. R. Quentin Grafton et al., „Realizing Resilience for Decision-Making“, *Nature Sustainability* 2, no. 10 (October 2019): 907–13, <https://doi.org/10.1038/s41893-019-0376-1>.

Ateityje labai svarbu pasiekti tokį lygmenį, kad norėtume ne pasiekti minimalius standartų reikalavimus, o keltume sau tikslą apskritai neturėti taršos ar bioįvairovės pažeidžiamumo problemos. **Atsparumui pasiekti nebepakanka tik saugoti gamtą – būtina pereiti prie naujo, ekologinio suderinamumo (angl. *reconcile*) principo** (kai skatinama bioįvairovė žmonių dominuojamose ekosistemose). Strategija ir jos įgyvendinimas – tai misija, kuri leistų ES ar nacionalinio lygmens sprendimus integruoti į vietos savivaldos lygmenį ir perteikti suprantama kalba, kartu parodyti žmogui apčiuopiamą žaliojo atsparumo naudą (ekosistemų paslaugos, piliečių mokslas ir kt.). Taip pat **strategija turėtų didinti pažangos ambiciją, kad Lietuva taptų ne tik vykdančia, bet ir naujas idėjas siūlančia valstybe.**

2.4. Demografiniai ir socialiniai pokyčiai

Tendencija: didėjantis demografinis disbalansas

Pagrindinė megatendencija – didėjantis demografinis disbalansas – išskaidyta į 5 dimensijas. Kiekvienai jų numatytos tam tikros tikėtinos pasekmės. Geltonai pažymėtas galimas poveikis, kurio aktualumas Lietuvos valstybės prioritetams ir pažangai atrodo didžiausias.

JTO prognozuoja, kad pasaulio gyventojų skaičius per ateinančius dešimtmečius sparčiai augs – iki 2050 m. pasaulyje gyvens beveik 10 mlrd. žmonių, beveik pusė iš 2 mlrd. planuojamo pasaulio gyventojų prieaugs iki 2050 m. numatoma Užsachario Afrikos šalyse.¹⁵⁹ Vakarų šalis būdinga gyventojų senėjimo tendencija, mažės darbingo amžiaus žmonių: 2060 m. kas trečias europietis bus vyresnis nei 65 metų.¹⁶⁰ Eurostatas prognozuoja, kad Lietuvoje gyventojų 2050 m. bus apie 2 mln. ir jau po kelių dešimtmečių būsime viena iš vyriausių visuomenių Europoje – kas antras šalies gyventojas bus vyresnis nei 50 metų. EK 2020-ųjų šalies ataskaitoje Lietuvai teigiama, kad mažėjanti populiacija Lietuvoje lieka vienas svarbiausių iššūkių.¹⁶¹ Diskusijos dalyvių nuomone, tai, kokia bus mūsų visuomenės struktūra ateityje, yra vienas iš esminių rodiklių, kuris darys įtaką ne tik viešiesiems finansams (per poveikį biudžetui ir pensijų sistemai), bet ir daugeliui kitų sistemų, kaip antai: užimtumui, socialinei apsaugai, švietimui, infrastruktūrai, skirtingiems prekių ir paslaugų, būsto poreikiams. Kartu tai yra galimybė plėtoti sidabrinę ekonomiką – 2018 m. atlikto tyrimo autoriai prognozavo, kad sidabrinės ekonomikos indėlis į BVP iki 2025 m. sieks 6,4 trln. eurų ir sudarys 88 mln. darbo vietų, arba 32 proc. ES BVP ir 38 proc. Sąjungos užimtumo.¹⁶²

Lietuvoje šį visuomenės struktūros disbalansą lemia nepalankios migracijos, ilgėjančios gyvenimo trukmės ir mažėjančio gimstamumo tendencijos. Ekspertinių dirbtuvių dalyvių vertinimu, Vyriausybė disponuoja atitinkamais instrumentais šiai tendencijai valdyti, net ir paversti naujomis galimybėmis, tačiau kol kas pasigendama veiksmų, kuriais būtų sistemiškai sprendžiamos tokios problemos kaip socialinių (priežiūros) paslaugų sistemos ar sidabrinės ekonomikos plėtra.

159. United Nations Department of Economic and Social Affairs, „Growing at a Slower Pace, World Population Is Expected to Reach 9.7 Billion in 2050 and Could Peak at Nearly 11 Billion around 2100“, United Nations, June 17, 2019, <https://www.un.org/development/desa/en/news/population/world-population-prospects-2019.html>.

160. European Commission, „Silver Economy Study: How to Stimulate the Economy by Hundreds of Millions of Euros per Year“ (Brussels: European Commission, May 3, 2018), <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/library/silver-economy-study-how-stimulate-economy-hundreds-millions-euros-year>.

161. European Commission, „Country Report Lithuania 2020“.

162. European Commission, „Silver Economy Study“.

COVID-19 pandemijos kontekste itin aktualizavosi **sveikatos klausimai**. Ši megatendencija reiškia, kad dėl mokslo pažangos ir geresnių gyvenimo standartų atsirado galimybių gyventi ilgiau ir sveikesnį gyvenimą, tačiau visuomenės vis labiau susiduria su nutukimo, netinkamos mitybos, atsparumo antimikrobinėms medžiagoms nulemtų neužkrečiamų ligų problemomis. Diskusijų dalyviai nurodė paradoksalią situaciją: nors įvairiuose tyrimuose Lietuvoje gera sveikata nuolat pabrėžiama kaip viena iš svarbių vertybių, tačiau trūksta asmeninės atsakomybės ir rūpinimosi gera sveikata. Valstybės politikos lygmeniu pasigendama ambicingumo šioje srityje, tačiau atsižvelgiant į senstančią visuomenę ilgo, sveiko ir visaverčio gyvenimo užtikrinimas turėtų tapti vienu iš svarbiausių prioritetų.

Kitas prioritetas, kaip išeinantis už visų ribų, buvo nurodytas **švietimas**, kaip esminė Lietuvos pažangos sąlyga.

Užimtumas. Senstanti visuomenė verčia ilginti darbinį amžių, kuris, diskusijų dalyvių nuomone, ateityje iš esmės reikšia darbą visą gyvenimą („*pensinis amžius ilgainiui taip nusivėlins, kad pati sąvoka nebeteks prasmės*“). Kaip rodo EBPO pensijų sistemų apžvalga, kiek daugiau nei pusė EBPO šalių vėlina pensinį amžių nuo esamo 63,8 metų iki 65,9 metų vidutiniškai iki 2060-ųjų, siekdamos bent iš dalies kompensuoti darbingo amžiaus žmonių stygių.¹⁶³ Lietuva patenka tarp tų valstybių, kuriose bus juntamas didžiausias darbingo amžiaus stygius – pagal JTO pasaulio gyventojų projekcijas, darbingo amžiaus žmonių Lietuvoje iki 2060 m. sumažės kiek daugiau nei 40 proc.¹⁶⁴ Tai sukels aibę socialinių, politinių ir ekonominių pasekmių. Žmonėms, be kita ko, tai reikšia poreikį ilgiau išlikti sveikiems ir darbingiems, kas būtų naudinga ir šalies ekonomikai – skaičiuojama, kad jei vyresni žmonės ilgiau išliktų aktyvūs, ekonomiką būtų galima išplėsti bent ketvirtadaliu. Tačiau, nors ir turintys didesnę patirtį, vyresnio amžiaus darbuotojai (50+ metų) dabar darbo rinkoje nėra tokie konkurencingi – dėl nebeaktualių darbo įgūdžių, mažėjančio produktyvumo, santykinai aukštesnių darbo užmokesčio lūkesčių, taip pat manoma, kad jiems sunkiau prisitaikyti prie sparčių technologijų pokyčių. Valstybei kyla poreikis sukurti tinkamų paskatų sistemą ir prielaidas žmonėms ilgiau išlikti darbo rinkoje.

Kintantis darbo pobūdis. Darbas ne tik ilgėja, bet ir kinta jo pobūdis. Dėl technologijų diktuojamų pokyčių, automatizacijos išnyks rutininio pobūdžio darbai ir profesijos, o juos, tikėtina, pakeis kiti nauji darbai. Nauja karta ateina į darbo rinką, vyresnės kartos dirba ilgiau, kinta užimtumo formos, karjeros modeliai ir organizacinės struktūros. Ateityje stabilią karjerą pakeis nenuolatinio pobūdžio darbai, dažnesnė jų kaita, terminuotos sutartys, įdarbinimą pagal darbo sutartį – savarankiškas darbas. Tai didina netikrumą dėl ateities, ypač jaunimui, todėl valstybės turi peržiūrėti ir atitinkamai pritaikyti finansines, socialines apsaugas ir darbo rinkos politikų sistemas.

Mokymasis visą gyvenimą. Ilgėjant darbo trukmei, esant dažnesnei darbų ar net profesijų kaitai, mokymasis visą gyvenimą, nuolatinis įgūdžių atnaujinimas ir persikvalifikavimas taps vis aktualesni. Tai turi ne tik tiesioginę ekonominę, bet ir socialinę naudą: aukštesnės kvalifikacijos darbuotojai taip pat pasižymi geresne sveikata, teigia esantys labiau įsitraukę į visuomenės ir politinį gyvenimą.¹⁶⁵ Tam pritarė ir diskusijų dalyviai, pabrėždami, kad, daugėjant aukštesnės kvalifikacijos darbuotojų, pati visuomenė tampa intelektualesnė. Palyginti su kitomis Baltijos valstybėmis, mažiau Lietuvos žmonių lig šiol dalyvauja suaugusiųjų mokymo programose. Todėl vienas iš artimos ateities uždavinių – išmokyti Lietuvos žmones mokytis visą gyvenimą ir taip ilgainiui padaryti mūsų žmogiškąjį kapitalą žymiai konkurencingesnį.

Labai artimai susijusi ir **švietimo įvairėjimo** tendencija. Kai kurie diskusijų dalyviai šį klausimą buvo linkę išskirti kaip išeinantį už visų ribų. Trumpalaikėje perspektyvoje, jeigu švietimo sistema nebus pertvarkyta, atsižvelgiant į sparčių technologijų pokyčių keliamus iššūkius, Lietuvai gresia atsilikimas nuo pasaulio tendencijų; ilgalaikėje perspektyvoje ryškėja poreikis apsvaistinti nuolatinio per(si)kvalifikavimo sistemą, būtiną jaunimui suteikti atečiai reikalingų žinių ir įgūdžių, neformaliojo ugdymo pripažinimą lygiaverte švietimo dalimi. Svarbesni šiame kontekste tampa įgūdžiai ir kompetencijos, o ne formalus diplomatas. Diskusijų dalyviai pabrėžė, kad nors įvairios neformalios ugdymo, taip pat ir *online*, formos, daro švietimą labiau prieinamą, esamos švietimo sistemos fragmentacija kelia riziką, kad suirs bendras kultūrinis pamatas, jungiantis mus į vientisą bendruomenę. Dabartinė švietimo infrastruktūra vertinama kaip gana gera, tačiau pati švietimo sistema – kaip nepakankamai prisitaikiusi prie greitai kintančio šiuolaikinio pasaulio, kuriame net sunku nuspėti, kokių gebėjimų ir įgūdžių reikės ateityje.

Sidabrinė ekonomika – atskira perspektyvi ekonomikos sritis, kurios pagrindinė varomoji jėga yra vyresnio amžiaus žmonės. Ši sąvoka apima visas ekonomines veiklas, paslaugas ir produktus, kurie orientuoti į 50 metų ir vyresnius žmones. Tai yra tokie platūs sektoriai kaip sveikatos, bankininkystės paslaugos, infrastruktūra ir gyvenamieji namai, telekomunikacijos, turizmas ir t. t. Prie naujų realiųjų turės būti pritaikytos ir viešosios paslaugos. Technologinė pažanga yra viena iš sidabrinės ekonomikos prielaidų: automatizuotos namų sistemos,

163. OECD, *Pensions at a Glance 2019: OECD and G20 Indicators* (Paris: Organisation for Economic Co-operation and Development, 2019), https://www.oecd-ilibrary.org/social-issues-migration-health/pensions-at-a-glance-2019_b6d3dcfc-en.

164. OECD, 22.

165. Žr. trečią skyrį OECD, „OECD Skills Strategy Lithuania“.

sveikatos priežiūros paslaugos ir t. t. Įprastiniai ūkio sektoriai turės būti pritaikyti prie vyresnių žmonių poreikių. Lietuvoje lig šiol vyrauja supratimas apie vyresnius žmones kaip apie problemą, stokojama dėmesio šiai tendencijai ir jos perspektyvų vystymo.

Infrastruktūra, prekės ir paslaugos. Europoje auganti vyresnio amžiaus žmonių proporcija augina ir jų poreikių tokioms esminėms prekėms kaip gyvenamasis būstas, maistas, apranga, transportas, namų ūkio priežiūros prekės, sveikatos paslaugos, švietimas ir kt. paklausą. Jei ši ekonomikos sritis būtų prilyginta atskiros šalies ekonomikai, ES sidabrinės ekonomikos dydis prilygtų trečiai pasaulyje po JAV ir Kinijos.¹⁶⁶ Skaičiuojama, kad ši rinka dar augs ateityje, atsižvelgiant į demografines tendencijas. Matomos galimybės tokiose srityse kaip sujungtos skaitmenizuotos ES sveikatos priežiūros paslaugos, namų robotai ir skaitmeninė įranga, siekiant palengvinti namų ūkio priežiūrą, sveikatos būklės stebėseną, išmanių namų ir išmanių miestų sprendimai, sveiko ir aktyvaus gyvenimo būdo skatinimas, švietimo sistemos, gyvenamosios aplinkos pritaikymas senjorams, savaeigės transporto priemonės ir t. t. Lietuvoje vyresnio amžiaus žmonės dėl mažų pensijų ir santaupų susiduria su didesniu finansiniu nepriteklumi nei kitose šalyse, ir tai svarbi paskata likti darbo rinkoje: iš 65 metų ir vyresnių asmenų su nepriteklumi susiduria 31 proc. gyventojų, su dideliu nepriteklumi – 14 proc. Apklausos rodo, kad vos 1 iš 10 dirbančių vyresnio amžiaus žmonių nurodo, kad finansinis motyvas nėra pagrindinė apsisprendimo toliau dirbti priežastis, o, pvz., Skandinavijos šalyse tarp 40–80 proc. dirbančių vyresnio amžiaus gyventojų vyrauja ne finansiniai, o emociniai-psichologiniai motyvai.¹⁶⁷

Imigracijos augimas. Diskusijų dalyvių nuomone, dėl darbingo amžiaus žmonių trūkumo ateityje augs imigracija. Pastaruosius kelerius metus beveik pusę imigrantų į Lietuvą (šalia grįžtančių Lietuvos piliečių) sudarė ne ES piliečiai – daugiausia ukrainiečiai, baltarusiai.¹⁶⁸ Lietuva lig šiol nebuvo susidūrusi su didesne nelegalių migrantų problema, kaip, tarkime, Pietų Europos šalys (pasauliniu mastu Europa priima daugiausia tarptautinių migrantų – vien 2019 m. jų skaičius siekė 82 mln.), tačiau dirbtuvių dalyviai aptarė ir vadinamųjų juodųjų gulbių scenarijų, kai migracijos klausimas gali netikėtai aktualizuotis išaugus migracijos srautams iš Rytų kaimynių. 2021 m. vasarą šios prognozės pasitvirtino, Baltarusijos režimui pradėjus organizuoti į Lietuvą ir kitas rytines ES valstybes nares nukreiptus migrantų iš Vidurio Rytų ir Afrikos srautus.

Visuomenės integralumas. Nors trumpuoju laikotarpiu imigrantai ir daro teigiamą poveikį ekonomikai, tačiau tai gali kelti klausimų dėl jų integravimo(si) į vis dar santykinai homogenišką Lietuvos visuomenę. Kaip rodo kai kurių Vakarų valstybių patirtis, imigrantų skaičiaus augimas gali didinti įtampą visuomenėje, skatinti politinę poliarizaciją ir pan. Migracijos instituto duomenimis, nerimą visuomenėje dėl imigrantų augina tokie veiksniai: staigus imigrantų skaičiaus didėjimas (suprantamas kaip destabilizuojantis veiksnys); supratimas apie imigrantus kaip konkurentus dėl išteklių, ypač nepritekliaus laikais; kultūriškai skirtingi imigrantai laikomi grėsme vyraujančioms kultūrinėms normoms ir vertybėms; sąsajos tarp migracijos ir nusikaltimų, terorizmo veiksmų; pasitikėjimo sprendimų priėmėjais ir jų gebėjimu valdyti šį procesą praradimas.¹⁶⁹ Migracijos veiksnio svarbą kaip vieną iš svarbiausių ateities megatendencijų nurodo ir EK Jungtinis tyrimų centras. Lietuvos politikoje iki šiol kur kas daugiau dėmesio susilaukdavo emigracijos problemos, imigrantai – santykinai nauja tema Lietuvos politikos darbotvarkėje, o ateityje, tikėtina, ji bus vis aktualesnė.

Socialinės rūpybos paslaugų poreikis. Dėl senstančios visuomenės išaugs įvairių socialinės rūpybos, sveikatos (įskaitant psichologinę) srities paslaugų ir darbuotojų poreikis. Ateityje dėl to spaudimas valstybės biudžetui tik didės, kyla grėsmė socialinės gerovės užtikrinimui, gali tekti persvarstyti mokestinę bazę. Gerėjant ir plečiantis e. paslaugoms, atsiranda galimybių laisviau rinktis gyvenimo vietą, dėl to gyvenimo kokybė augs, didėja galimybės išlaikyti senjorus aktyvius, labiau įtraukti juos į vaikų ugdymą, priežiūrą. Tačiau tai verčia iš naujo persvarstyti gyvenimo kokybės klausimą („kas iš to, jei gyvenimas ilgėja, tačiau jo kokybė menksta?“). Dirbtuvių dalyvių nuomone, bent jau kol kas Lietuvoje senjorais rūpinamasi per mažai, nepakankamai išplėtotą socialinės globos ir priežiūros įstaigų sistema, bloga jų paslaugų kokybė. Dirbantiems žmonėms tampa sunku suderinti šeimos ir darbo rūpesčius – jiems tenka atsakomybė ne tik už mažamečius savo vaikus, bet ir senstančius tėvus. Inovacijų šioje srityje skatinimas siekiant sumažinti augantį spaudimą valstybės biudžetui – viena iš svarbių užduočių ateičiai.

Kintantys sveikatos iššūkiai. Dėl mokslo, geresnės gyvenimo kokybės ilgėja gyvenimo trukmė, bet kartu auga neurodegeneracinių, lėtinių, nesveiko gyvenimo būdo (mažo fizinio aktyvumo, nutukimo, augančio aplinkos

166. European Commission, „Silver Economy Study“.

167. Rūta Jadzevičiūtė, „STRATA Analitikė Indrė Pusevaitė: Daugiau Nei Pusė 50 m. Ir Vyresnių Lietuvos Gyventojų Mano, Kad Mokytiš Jau per Vėlu“, *Agenda* (blog), 2021 m. kovas, <https://agenda.strata.gov.lt/strata-politikos-analitike-indre-pusevaite-daugiau-nei-puse-50-m-ir-vyresniu-lietuvos-gyventoju-mano-kad-mokytiš-jau-per-velu/>.

168. „Migracija Skaičiais“, European Migration Network, accessed October 27, 2021, <https://123.emn.lt/>.

169. Demetrios G. Papademetriou and Natalia Banulescu-Bogdan, „Understanding and Addressing Public Anxiety About Immigration (Transatlantic Council Statement)“, *migrationpolicy.org*, July 13, 2016, <https://www.migrationpolicy.org/research/understanding-and-addressing-public-anxiety-about-immigration>.

užterštumo ir pan.) sukeltų ligų skaičius. Ateityje gali daugėti mirčių dėl išaugusio atsparumo antimikrobinėms medžiagoms (antibiotikams). Kitas iššūkis – psichikos sveikatos sutrikimai (dėl besikeičiančių socializacijos tendencijų, išaugusio nesaugumo jausmo, darbo prekarizacijos ir kt.). Tikėtina, kad ateityje keisis pačios sveikatos paslaugos, jas bus siekiama efektyvinti išnaudojant e. erdvę, sujungiant įvairių šalių sistemas, didesnis dėmesys bus skiriamas ligų prevencijai, sveikai gyvensenai. Tikėtina didėjanti robotizacija slaugoje, taip pat naujų, alternatyvių sveikatinimo paslaugų, sveikatos industrijos ir sveikatos turizmo plėtra. Dirbtuvės vyko COVID-19 pandemijos sukulto karantino metu, todėl dėmesys sveikatai buvo kaip niekad išaugęs. Dalyvių nuomone, su medicinos, biotechnologijų mokslo pažanga tikėtinas proveržis sveikatos srityje, gerėja galimybės anksti diagnozuoti ligas ir didėja šansai jas išgydyti.

Biomedicina. Ateities medicina bus iš esmės kitokia: personalizuota, nuspėjanti, preventyvi, sprendimai dėl sveikatos bus priimama kartu su pačiu asmeniu. Biomedicina integruos molekulinės biologijos, bioinžinerijos ir skaičiavimo biologijos žinias. Terapija asmeniui bus pritaikoma ląstelės lygmeniu, taikant kamieninių ląstelių pagrindu išvystytus sprendimus. Farmacijos bendrovės jau šiandien taiko naujausias technologijas kuriant pažangius vaistus, dirbtinį intelektą – analizuojant pacientų duomenis (*big data*) realiu laiku, viso genomo tyrimai diegiami į klinikinę praktiką. Nanotechnologijos taip pat atveria nemažai perspektyvų šioje srityje, pvz., kuriant pažangius vėžio gydymo metodus. Nauji laukiantys iššūkiai, apie kuriuos dar nesusimąstoma, diskusijų dalyvių nuomone, yra tai, kad medicininė / genetinė informacija apie gyventojus ateityje gali tapti saugumo ir konkurencijos objektu. Pasaulyje jau dabar aktyviau konkuruojama dėl medicinos priemonių, genetinės informacijos ir specialistų. Ši konkurencija gali turėti šalies raidai neigiamų pasekmių, jei Lietuva nesusgebės tinkamai reaguoti / konkuruoti su kitais žaidėjais.

Gerovės valstybė tampa neįmanoma? Diskusijos dalyvių nuomone, jeigu ateityje valstybė nepajėgs išlaikyti senstančios populiacijos, tikėtinas viešojo sektoriaus susitraukimas ir reikšmingai išaugsiantis privatus atitinkamas paslaugas teikiantis sektorius (privati sveikatos priežiūra, privati globa, privatūs pensijų fondai ir t. t.) – t. y. kiekvienas žmogus tampa atsakingas pats už save. Be to, jei visuomenėje dauguma žmonių yra vyresnio amžiaus, kyla klausimų dėl galimybių Lietuvai padaryti ekonominį proveržį pasaulyje, kur taip svarbios tampa greitai kintančios technologijos, reikalaujančios imlumo, nuolatinio prisitaikymo ir t. t.

Diskusijų dalyvių nuomone, iki šiol nepakankamai mąstoma ir **įvairėjančios nelygybės** tema. EK 2020-ųjų šalies ataskaitoje Lietuvai pažymi, kad nors Lietuva imasi žingsnių skurdui ir nelygybei mažinti, socialinė atskirtis vis dar viena didžiausių ES. Lietuvoje ypač pažeidžiami vyresnio amžiaus žmonės. Nelygybė susieta su daugeliu kitų visuomenės gyvenimo sričių, kurioms daro įtaką – čia visų pirma išryškėja švietimo ir jo pasiekiamumo problema, o kartu ir regioninė atskirtis. Skurdas mūsų visuomenėje yra tapęs tam tikra stigma, neretai girdima nuomonė, kad tai ne sisteminė problema, o tarsi asmens pasirinkimas. Ekspertinėse dirbtuvėse išryškėjo požiūris, kad tam tikra nelygybė yra neišvengiama esamoje ekonominėje sistemoje ir socialinėje sanklodoje, tačiau tai nepanaikina klausimo dėl valstybės vaidmens ir poreikio nubrėžti tam tikras ribas. Mūsų visuomenei būdingas socialinio teisingumo jausmas ir poreikis, tačiau pasigendama veiksmingų ir tvirų sprendimų.

Dalyvių vertinimu, Lietuvos visuomenė bei sprendimų priėmėjai per mažai diskutuoja šiuo klausimu ir nepakankamai suvokia augančios nelygybės pasekmes demokratijai ilgalaikėje perspektyvoje. Dirbtuvių diskusijose taip pat išryškėjo poliai „nelygybė didėja“ ir „nelygybė mažėja“. Ateityje teks atsakyti į klausimą, kokią kelią renkasi Lietuva – šiaurės šalių socialinės lygybės, neriboto ekonominio liberalumo ar mėgins surasti kokią nors tarpinį ekonomikos modelį. Tyrimai rodo, kad atgavus Nepriklausomybę Baltijos šalių raida panašesnė į pastarąjį – savitą „baltiškąjį“ kapitalizmo variantą (Centrinės ir Rytų Europos šalių, liberalios rinkos ekonomikos modelį (CEEC-LME)) su mažiausiai dosnia socialinės apsaugos sistema iš visų naujųjų ES valstybių narių. Ateityje dėl senstančios visuomenės ir mažėjančio darbingo amžiaus žmonių skaičiaus arba gerovės valstybė tampa neįmanoma, arba būtina ieškoti naujų priemonių jai užtikrinti.

Pasekmės politikai ir valstybės pažangos siekiamas

Žvelgiant iš visuomenės perspektyvos, pažanga reiškia, **pirma, visuomenės gebėjimų potencialo panaudojimą ir vystymą, antra, saugumą, jį suvokiant tiek kaip visuomenės narių užtikrintumą ateitimi** (galimybes įsidarbinti, gauti išsilavinimą, jaustis saugiam netekus darbo, susirgus ir t. t.), **tiek kaip valstybės suvereniteto išsaugojimą, trečia, visuomenės narių pasitenkinimą gyvenimu, laimės pojūtį**. Tai reiškia, kad valstybei turėtų rūpėti užtikrinti ne tik išorinį, bet ir socialinį saugumą – t. y. rūpintis tuo, kaip jaučiasi jos piliečiai.

Kaip rodo 2017 m. atliktas tyrimas, Lietuvoje žmonės nesijaučia labai saugūs.¹⁷⁰ Svarbiausiomis Lietuvos saugumo problemomis žmonės laiko vidines socialines ir ekonomines problemas: „*emigraciją, nedarbą, nusikaltimus, prastą ekonominę situaciją, skurdą, diskriminaciją, alkoholizmą ir energetinio saugumo užtikrinimą*“. Tame

170. Diana Janušauskienė et al., *Ar Lietuvos gyventojai jaučiasi saugūs?* (Vilnius: Lietuvos socialinių tyrimų centras, 2017), https://www.lstc.lt/wp-content/uploads/2019/10/Ar_gyventojai_jauciasi_saugus.pdf.

pačiame tyrime konstatuojama, kad „*nacionalinis saugumas ar karo galimybė buvo suvokiama kaip pati didžiausia grėsmė asmeniniam saugumui – taip manančių buvo 21 proc. gyventojų. Kitos žmonių įvardintos grėsmės: nusikaltimai ir kriminogeninė padėtis (15 proc.), saugumas gyvenamoje aplinkoje (14 proc.), pragyvenimo lygis ir ekonominė situacija (12 proc.), sveikatos problemos (6 proc.), socialinis saugumas, pabėgėlių krizė ir tarptautinis terorizmas (po 3 proc.)*“.¹⁷¹ Lietuvos gyventojai nesijaučia ir labai laimingi: tyrime nurodoma, kad jie yra tik vidutiniškai patenkinti savo gyvenimu (pasitenkinimą savo gyvenimu respondentai įvertino 6,51 balo iš 10). Pagal pasaulio šalių laimės indeksą Lietuva 2017–2019 m. buvo 41 vietoje (iš 156 šalių), o nuo 2019 m. pakilo viena pozicija aukščiau.¹⁷²

Valstybės pažanga negali būti įsivaizduojama be **išsilavinusios, inovatyvios, kūrybingos, įvaldžiusios įvairias skaitmenines technologijas** visuomenės. Svarbi to prielaida – šalies demografinės tendencijos. Šalyje mažėjant gyventojų skaičiui, ypač santykinei jaunimo ir kitų visuomenės amžiaus grupių proporcijai, sunkiai įsivaizduojama valstybės pažanga. Lietuva laikoma viena iš didžiausių pralaimėtojų Europoje demografinio spaudimo prasme – Eurostatas prognozuoja, kad iki 2050 m. Lietuva turės tik 2,1 mln. gyventojų.¹⁷³ Gyventojų skaičiaus mažėjimas gali būti veikiamas keliais būdais:

- *Didėjantis gimstamumas.* Šiuo metu gimstamumo rodikliai Lietuvoje yra šiek tiek aukštesni nei ES vidurkis: 2019 m. Lietuvoje vidutiniškai viena moteris susilaukė 1,61 kūdikio, ES vidurkis – 1,51.¹⁷⁴
- *Mažėjanti emigracija.* Emigracija pastaraisiais metais buvo viena iš pagrindinių gyventojų skaičiaus mažėjimo priežasčių. Didžiausius srautus ji buvo pasiekusi 2005 ir 2010 m. 2010 m. iš šalies išvyko 83 157 gyventojai. Tačiau pastaraisiais metais emigracijos srautai lėtėja – pirmą kartą per pastaruosius 15 metų 2019 m. imigracija viršijo emigraciją. 2019 m. iš Lietuvos emigravo 29 273 gyventojai.¹⁷⁵
- *Didėjanti imigracija.* Imigracija Lietuvoje nuolat auga. Lietuvos statistikos departamento duomenimis, nuo 2017 m. (atvyko 20 368 asmenys) iki 2019 m. ji padvigubėjo (atvyko 40 067 asmenys).¹⁷⁶ Tačiau tyrimai rodo, kad Lietuvos gyventojų nuostatos dėl imigrantų yra nepalankios atvykstančiųjų atžvilgiu: „*dauguma žmonių laikosi itin neigiamos pozicijos dėl pabėgėlių ir nenorėtų nei kartu dirbti, nei gyventi šalia*“.¹⁷⁷

Paskutinis svarbus veiksnys – **visuomenės sveikata**. Lietuvos gyventojų sveikatos rodikliai nėra itin geri: gimusiųjų vidutinė būsimo gyvenimo trukmė Lietuvoje yra gerokai mažesnė už ES28 vidurkį tiek moterų, tiek vyrų tarpe.¹⁷⁸ Tiek sergamumas, tiek mirtingumas nuo piktybinių navikų Lietuvoje nuolat auga nuo 1965 m. Dažniausia mirties priežastis – kraujotakos sistemos ligos.¹⁷⁹

Pajėgumai

Auštojo mokslo aprėptis ir potencialas. Tai viena iš Lietuvos stiprybių. Jau dabar Lietuva pirmauja Europoje pagal aukštąjį išsilavinimą įgijusių asmenų dalį tarp 30–34 metų gyventojų (pasiekti ISCED 5–8 išsilavinimo lygiai). Strategijos „Europa 2020“ vienas iš tikslų – „padidinti 30–34 metų ES piliečių, įgyjančių aukštąjį išsilavinimą, skaičių bent iki 40 proc.“¹⁸⁰ Pagal EK teminės informacijos suvestinės „Aukštasis išsilavinimas“ duomenis, dar 2016 m. Lietuva pasiekė 57,6 proc. ribą (ES vidurkis tuo metu – 39,1 proc.).¹⁸¹ Todėl numatytas strateginis tikslas jau pasiektas ir gerokai viršytas.

Eurostat 2019 m. duomenimis, aukštąjį išsilavinimą turinčių žmonių dalis amžiaus grupėje nuo 25 iki 64 metų sudarė 43,1 proc. (ES27 šalių vidurkis – 31,6 proc.).¹⁸² Kitas ES matuojamas rodiklis – anksti iš švietimo sistemos

171. Janušauskienė et al., 30, 18.

172. „World Happiness Report“ (New York: Sustainable Development Solutions Network, 2021), <https://worldhappiness.report/ed/2021/>.

173. Žr. interaktyvų duomenų Eurostat svetainėje. Eurostat, „The EU's Population Projected up to 2100“, Eurostat, accessed October 28, 2021, <https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-eurostat-news/-/DDN-20190710-1>.

174. Žr. Table 1 puslapyje Eurostat, „Fertility Statistics“, European Commission, accessed October 28, 2021, https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Fertility_statistics.

175. Lietuvos statistikos departamentas, „International Migration | Population of Lithuania (Edition 2020)“, accessed October 28, 2021, <https://osp.stat.gov.lt/en/lietuvas-gyventojai-2020/gyventoju-migracija/tarptautine-migracija>.

176. „Migracija Skaičiais“.

177. Janušauskienė et al., *Ar Lietuvos gyventojai jaučiasi saugūs?*, 27.

178. Eurostat and Lietuvos statistikos departamentas, „Gimusiųjų Vidutinė Būsimo Gyvenimo Trukmė“, Higienos institutas, 2020, <https://hi.lt/html/demografija4.htm>.

179. Eurostat and Lietuvos statistikos departamentas.

180. European Commission, „Europe 2020: A European Strategy for Smart, Sustainable and Inclusive Growth“ (European Commission, 2010), 9, <https://ec.europa.eu/eu2020/pdf/COMPLET%20EN%20BARROSO%20%20%2007%20-%20Europe%202020%20-%20EN%20version.pdf>.

181. EK, „Europos Semestro Teminės Informacijos Suvestinė: Aukštasis išsilavinimas“, November 6, 2017, https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/file_import/european-semester_thematic-factsheet_tertiary-education-attainment_Lt.pdf.

182. Žr. People and society -> education -> Lithuania, interaktyvioje statistikos platformoje interneto puslapyje Eurostat, „Key Figures“, European Commission, accessed October 28, 2021, <https://ec.europa.eu/eurostat/cache/digpub/keyfigures/>.

pasitraukusių asmenų dalis (amžiaus grupė – 18–24 metai) – Lietuvoje nuolat mažėja, tai rodo teigiamą tendenciją (2002 m. tokių asmenų buvo 13,4 proc., o nuosekliai mažėdamas šis rodiklis 2019 m. pasiekė 4 proc.).¹⁸³

Teigiamas tendencijas rodo ir visuomenės nuostatos dėl aukštojo mokslo. Tiek abiturientai, tiek jų tėvai pabrėžia aukštojo mokslo svarbą: 2020 m. STRATA atliktas tyrimas parodė, kad 55 proc. dvyliktojų (ir beveik 70 proc. dvyliktojų tėvų) svarbu įgyti (kad jų sūnus / dukra įgytų) aukštąjį išsilavinimą.¹⁸⁴ Svarbu pažymėti, kad požiūris į aukštąjį mokslą varijuoja pagal lytį (aukštasis išsilavinimas svarbus net 67 proc. merginų ir tik 39 proc. vaikų) ir socialinę padėtį (mažiau socialiai sėkmingų šeimų atžalos aukštajam išsilavinimui teikia mažesnę svarbą).

Skaitmenizacijos plėtra ir su tuo susijusių įgūdžių potencialas. Lietuvoje daug dėmesio skiriama infrastruktūros plėtrai, bet, kalbant apie visuomenės perspektyvą, labai svarbus aspektas yra **žmonių gebėjimai ir galimybės naudotis skaitmeninėmis technologijomis**.

Lietuvos statistikos departamento duomenimis, daugiau nei keturi penktadaliai Lietuvos gyventojų naudojami internetu, o jaunimo tarpe – beveik visi. 2019 m. pirmąjį ketvirtį internetu naudojo 82 proc. 16–74 metų gyventojų (2018 m. pirmąjį ketvirtį – 80 proc.). Iš 16–24 metų gyventojų internetu naudojo 99 proc., iš 65–74 metų – 40 proc.¹⁸⁵ Kaip rodo Lietuvos statistikos departamento duomenys, internetas daugiausia buvo naudojamas ryšiams, informacijos paieškai ir bankininkystei: ryšiams internetu naudojo 76 proc. 16–74 metų gyventojų (94 proc. tokio amžiaus internautų), 65 proc. naudojo internetinės bankininkystės paslaugomis (79 proc. internautų), po 61 proc. bendravo socialiniuose tinkluose ir ieškojo informacijos, susijusios su sveikata (po 74 proc. internautų), 47 proc. klausėsi muzikos internete (57 proc. internautų).¹⁸⁶

Intensyviai internetu ir socialinėmis medijomis naudojami ne tik gyventojai, bet ir įmonės. Kaip teigia Lietuvos statistikos departamentas, elektronines socialines žiniasklaidos priemones darbo tikslams naudojo 54,8 proc. įmonių (2017 m. – 50 proc.): 51 proc. (2017 m. – 46,6 proc.) įmonių turėjo paskyras socialiniuose tinkluose, 19 proc. (2017 m. – 17,2 proc.) platino informaciją keitimosi multimedijos turiniu svetainėse, 12,4 proc. (2017 m. – 11,7 proc.) keitėsi žiniomis wiki priemonių pagrindu, 9,1 proc. (2017 m. – 10 proc.) rašė įmonės tinklaraščius.¹⁸⁷

Tokie skaičiai ir visuomenės nuostatos rodo didelį Lietuvos potencialą valstybės pažangos aspektu. Tai galėtų paskatinti tokius procesus kaip:

- Nuotolinio darbo plėtra. „Lietuvoje yra gana palankios sąlygos nuotoliniam darbui, kaip vienai iš darbo organizavimo formų“.¹⁸⁸ COVID-19 pandemija suaktualino ir paspartino nuotolinio darbo plėtrą Lietuvoje. Labai tikėtina, kad ateityje ši forma įgaus pagreitį.
- Nuotolinio mokymosi plėtra. Nors e. mokymasis Lietuvoje populiarus jau kelis dešimtmečius, tačiau ta pati COVID-19 pandemijos nulemta situacija paspartino ir šį procesą.
- Nuotolinės prekybos plėtra. Tas pats pasakytina ir apie e. prekybą.
- Bendravimo pokyčiai. Informacinių technologijų intensyvus naudojimas (ir COVID-19 situacija) keičia bendravimo įpročius. Tiesioginius socialinius ryšius vis dažniau keičia virtualūs ryšiai.

Atsparumas: kaip ši sąvoka šiuo metu yra integruota į lietuvišką strateginį mąstymą?

EK strateginio prognozavimo ataskaitoje socialinis ir ekonominis atsparumo aspektas yra vienas iš 4 išskiriamų elementų.¹⁸⁹ Jis siejamas su gebėjimu įveikti ekonominius sukrėtimus ir teisingai bei įtraukiai užtikrinti ilgalaikį struktūrinį pokytį. Jo esmė – sudaryti socialines ir ekonomines sąlygas atsigavimui po COVID-19 pandemijos sukeltos ekonomikos nuosmukio, orientuotam į pertvarką, socialinės ir regioninės sanglaudos skatinimą ir pažeidžiamiausių visuomenės subjektų rėmimą, kartu atsižvelgiant į demografinės tendencijas ir laikantis Europos socialinių teisių ramsčio.¹⁹⁰

183. Ten pat.

184. „Universitetas, kolegija, ar profesinio mokymo įstaiga? Požiūris, patrauklumas, pasirinkimas“ (Vyriausybės strateginės analizės centras (STRATA), 2020), <https://strata.gov.lt/lt/naujienos/8-naujienos/739-aukstasis-issilavinimas-svarbus-kas-antram-dvyliktojai>.

185. Lietuvos statistikos departamentas, „Informacinių Technologijų Naudojimas Namų Ūkiuose“, Oficialiosios statistikos portalas, August 19, 2019, <https://osp.stat.gov.lt/informaciniai-pranesimai?articleId=6545199>.

186. Ten pat.

187. Lietuvos statistikos departamentas, „Informacinės Technologijos | Lietuvos Statistikos Metraštis (2019 m. Leidimas)“, Oficialiosios statistikos portalas, 2019, <https://osp.stat.gov.lt/lietuvas-statistikos-metrastis/lsm-2019/mokslas-ir-technologijos/informacines-technologijos>.

188. Audronė Nakrošienė and Eglė Butkevičienė, „Nuotolinis darbas Lietuvoje: samprata, privalumai ir iššūkiai darbuotojams“, *Filosofija. Sociologija*. 27, no. 4 (2016): 365.

189. EK, „Komisijos Komunikatas Europos Parlamentui ir Tarybai. 2020 m. strateginio prognozavimo ataskaita. Strateginis prognozavimas – kelias į didesnę Europos atsparumą“.

190. EK.

Kalbant apie socialinius aspektus, Lietuvos strateginiame mąstyme iki šiol buvo skiriamas dėmesys ir net kaip grėsmės, pavojai ir rizikos veiksniai nacionaliniam saugumui buvo nurodomi: socialinė ir regioninė atskirtis, skurdas, demografinė krizė ir netgi vertybių krizė.¹⁹¹ Ypač skausmingai kalbėta apie protų nutekėjimą, t. y. valstybės negebėjimą pasiūlyti labiausiai išsilavinusiai jaunimo daliai saugių, orių gyvenimo ir darbo ar verslo sąlygų. Įvairiuose strateginio lygio dokumentuose yra iškelti uždaviniai mažinti skurdą ir užtikrinti visuomenės socialinę sanglaudą, tvarią demografinę raidą, stiprinti pilietinę visuomenę ir t. t., nors didele sėkme šiose srityse kol kas pasidžiaugti negalime.

Tačiau pati atsparumo sąvoka, srities ekspertų nuomone, apskritai kol nėra integruota į lietuvišką strateginį mąstymą. Ji gana nauja ir tik įeinanti į diskursą, daugiausia hibridinio karo kontekste. Galima teigti, kad ši sąvoka tik ieško savo vietos lietuviškame mentalitete. Tai galėtų būti vienas iš tolesnių klausimų diskusijose apie Lietuvos valstybės pažangą: kaip valstybė galėtų sudaryti sąlygas panaudoti ir vystyti visuomenės gebėjimų potencialą, kaip užtikrinti saugumą (išsaugoti ne tik suverenitetą, bet ir visuomenės narių užtikrintumą ateitimi), kaip sukurti prielaidas didesniai visuomenės narių pasitenkinimui gyvenimu, laimės pojūtį.

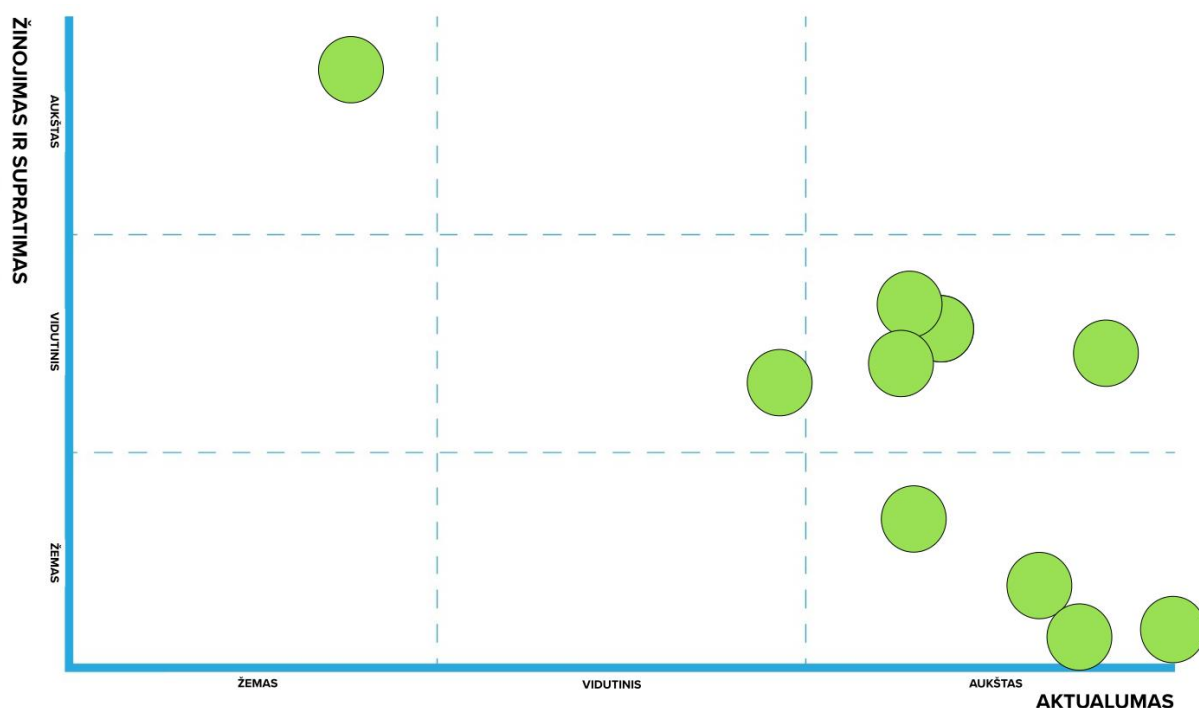
191. „Nacionalinė Saugumo Strategija“ (Lietuvos Respublikos krašto apsaugos ministerija, March 2, 2017), <https://kam.lt/download/57455/2017-nacsaugstrategijalt.pdf>.

3. Diskusijos apie megatendencijas

Šioje ataskaitos dalyje pateikiame apibendrintas dirbtuvėse vykusias diskusijas apie kiekvieną iš 14 didžiųjų tendencijų. Dalyvių teiginiai pateikti kursyvu. Infografikuose pateikti visų diskusijų grupių vertinimai, koks yra kiekvienos iš tendencijų žinojimo ir supratimo laipsnis bei tendencijos aktualumo valstybės pažangai lygmuo.

3.1. Spartėjantys technologiniai pokyčiai ir hipersusietumas

Tendencija. Genetikos, nanotechnologijų, robotikos ir dirbtinio intelekto, fotonikos, kvantinių ir kitų kylančių technologijų pažanga ir jų sinergija spartėja. Jos keičia naujų mokslinių atradimų pobūdį ir greitį ir kvestionuoja mūsų supratimą apie tai, kas yra įmanoma. Hipersusietumas, daiktų internetas, papildytoji realybė ir kolektyvinio proto sistemos kartu su mažėjančiomis naujų technologijų diegimo sąnaudomis transformuoja išsisas gamybos, valdymo ir valdysenos sistemas.

Diskusija. „Nežinau, ką daryt su šita kortele...“ Šie žodžiai atspindi tendencijos kontroversiškumą: viena vertus, ji yra itin didelio aiškumo ir suvokimo, labai aktuali, nes žymi *paradigminį pokytį*, kita vertus, mėginant suvokti, kaip *nenuspėjamai technologijos pakeičia mūsų gyvenimą* ir jį dar pakeis ateityje, pvz., *įsivaizduojant Lietuvą prieš trisdešimt metų ir dabar, tai norisi sakyti, kad tai visiškai nežinojimo, bet didelio relevantiškumo dalykas*. Be to, koks bus mūsų vaidmuo šiame globaliame žaidime – vartotojų ar kūrėjų?

Pastaruoju metu tai „*praktiškai dominuojanti tendencija ekonomikoje, ir matom, kad tos kompanijos, kurios ėmėsi ambicingų, toli į priekį žvelgiančių tikslų vystant technologijas, iš tiesų yra lyderiaujančios, ir pridėtinės vertės prasme – „raktinės“ dabartinėje ekonomikoje*“. Šios tendencijos svarba ir aktualumas – patys didžiausi: Lietuvos vystymosi kryptims „*tai daugiausia galinti atnešti naudos tendencija per ateinančią laikotarpį*“. Tačiau to suvokimo lygis aukštas tikrai siauruose ratuose: „*mes girdim kalbant turbūt savo burbuluose apie technologijos svarbą ateičiai, bet aš turbūt manau, kad tai nepersirito į visos valstybės mastu mobilizavimąsi ir dėmesį tam. Išskyrus vartotojišką dėmesį – tiesiog naudojimąsi tuo, kitų turbūt tokių rimtų žingsnių link technologijų vystymo, aš sakyčiau, kad nepakanka*“.

Provokuojant diskusiją, tai vertinta netgi kaip *ypač svarbi, bet visiškai nepažįstama tendencija*, nes supratimas galimas dvejopas: viena vertus, iš šios dienos perspektyvos žvelgiant, technologijos yra ypač svarbios (apie tai

komunikuoja ir mokslininkai su visuomene ir sprendimų priėmėjais), tai yra ekonominė šaka, turinti labai dideles perspektyvas ir potencialiai sutraukianti vis daugiau investicijų. Kita vertus, *kas bus rytoj, poryt, po dešimt metų – mes visiškai nežinom*. Per mažai žinom apie besivystančias ir naujas technologijas, kokios jos bus 2050-aisiais. Pavyzdžiui, dirbtinis intelektas labai aktualus, bet apie tolesnį jo vystymąsi žinoma labai mažai. Kitas įdomus klausimas – biotechnologijos („*jūs vienintelės nėra paminėtos*“ šalia kitų ateities technologijų)¹⁹² ir jų ateitis. Būtent ši tendencija (o ne nelygybė, kaip kitų dalyvių) išskirta kaip „*labiausiai revoliucinį potencialą turinti tendencija*“, kurios pasekmės yra „*sunkiai suvokiamos mums žvelgiant į tolį, gal tikrai, sakysime, Elonas Muskas gali suvokti, kas mūsų laukia ir kada – ar už 20, ar už 30, ar už 40 metų – gal mes pavirsime „keyborgais“ ir išvis pakeisime savo fizinę būklę*“.

„Kas iš to Lietuvai“? Kuriamos technologijos neabejotinai duos didesnę pridėtinę vertę, bet klimato kaita vis dėlto turbūt būtų tas klausimas, kurį *labiau reiktų diskutuoti*. Apie tai verčia galvoti tas pats globalus kontekstas: spartėjantys technologiniai pokyčiai, galima teigti, *viską centralizuoja* ir dėl to jie gali būti gera *terpė šalies proveržiui – technologiniam ir ekonominiam*, iš kitos pusės, jie gali „*kaip tik padėti mus sulėtinti ir galim paskęsti toje bendrojo masėje, nes ypač turint omenyje kinų galimybes, indų – vien žmogiškaisiais ištekliais*“, ir dėl šios priežasties aktualumas turbūt „*vidutinis, šiek tiek į aukštą pusę*“, bet abejotina, kad darys *labai didelę mums įtaką globaliam kontekste, arba kurie išskirs mus*.

Kvestionuota, ar tikrai toks žemas technologijų suvokimo lygmuo, kaip nelygybės arba migracijos tendencijų. Gal problema veikiau yra ta, kad nors suvokiame, kad ta problema egzistuoja, bet ji nepavirsta kažkokiais politikos veiksmais ar strategija?

Dabartinė Lietuvos situacija šiame kontekste vertinta kaip „*well on track [esanti ant gerų bėgių]*“¹⁹³, yra sukurtos pakankamai geros pažangiųjų technologijų plėtros ir sklaidos visuomenėje sąlygos. Globaliu mastu tai labai aktuali ir labai gerai suprantama tendencija. Vertinama, kad „*Lietuvos politinės klasės supratimo ir visuomenės visų tendencijų supratimo visas šitas procesas yra*“, „*esam pasaulio mainstream'e [dominuojančioje tendencijoje]*.“ Kita nuomonė: „*kai mes kalbam apie technologijas ir jų svarbą, skvarbą visuomenėje, tikrai – kalbame daug, tuos megatrendus stebime, bet darome sąlygiškai nedaug*“; ekspertų kalbos „*nenuėina nei iki politikų ausų, nei iki kasdienio piliečio, tačiau 2050 m. be technologijų aš neįsivaizduoju*“.

Dar vienas aspektas – *kad technologijos yra perversinamos kaip tokios*. Tiesa, kad jos „*turi didžiulį aktualumą, jos turi didžiulį poveikį, bet dar daugiau jos turi mistifikavimo*. Kitaip tariant, [tikima] *čia kaip koks dar vienas mesijas, evangelistas, apaštalas, tuoj čia visus pagydys, va, prisilies ir pagydys*“. Reikia suprasti, kad technologijos yra „*tik vienas iš elementų, kuris žiauriai padėtų mums išspręst daug savo senų problemų, bet jis iš savęs yra labai labai pozityvus, jeigu tu tą demistifikuoji ir naudoji tai savo pažangai siekti*“. Dėl aktualumo – vienareikšmiškai, jos paveiks „*absoliučiai visus sektorius, ne tik technologijų industriją, bet visus sektorius – ir žemės ūkį, ir finansų sektorių, ir valstybės valdymą*“ ir daugelį kitų.

Kur kas svarbesnis klausimas nei žinojimas apie jas, matyt, yra kitas: *ar mes esam kūrėjai?* Atsakymas: „*ne, mes tokie nesam, mes esam tik vartotojai, mes tik vartojam ir dar prastai vartojam*. Ir čia va, yra bėda, nes vartotojas nuo kūrėjo skiriasi tuo, kad kūrėjas visą laiką kurs savo vertybinę skalę. Ir jeigu ten kinams koks nors visuomenės sekimas yra šiaip žiauriai geras dalykas ir jiems žiauriai patinka – aš kai buvau Kinijoje, jie sakė: „*O kokia čia problema? Čia mums žiauriai gerai, kad valstybė apie mus žino, kad išgaudo tuos visus veltėdžius*“, o mūsų vertybinę sistemą toks dalykas yra nesuprantamas“. Ir šį esminį skirtumą reikia suprasti: *jeigu mes būsim naudotojai – tai visą laiką turėsime priimti tai, ką kūrėjai mums atneš*. Galime prognozuoti ilgainiui augantį vertybinį konfliktą net ir su tomis šalimis, kurios užsiima technologijų plėtra ir yra suvokiamos kaip mums draugiškos („*dabar mes priešinamės kinams, po to priešinimės rusams, po to net ir draugiškoji Vokietija mums pasirodys netinkama savo vertybinėm skalėm*“).

Tad kalbant apie technologinę pažangą, išskirtini du svarbūs aspektai: viena, tai *atliepimas technologinei pažangai, vykstančiai kitur, tai yra „pasivyti“*, o antra, tai klausimas, kaip *patiems dalyvauti toje technologijų pažangoje, kad nereiktų vytis*. Šiuo atveju žinojimo apie tai, kas vyksta ir kad privalome toje technologijų pažangoje dalyvauti, yra daug, pakankamai daug Lietuvoje, tiesiog kyla klausimas, kaip ją įgalinti, kaip dalyvauti joje didesniais pajėgumais negu dabar. Turint omenyje, kad ji yra labai svarbi ir sparti, „*esu linkęs tą aktualumą gana aukštai vertinti vien dėl to, kad bet koks atsilikimas persiduoda į visas kitas sferas*“.

Labai artimai su tuo susijęs klausimas yra tas, kad technologiniai dalykai yra *labai svarbūs, bet jeigu nebus žmonių... ir jeigu nebus sveikų žmonių, ir kurie gali tomis technologijomis rūpintis, tai tuomet ta svarba sumažėja šiek tiek*, galbūt tą aktualumo vietą turėtų užimti sveikata ar visuomenės senėjimas? Jei dabar kalbame, kad

192. Išsamesnis šios tendencijos aprašas nurodo daugiau ateities technologijų, pvz.: atomo lygiu tiksli gamyba, genetinės manipuliacijos, robotika, kosmoso technologijos, manipuliavimas fotonais, smegenų vaizdai ir kognityvinio mokslo pažanga, kompiuteriu valdoma telepatija, sintetinė biologija, papildytoji realybė ir teleportacija fotoniniu lygiu.

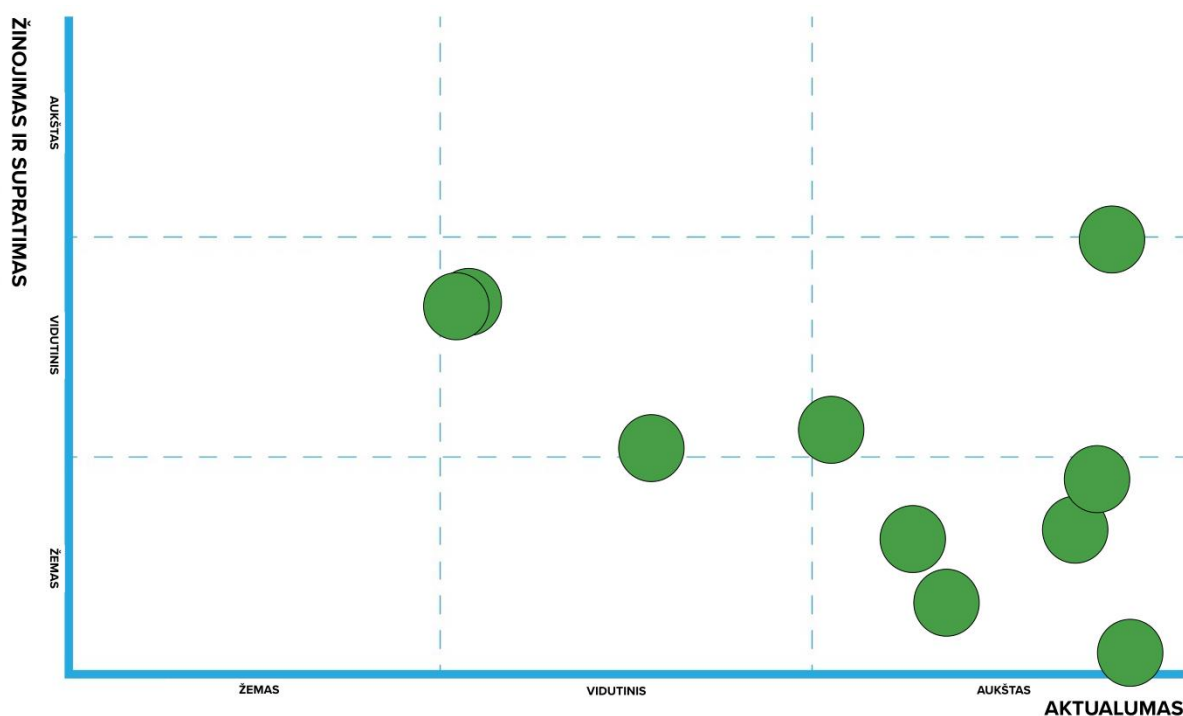
193. Laužtiniai skliaustai reiškia, kad kalba buvo modifikuota autorių

senėjimas bus gydomas kaip liga, žmonės gyvens 150 metų ar panašiai, galbūt visi kiti veiksniai bus priklausomi nuo to technologinio veiksnio? Visuomenėje sklindo labai daug informacijos apie įvairias technologijas, apie tai, kad jos sparčiai kinta, bet stokojame supratimo apie galimas pasekmes, o „*tų pasekmių suvokimas gali būti dar ir svarbesnis, nes mes kalbame galiausiai apie ateities tašką, kur galiausiai kažkas išsivystys*“. Tad greičiausiai šalia technologijų ir jų svarbos suvokimo turėtų atsirasti žmonės, „*ir viskas, kas susiję su žmonėmis: visa demografija, švietimas. Ta prasme – direct [tiesioginė sąsaja], nes – technologijos ir žmonės. Technologija jau yra išdava*“, o žmonės – labai svarbu, nes jų – mažės, atvykėlių – daugės.

Šią tendenciją labai smarkiai paspartino ir COVID-19 krizė: „*mes visi dabar tikrai per technologijas bendraujame ir keičiasi mūsų tarpusavio bendravimas, tą mes akivaizdžiai matome, ir asmeniniai santykiai, ir, aišku, kinta pačios bendruomenės, tampa visiškai nebesvarbu, kur tu esi*“. Susietumas ir technologinė sparta kelia labai daug iššūkių nacionalinei valstybei: „*ji ištrina tas ribas, kai bendruomenės įvairių interesų gali vienyti nepriklausomai nuo sienų, tai yra sienos išsitrina, atsiranda, aišku, fragmentacija, poliarizacija, galbūt ir tam tikra radikalizacija, tai čia galbūt toks iššūkis socialinei santvarkai*“. Technologinių pokyčių sparta taip pat reiškia ir augančias visuomenės skirtis trumpuoju laikotarpiu: „*jei tu nesi prisijungęs prie to tinklo, tu iškrenti iš žaidimo, ir ta atsiranda nelygybė didžiulė*“. Tai darosi ypač svarbu galvojant apie senėjančią Lietuvos visuomenę („*Man šiandieną tas technologijos progresas galbūt sukelia problemų, kadangi mano amžius ir IT samprata, – pvz., mano anūkė jau yra trečiojo klasė ir jai jau tai nebėra iššūkis*“). Tad jau ir trumpuoju laikotarpiu tai labai aktuali tema, kurią reikia spręsti didinant galimybes arba žinias, kaip tas technologijas „*pasikinkyti*“, ir apskritai, kad mes turėtumėm tą galimybę ar reikiamus įrankius. Technologinis progresas nuolat vyksta („*buvo 3G, po to 4G, 5G, taip, sako, bus ir 7G*“), nuo to niekur nepabėgsi ir prie to teks visuomenei prisitaikyti: „*tas technologinis progresas ateina ir ateis – ar tu nori to, ar nenori – ir paskui tu sėdėsi su spingsule, kaip tas kaimas, kuris paskutinis buvo elektrifikuotas*“. Todėl „*visuomenė turi keisti savo matymą ir mąstymą, kad eitume ta kryptimi, neprarasdami humaniškumo*“.

3.2. Klimato kaita ir aplinkos būklės blogėjimas

Tendencija. Net jei staiga liautųsi visas žmonių veiklos lemiamas teršalų išmetimas, klimatas ir toliau keistųsi. Vis dėlto besitęsianti nemažėjanti antropogeninė tarša ir ŠESD emisija dar labiau padidins visuotinį atšilimą, vandenynų rūgštėjimą, dykumėjimą ir besikeičiantį klimatą. Padidėjusi tarša, per didelis gamtos išteklių naudojimas ir aplinkos degradacija sukels rimtus, negrįžtamus pokyčius, kurie darys įtaką žmonėms, ekonomikai ir ekosistemoms visame pasaulyje.

Diskusija. Ši tendencija ES akcentuojama kur kas labiau nei Lietuvoje. Europinė klimato kaitos politika veikia kaip tam tikras variklis, paskata šią temą aktualizuoti. Žinių šioje srityje sukuriami kur kas mažiau, supratimas – dažnai gana paviršutiniškas („mažiau reikės žeminių batų“), giluminio šios tendencijos ir jos galimų pasekmių supratimo stokoja, kaip ir politinės valios aktyviau aktualizuoti šią problemą ir vykdyti ambicingesnę politiką šioje srityje.

Objektyviai klimato kaita yra „procesas, kuris vyksta dėl to, kad vyksta“ ir jis Lietuvai nežada drastiškų pokyčių per artimiausius dešimtmečius. Atvirkščiai, tarptautinių ekspertų vertinimu, mes esame žaliajame „hotspote“, kuriam klimato kaitos poveikis, palyginti su kitais pasaulio regionais, bus mažas arba vidutinis. Tačiau ši tendencija tampa svarbi kaip kitų veiksnių išvestinė, jos reikšmė Lietuvai atsiskleidžia vertinant per kitą prizmę – iš europinės politikos perspektyvos.

Ir šia prasme klimato kaita yra „pati pagrindinė tendencija, megatendencija šiuo metu ir artimiausius kelis dešimtmečius“. ES klimato kaitos politika lemia „visas kitas politikas, visas kitas ekonomines politikas“; apie klimato kaitos politikos reikšmę Lietuvoje yra „labai labai mažai žinoma“. Esama netgi vertinimų, kad tai yra „bene labiausiai pražiūrėta grėsmė ir galimybė“, žvelgiant iš Lietuvos visuomenės ir netgi politinio elito pusės, nes jos aktualumas ir poveikis pasireikš apskritai viskam – nuo ekonomikos iki socialinės nelygybės, švietimo ir kitų klausimų. Tai yra „mūsų, kaip šios tokios provincijos galbūt bėda, kad mes jaučiamės galbūt esantys kažkur toliau už šitų ribų“, nelabai jaučiame klimato kaitos pokyčių ir jų poveikio sau, ir juo labiau „mažai jaučiame atsakomybės už tai, ką galėtume padaryt“.

Šitos tendencijos kompleksiskumas yra didelis ir aktualumas yra labai aukštas Lietuvos pažangai. Pagrindinė problema ta, kad į klimato kaitos klausimą esame linkę žiūrėti „per ekologinę ar aplinkos apsaugos prizmę“, ir dėl to supratingumas, žinojimas yra žemas. Bet jos pobūdis yra toks, kad ji realiai labai smarkiai pradeda keisti daug ekonominių, socialinių, politinių klausimų, tai yra vartojimą, produktų gamybą, medžiagas, tiekimo grandines, darbo pobūdį. ES politika „pakankamai aiškiai konstruojama, ir tos pasekmės bus, viena vertus, reikės pritaikyti mūsų ekonomiką, verslą prie tų naujų reikalavimų ir tas prisitaikymas nebus lengvas, pareikalaus didžiulių investicijų – tiek valstybės, tiek privačių investicijų, kita vertus, vėlgi, atsiveria naujos galimybės“. Bendrai, labai

daug aplinkosaugos veiksmų atsiranda politikos darbotvarkėje ir pradeda ją labai stipriai veikti, o politikos darbotvarkė taip pat labai stipriai veiks visą ekonominę darbotvarkę, ir tai jau matoma ES lygmeniu. Kartu su klimato kaitos klausimais (ir tai jau pasijautė per COVID-19 krizę) į politikos darbotvarkę įtraukiami susiję, nors ir netiesiogiai, kiti ekologiniai aspektai, pvz., miestų tarša, kuri yra transporto pokyčiams labai aktualus veiksnys ir atsiranda daug su tuo susijusių iniciatyvų, arba maisto tarša, kuri tiesiogiai lyg ir nesusijusi su klimato kaita, bet šis klausimas aktualizuojasi dėl bendro aplinkosauginės ir ekologinės darbotvarkės konteksto. Taigi ši tendencija vertinama kaip aukšto aktualumo ir nepakankamo, pernelyg supaprastinto suvokimo.

Mokslinių žinių apie šią tendenciją yra tikrai pakankamai daug, bet gana mažai „*tokios politinės valios*“ šiuo klausimu – nes tai reikalauja ir „*tokio tikrai strateginio investavimo*“, tai yra svarbu *ne tik paties efekto mitigavimui*, bet ir analizuojant visą ateities ekonominį augimą, naujų technologijų vystymą ir pan. Tai puiki galimybė šaliai ir eksportuoti naujas technologijas, ir būti ankstyvai jų taikytojai. Šia prasme aktualumas valstybės pažangai vertintinas pačiu aukščiausiu lygmeniu, tik visuomenė gal kol kas nemato, ne iki galo supranta, kokio tai svarbumo klausimas. Pažymėta, kad XVII Vyriausybė (2016–2020 m.) buvo inicijavusi tam tikrus projektus šioje srityje, kadangi „*žaliasis kursas ateina, ir ateina daug investicijų, ir tas pokytis bus reikalingas*“, ir tai vienareikšmiškai kažkoku būdu veiks Lietuvos pažangą. KTU atliko studiją dėl socialinio klimato kaitos suvokimo Lietuvoje. Jos duomenimis, apskritai Lietuvos visuomenė informuota, kas yra klimato kaita ir apie ją labai daug žino, „*bet mes esame labai neįgalinti veikti. Tai mes labai daug žinome apie tai, kas pasaulyje yra klimato kaita, bet mes nelabai kartais suvokiame, kas Lietuvai yra klimato kaita*“. Tad tas žinojimas ir supratimas yra labai nevienodas – „*jį galima ir aukščiau, ir žemiau padėti*“. Žinojimas apie klimato kaitą vertinamas kaip didelis, bet ne politikos įgyvendinimas, *ypač Lietuvos strategija, kur yra tokia netgi labai neambicinga, ir vis tiek mes jos nesugebame įgyvendinti, kad atsiliekame pagal tuos savo – kiek mums reikia sumažinti savo emisijas*.

Viena vertus, apie tai daug kalbama ir netgi „*tapo madinga reikšti susirūpinimus visais tais dalykais*“, kita vertus, argumentai, kodėl šios tendencijos vertinimas keliautų į vidutinį lygmenį, yra dvejopi. Klimato kaita yra vadinamasis „*hiperobjektas*“, mes jo „*sudėtingumo, kompleksiskumo ir dramatiškumo, tiesą sakant, nesugebame suvokti dėl jo apimties ir tai visiškai natūralu*“ – matome keletą paskirų tendencijų ir jas interpretuojame. Tačiau tai globalinė tendencija, „*vidutiniame lygmenyje turėtume padėti šitą kortelę mąstydami apie vidutinio statistinio europiečio arba šiaurės amerikiečio savivoką*“. Kalbant apie Lietuvą, argumentas toks, kad „*lietuviai kol kas neturi savo mentalitete tokios mąstymo struktūros, jog mes save labai sietume su istorija, su Europa. Mes save matom kaip salą, dešimtį, ir tada mes galvojame, kad visa tai nutiks kažkur kitur, nes mes gyvensim kaip gyvenom*“. Nors esama duomenų, kad temperatūra Lietuvoje per pastaruosius dešimtmečius pakilo labiausiai visoje Europoje,¹⁹⁴ vis dėlto svarstoma, kad šis klausimas aktualus „*ne kaip atskirai valstybės pažangai, bet kaip globaliai, kaip globalus klausimas*“.

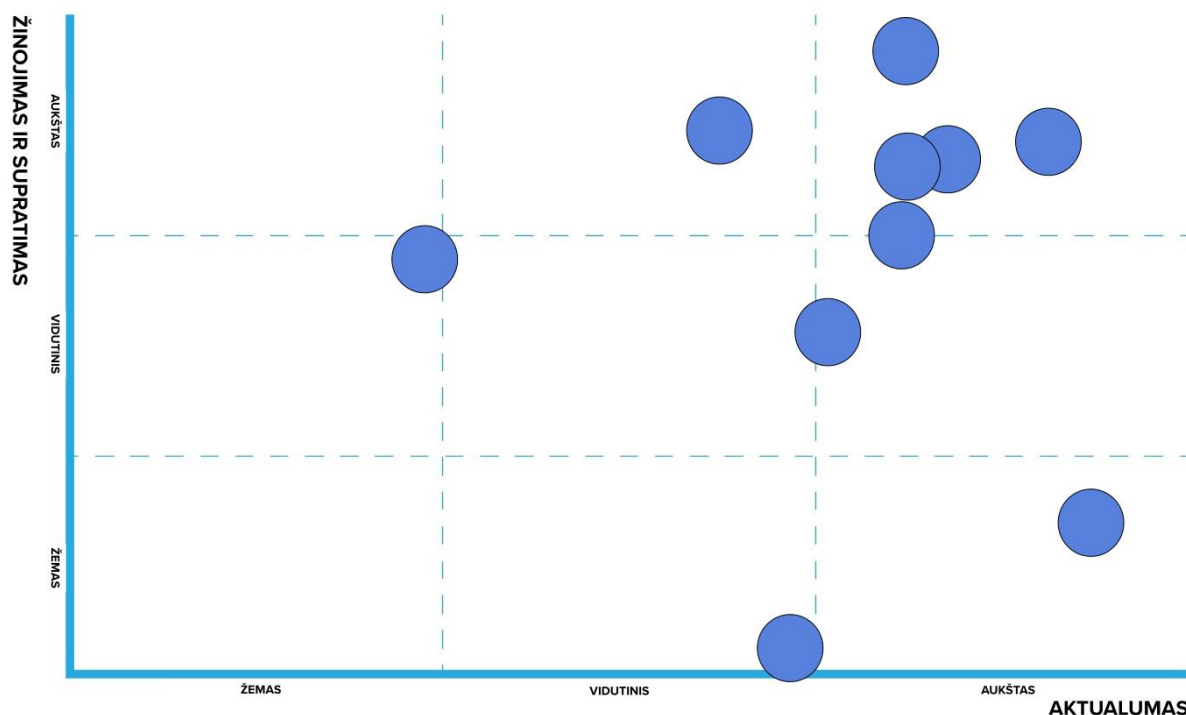
Aplinkos būklė yra vienas iš aktualiausių valstybės ateities veiksmų: „*ekosistemų struktūra 2050-aisiais ir mūsų kokybė gyvenimo tiesiogiai nuo to priklauso*“. Didesnį nežinojimą kelia galbūt ne ekologinis, o žmogiškasis veiksnys. Tačiau kalbant apie ilgalaikę strategiją, vertinant „spaudimą, ateinantį iš Europos Sąjungos“, problemos kompleksiskumą, kuris apima ir ekonomiką, ir natūralius išteklius, ir darbo jėgą, ir mūsų santykį su aplinka, jau juntamą poveikį ekosistemoms, atsiveriančias naujų technologijų galimybes, tai yra „sisteminis klausimas“, ir kuo toliau, tuo labiau tai bus aktuali tema. Esamu momentu vertinama, kad jei tą žinojimo ašį pakeistume į tai, kaip reaguojame mūsų valstybė, tai „*klimatas yra pačiam dugne faktiškai, na, labai mažai*“.

---

194. Michelle Schlechtriem, „Mapped: How Climate Change Affected Europe“, *GreenMatch* (blog), 2019, <https://www.greenmatch.co.uk/blog/2019/04/climate-change-europe>.

3.3. Didėjantis demografinis disbalansas

Tendencija. Skaičiuojama, kad iki 2030 m. pasaulio gyventojų skaičius sieks 8,5 mlrd. Populiacija taps vis labiau senstanti ir urbanizuota. Regionų pokyčiai bus netolygūs, daugelyje vis dar besivystančių šalių sparčiai didės gyventojų skaičius, o daugelyje išsivysčiusių šalių jie strigs arba net mažės.

Diskusija. Tai ne „naujai atsirandanti“, „šokiruojanti“, bet žinoma tendencija, prognozuojamas veiksnys. Senstančios visuomenės problema nenauja, iš dalies ją lėmė didelė emigracija per visą Nepriklausomybės laikotarpį („autobusais važiuoja iš Lietuvos, tiek lietuviai, tiek nelietuviai“), taip pat gimstamumo rodikliai. Ateityje bus svarbūs vyresnio amžiaus žmonių prasmingo ir darbingo gyvenimo, socialinių paslaugų priežiūros užtikrinimo klausimai.

Lietuvos demografiniai rodikliai rodo, kad jau po kelių dešimtmečių būsimė viena iš pačių seniausių visuomenių Europoje.¹⁹⁵ Tai žinoma tendencija, susiformavusi *praktiškai nuo XX amžiaus pabaigos*. Tai problema, kurią mes patiriam kasdienybės plotmėje, ir šiuo atveju ypatingų ekspertų diskusijų ar žiniasklaidos dėmesio, ar politinio elito valios svarstyti tuos dalykus tiesiog nebereikia. Tą demografinį disbalansą gavom iš anksčiau dėl tų labai nepalankių migracijos tendencijų, bet jeigu žiūrime į gimstamumo rodiklius, tenkančius vienai moteriai, tai jie pastaruoju metu nelabai kažkuo atsilieka nuo bendrų ES tendencijų.¹⁹⁶

STRATA neseniai atliktoje sidabrinės ekonomikos studijoje teigiama, kad 2050 m. kas antras Lietuvos gyventojas bus vyresnis nei 50 metų. Tai reiškia, kad mūsų *natūralus prieaugis, kad mažas gimstamumas ir didelis visuomenės ilgaamžiškumas, ir tai, kad ta babyboomers karta, kuri tampa pensininkais, iš tikrųjų sudaro labai didelį spaudimą mūsų pensijų sistemai*, taigi iki 2050 m. šis disbalanso klausimas darys vis aktualesnis ir stipriai paveiks mūsų valstybės biudžetą, nes susijęs ir su valstybės finansų klausimu, ir tvarumu.

Vienų nuomone, *ateičiai ji [ši tendencija] poveikį darys, bet mes ją priimam ir darom atitinkamus sprendimus*. Kitų nuomone, nors tai ir žinoma tendencija, „apie tai ir gatvėje paklaustas žmogus tikrai galėtų pasakyti, tiesiog ką mes su tuo darome? Yra – nieko. Tai tas suvokimas ir action [veiksmas] yra skirtingi dalykai“.

Atsižvelgiant į medicinos srities pasiekimus ir ilgėjančią tikėtiną žmogaus gyvenimo trukmę („kaip ir garantija jau tampa, kad mano kartos atstovai pasieks šimto metų gyvenimo trukmę“), tampa labai aktualūs socialinių paslaugų klausimai: „ką daryti su mano kartos atstovų paskutiniais trisdešimt metų – kur mes būsim? kas mus prižiūrės? ką mes veiksime? ar yra infrastruktūros?“. Palyginti su kitu žmogaus gyvenimo tarpsniu – vaikyste ir vaiko priežiūra, kuriame visa sistema ir infrastruktūra yra pakankamai išvystytos („jei gimus kūdikiui jam prižiūrėti

195. Eurostat, „Ageing Europe: Looking at Lives of Older People in the EU“, Statistical Books, Population and Social Conditions (Luxembourg: European Commission, 2019).

196. Eurostat, „Fertility Statistics“. Palankiausia demografinė pusiausvyrą, užtikrinanti kartų kaitą, yra tada, kai suminis gimstamumo rodiklis svyruoja apie 2,1.

yra tiek vaikų darželiai, tiek kitų opcijų pirmiesiems 7 ar 10 metų, kada reikia tą vaiką kažkur palikti“), tai atrodo, kad žmogus neturi daug pasirinkimo gyvenimo saulėlydyje („su septyniasdešimtmečiais, devyniasdešimtmečiais, iš kurių, žinome, /.../ kas antras žmogus serga demencija, kur šiuos žmones dėti, ką su jais daryti?“). Maža to, norisi, kad tas laikas būtų dar ir prasmingas, tai apie tai...

Tai bus labai brangi problema socialinių išlaidų požiūriu, tai bus kiekvienai šeimai kainuojanti problema, nes kažkur kiekvienas dirbantis asmuo turės dėti savo tėvą, motiną, ir tai paveiks kiekvieną iš mūsų, nes kiekvienas iš mūsų pasensime. Akivaizdu, kad tai nepaprastai svarbi problema, bet apie ją bent jau šiuo metu nesusiduriu, kad būtų kalbama ir žinoma.

Net ir nežvelgiant taip toli, vyresnio amžiaus žmonės Lietuvoje laikomi problema, jie patys dažnai jaučiasi nurašyti. Viešumoje labiau paplitęs diskursas apie mūsų baimę, kad vis daugiau pensinio amžiaus žmonių bus, ir kaip bus sunku juos išlaikyti; apie pensininkus, kaip tvarkingai balsuojančių armiją, kurią prieš rinkimus reikia kažkaip pamaloninti. Tačiau, gerėjant sveikatos kokybei, žmonės sugeba gyventi vis ilgesnį visavertį gyvenimą, išlikti gyvybingesni ir vyresniam amžiuje, stokoja tokios perspektyvos, kaip įgalinti tą visuomenės dalį, kuris bus svarbus ir toks ekonominis resursas, nes jeigu, įsivaizduokime, trečdalis visuomenės yra vyresnio amžiaus žmonės, tai atitinkamai turi įtakos ir miestų infrastruktūrai, ir kam tikrai nori, ir visos viešosios paslaugos turės būti jiems pritaikytos ir t. t. Todėl galbūt reikėtų svarstyti, ne kur to žinomumo ir kokio jo trūksta, bet surasti pagrindinių diskusijoje minimų aspektų sprendimus: dėl sistemos tvarumo, poreikio keisti darbo rinką, poreikio keisti paslaugas, kai atsiranda didelis poreikis ilgalaikės priežiūros paslaugų ir t. t.

Ši tendencija labai glaudžiai susijusi ir su kita – augančios migracijos tendencija. Žvelgiant į platesnį kontekstą, demografai prognozuoja, kad pasaulio gyventojų skaičius dar augs iki 10 mlrd., o paskui situacija stabilizuosis. Kartu keisis tautinė padėtis Europoje, siejama su augančia Rytų ir Pietų įtaka („Afrika dar daugiau gimdys negu kad standartiniai Vakarai, ir tada keisis pati sudėtis gyventojų“). Imigracija truputį sprendžia demografinį disbalansą, kuris šalyse irgi yra skirtingas, mes turbūt suprantam, kad Europoje jis yra į vieną pusę, o kokioje ten Pietryčių Azijoje – į kitą pusę. Atitinkamai auga migracija iš ten ir tikėtina, kad ateityje ji augs ir Lietuvoje.

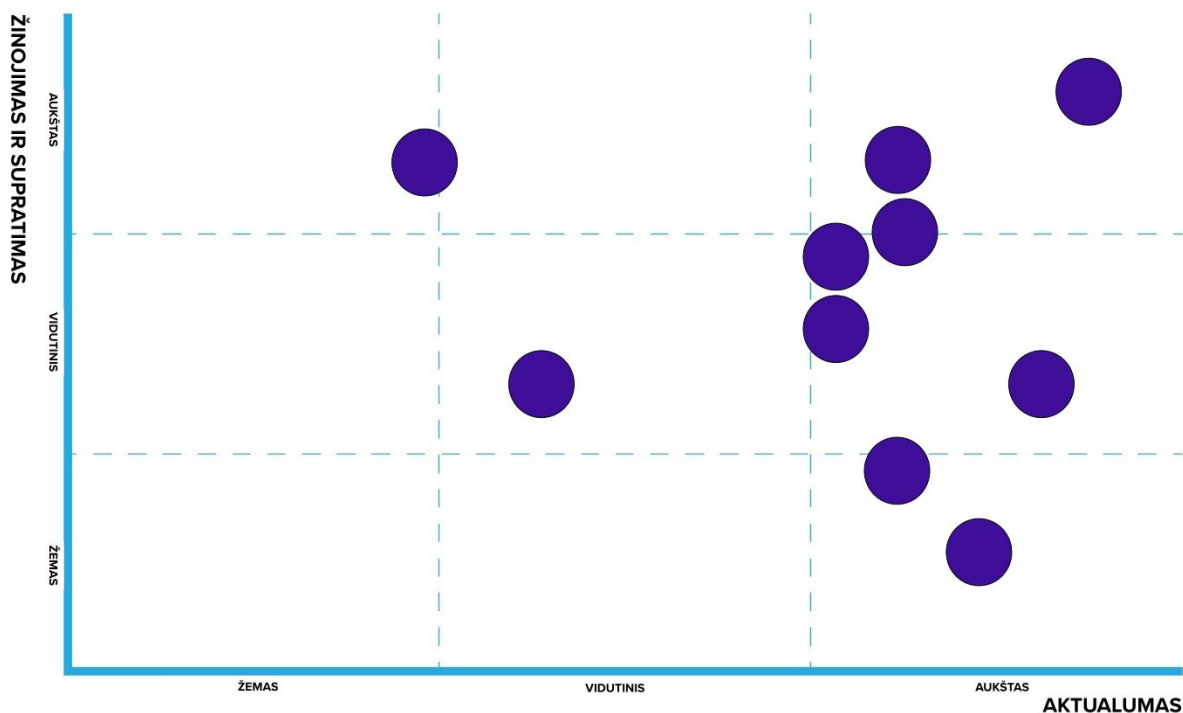
Deja, Lietuvoje gyventojų mažėja ir prognozės nėra labai džiuginančios. Tai dar nėra taip aštru – na, turim apie tai galvot, bet tai nėra ta „pirmo būtinumo prekė“, dar tiek neišmanom, kad žinotumėm, sugalvotumėm, kaip mums valdyt.

Apibendrinant, „demografinį iššūkį ir klimato kaitos iššūkį aš priimu kaip du struktūrinius iššūkius, tai yra vienas susijęs su socialinių sistemų struktūra, kaip mes atrodysim 2050-aisias, koks bus visuomenės veidas, o antras – su ekosistemų struktūra, koks bus ekosistemų veidas, ir nuo jų dviejų, mano supratimu, labai stipriai priklauso visi kiti“. Jei tuo metu pusę visuomenės sudarys senjorai, tai darys įtaką daugybei sričių: švietimui, darbo organizavimui, vartojimui ir kt. Dėl šios priežasties demografiniai pokyčiai laikytini baziniu iššūkiu. „Nevadinčiau to disbalansu, kaip čia sakoma, bet tiesiog didžiuliai demografiniai pokyčiai, be abejonės, aukšto aktualumo, /.../ bet tai nepavirsta jau šiandien reikalingais sprendimais politiniame lauke“.

3.4. Įvairėjanti nelygybė

Tendencija. Nors, skurdesnėms šalims vejantis turtingas, globali nelygybė tarp šalių ir absoliutus žmonių, gyvenančių kraštutiniame skurde, skaičius mažėja, atotrūkia tarp pačių turtingiausių ir pačių skurdžiausių visuomenės dalių plečiasi. Spręsti pajamų nelygybės, lyčių nelygybės, nevienodos prieigos prie švietimo, sveikatos sistemų ir technologijų klausimus bei jų suponuojamas pasekmes ir toliau liks vienas svarbiausių socialinių, ekonominių ir politinių iššūkių.

Diskusija. Nors visuomenė bei sprendimų priėmėjai ir aktualizuoja problemą, bendrai Lietuvos viešajame diskurse šiai tendencijai ligi šiol buvo skirta per mažai dėmesio, klausimas nėra „*taip aštriai komunikuojamas*“ ir ne iki galo suvokiamos galimos nelygybės pasekmės demokratijai. Tikėtina, kad, toliau gerėjant gyvenimui (dėl daugelio veiksnių: ilgalaikės taikos, karinių konfliktų nebuvimo, ekonomikos augimo ir kt.), nelygybė augs ir reikės apsispręsti, kokia visuomenė norime būti, kiek nelygybės esame pasirengę toleruoti.

Nelygybės klausimas yra nevienprasmiskas – žvelgiant iš platesnės žmonijos civilizacijos perspektyvos galima teigti, kad dar niekada nebuvome daugiau lygūs, nei esame dabar. Tačiau kapitalistinė sistema yra tarsi „*užprogramuota*“ turėti tam tikrą nelygybės laipsnį, ir ateityje šie klausimai „nelygybė išsilavinimo, sveikatos apsaugos, technologijų veikiamose ir kitose srityse – bus labai juntami. Tikėtina, kad dėl dabartinės socialinės sanklodos ir ekonominės sistemos ši tendencija išliks ilgalaikė. Tai suponuos ir gilesnį klausimą valstybei: kada ji turėtų įsikišti ir siekti nelygybę sumažinti, o kas galėtų būti laikoma nelygybės „*būtina pasekmė*“. Ši tendencija, Lietuvoje prasidėjusi nuo 1990-ųjų, kai visi „*startavo nuo 0*“, ypač ekonomine prasme, jau dabar yra akivaizdi, ji auga ir toliau tik aštrės: jau šiandien matomi tokie labiau Rytams būdingi fenomenai kaip „*oligarchizacija*“, ir tai yra susisiejantys valdymo ir ekonominės sistemos indai.

Pajamų nelygybė yra vienas ryškus dabarties probleminis laukas, pvz., turint omenyje viešąjį ir privatų sektorius, kvalifikuoto ir nekvalifikuoto darbo atlyginimų skirtumus. Keliamas klausimas, ar tikrai lygybė, tokia „*socialistinė*“, yra mūsų tikslas (pvz., biudžetinės įstaigos vadovas = statybininkas)? Tai, ką „*bandė padaryt rusai – visus sudėt ant vieno kurpaliaus ir net ignoruot tavo kūrybiškumą, tavo pastangas saviraiškai – man tai asmeniškai, tiesą sakant, čia yra viena didžiausių grėsmių*“, vadinasi, politika gali būti panaudota kaip įrankis prieš asmenį. Tiesa, kad visuomenėje turi būti nubrėžta tam tikra riba, kai nepalankioje situacijoje atsidūrusiems žmonėms neturi būti leista „*iškrist iš žaidimo*“, be to, privalo būti ir kita riba, kuri neleistų įtaką turintiems žmonėms, „*gyvulių ūkio*“ atstovams, būti lygesniems už kitus. Dispersija „*kažkur per vidurį*“ vertintina kaip esanti „*labai labai teisingam kely*“. Kalbant apie šią tendenciją veikiau pabrėžtinas ne tos „*nelygybės kažkoks lyginimas*“, o įvairėjanti nelygybė, tai yra žinojimas apie ją, skirtingų nelygybės formų atpažįstamumas.

Statistiniai duomenys patvirtina tendencijos aktualumą: Lietuvoje, palyginti su visa ES, labai aukšti skurdo rizikos, socialinės atskirties rodikliai,¹⁹⁷ tai rodo esant tikrai didelę nelygybę visuomenėje, ir tikėtina, kad ateityje ši tema bus tik dar aktualesnė. Dėl žinojimo ir supratimo – sprendimų priėmėjai (mūsų nauja Vyriausybė ir prieš tai buvusios) „apie tai vis kalba“, tačiau platesnės visuomenės supratimas vis dar yra ribotas: „*pas mus visuomenėje egzistuoja gan nemaža stigma, nes žmonės suvokia, kad skurdas yra ne sisteminė problema, o tarsi žmogaus kažkokių asmeninių pasirinkimų dalykas*“.

Ekspertams ši problema tikrai žinoma, o visuomenė jeigu ir nežino, tai nujaučia. Ar tai yra pripažįstama kaip problema? Greičiausiai ne iki galo, nes ji iš dalies maskuojama: tam tikros suinteresuotos grupės yra linkusios slėpti savo turtingumą, ir dėl to mums trūksta skaidrumo ir atvirumo kalbėti apie šiuos klausimus. Šio fakto slėpimas kartu paradoksaliai įrodo ir patį jo egzistavimą. Tie žmonės, kurie yra nukentėję nuo nelygybės, savo protestą reiškia įvairiomis formomis, taip pat ir per rinkimus – pvz., kaip protesto elektoratas, bet turbūt ne iki galo artikuliuotai. O kadangi [kol kas?] nėra spaudimo iš pačios visuomenės, iš apačios, tai ir politikai, ir verslas kol kas linkę šią problemą apeiti. Atrodo, kad šioje srityje Lietuvos visuomenėje vis dar egzistuoja baimė – baimė kalbėti apie turtinguosius, įtakinguosius, nes jie vienaip ar kitaip gali susidoroti arba rasti būdą tą padaryti. Vadinasi, tenka atsigręžti į valdymo ir pasitikėjimo klausimus mūsų visuomenėje.

Įsivaizduokim kraštutinį atvejį, jeigu viskas gerėtų tik nedideliame žmonių ratui Lietuvoje. Tada neturėsime gerovės ir pažangos. COVID-19 labai gerai parodė, kad mūsų užmirštos visuomenės dalys gali sukurti labai daug problemų, kurių mes „*pasirenkame nematyti*“. Kol kas Lietuvoje ekonomiškai ta nelygybė yra, ir nemaža, bet socialinės nelygybės turime galbūt šiek tiek mažiau, mūsų visuomenė gana homogeniška. Tiek pastarojo meto Amerikos įvykiai, tiek dabartiniai Paryžiaus įvykiai labai gerai parodo, kad labai paslėptas, nepastebimas reiškinys gali labai stipriai paveikti valstybės ateitį – ir mes to dar gerai nesuvokiame („*mes apie tą nelygybę nemažai kalbame, tačiau ją gan primityviai suprantame, per atlyginimų dydį tiesiog*“).

Perspektyvoje į šią tendenciją suplaukia ir nemažai kitų dalykų – ne tik pajamų, bet ir migracijos, klimato kaitos, kintančio darbo pobūdžio, ypač – augančio demografinio disbalanso, visuomenės senėjimo klausimai. Neatsitiktinai pasaulyje analitikų tarpe vis plačiau svarstoma dar prieš kelerius metus visiškai nišine laikyta visuotinių universalių pajamų (angl. *universal basic income*) tema. Tačiau Lietuvoje tą dar ne iki galo suprantame arba per mažai mąstome apie socialinės nelygybės didėjimą įvairiomis formomis (per robotizaciją, visišką senųjų industrinių darbų sunykimą) ir įtaką demokratijai. Tad nors tam tikri (socialinės ar lyčių) nelygybės aspektai ir atsispindi visuomenės diskusijose, ryškėja jų spalvos, kai kuriuos aspektus tik pradėdame atrasti.

Nelygybės įvairėjimas kaip tik ir yra vienas iš aktualių Lietuvos pažangai klausimų, tačiau jo supratimas nevienodas. Mūsų visuomenė aiškiai jaučia, kad visi turime teisę turėti lygybę – vienodą priėjimą prie išteklių, ir tuo visiškai skiriasi nuo visuomenės, pvz., Indijoje, kurioje žmonės gyvena pagal aiškią kastų sistemą, suprasdami, kad yra apibrėžta visuma, iš kurios jie gali rinktis. Bet kartu mūsų probleminis laukas galbūt susijęs su tapatybe ir tolerancija, kai mes, kaip visuomenė, iš tikrųjų neturime įrankių nelygybės konstruktui ir nelygybės įvairovei priimti, jiems pripažinti. Taigi turint omenyje, kokia įtampa susidaro dėl to, kad, iš vienos pusės, mes esame visuomenė, kuri jaučia, kad turi teises į lygybę, ir, iš kitos pusės, turime labai ribotą lauką, kuriame pripažįstame teisę tai nelygybei egzistuoti, galima numanyti, kad ši problema turi tokį beveik revoliucinį potencialą.

Priklausomai nuo to, kaip žiūrėsime į problemą, galime eiti labai skirtingais valstybės raidos keliais. Galimi du pasirinkimai: eiti gerovės valstybės, europinės valstybės, Šiaurės šalių keliu arba JAV keliu ir sakyti, kad nelygybė yra tavo pasirinkimas. *Tai dėl to aš manau ji yra labai aktuali, nepaisant to, kad ji galbūt yra ir švietimo, ir kultūros išdava, bet, iš kitos pusės, ji uždaro į tą nesibaigiantį ciklą žmones, kurie paskui ir nelabai turi galimybių pasiekti švietimo ir kultūros ir dėl to lieka tokia „atstumtųjų kasta“, kuri galiausiai sukelia valstybei problemas.*

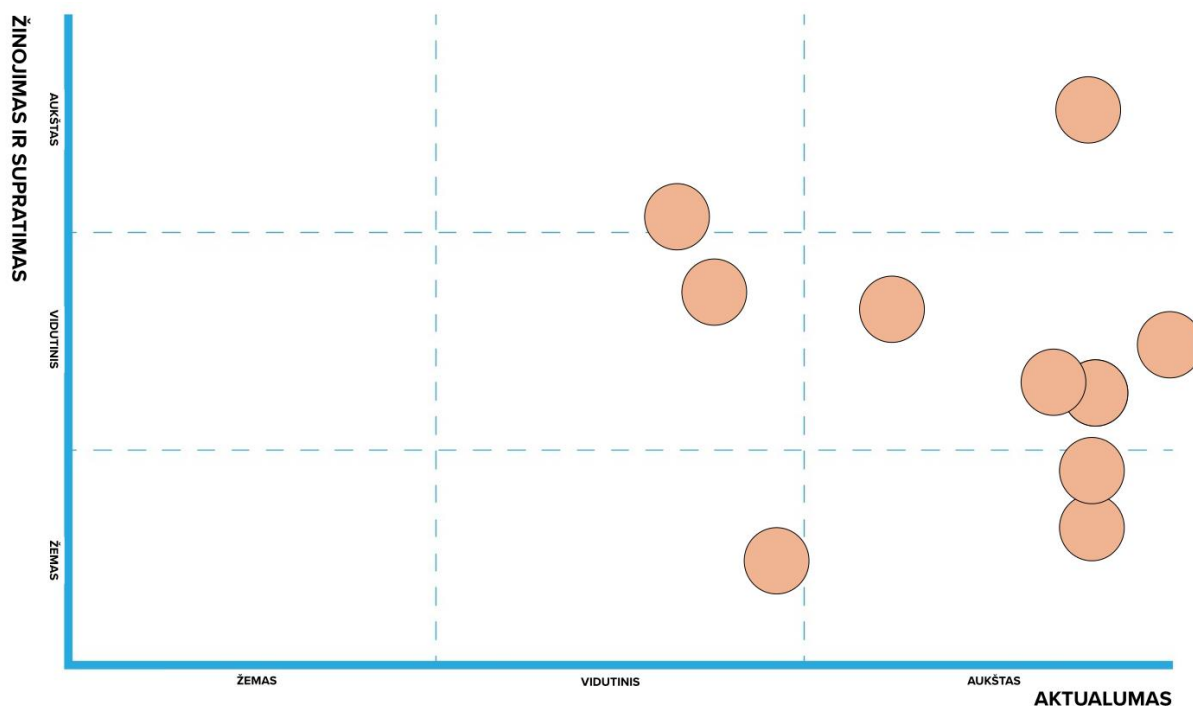
Jeigu interpretuotume šią tendenciją kaip augančią visuomenės įvairovę, ji galėtų būti ir labai pozityviai suprasta. Pokytis yra vienintelis dalykas, kuris leistų tokiai šaliai kaip Lietuva padaryti kažkokį proveržį, nes jeigu viskas būtų statiška, tai visiškai merdėtume, kaip buvo daug dešimtmečių, kai „*tėvas buvo amatininkas, sūnus amatininkas, ir visi žemės ūkio atstovai...*“ Tai tokie trendai „*leidžia mums reinkarnuotis į kažką geresnio*“, ir klišė manyti, kad tai blogai. Be to, atrodo, kad įvairėjanti nelygybė yra labiau išvestinis dalykas – švietimo, vartojimo, valdysenos; nors tarp kitų iššūkių turbūt tai ne pats aktualiausias klausimas.

Todėl nelygybės įvairėjimas yra labai svarbus Lietuvos pažangos klausimas – tiek visuomenei, tiek ir sprendimų priėmėjams.

197. Pagal apibrėžimą, priimtą strategijoje Europa 2020, Lietuvoje 2019 m. 26,3 proc. gyventojų (2018 m. – 28,3 proc.) gyveno skurdo rizikoje ar socialinėje atskirtyje. Žr. Lietuvos statistikos departamentas, „Asmenys, Gyvenantys Skurdo Rizikoje Ar Socialinėje Atskirtyje | Lietuvos Gyventojų Pajamos Ir Gyvenimo Sąlygos (2020 m. Leidimas)“, Oficialiosios statistikos portalas, 2020, <https://osp.stat.gov.lt/lietuvas-gyventoju-pajamos-ir-gyvenimo-salygos-2020/skurdo-rizika/asmenys-gyvenantys-skurdo-rizikoje-ar-socialineje-atskirtyje>.

3.5. Švietimo ir mokymosi įvairėjimas

Tendencija. Naujos kartos ir hiperaktyvumas sparčiai keičia švietimo poreikius ir mokymo(si) būdus. Dėl kognityvinių mokslų pažangos, informacijos prieinamumo, naujų ugdymo metodų ir mokymosi visą gyvenimą akcentavimo atsiranda interesų ir mokymosi būdų, švietimo pasiekiamumo įvairovė. „Nežinau“ vis labiau nyksta. Istorinis ryšys tarp švietimo ir mokymosi mokykloje ateityje gali susilpnėti, o neformalus mokymasis sulauks daugiau pripažinimo. Tai gali turėti revoliucinį poveikį pasauliniam švietimo žemėlapiui ir ateities kartų žinioms.

Diskusija. Ši tendencija atrodo „labai lengva“ – jos aktualumas neabejotinas, tai viena iš esminių prielaidų pažangai valstybėje sukurti, iš kitos pusės, ji labai priklauso ir jos pokyčius diktuoja kiti procesai ir tendencijos (technologijų raida, automatizacija, įvairėjančios darbo formos, senstanti visuomenė ir kt.), kurios neišvengiamai vers dabartinę švietimo sistemą ir žmones prie jų prisitaikyti.

Išeitis taškas šioje srityje atrodo neblogai: „*nepaisant tų problemų, kurias mes turime mokykliniame ugdyme, iš esmės švietimo infrastruktūra Lietuvoje yra labai gera*“. „*Iš dalies mes turim išsilavinimą pakankamai kokybišką Lietuvoje, ir to rezultatus ir vaisius pajaučiam*“, tad galbūt „*mes per daug, tiksliau, labai sureikšminame tą temą, jos reikšmę Lietuvoj, man rodos, nėra taip blogai, kaip kalbama, kad yra blogai*“.

Tačiau švietimas ir jo formų įvairovė įgauna savo aktualumą valstybės pažangai kitų veiksnių kontekste: jis „*neatrodo kaip pirminis variklis, bet labiau kaip aktyvuojamas kitų, fundamentalesnių tendencijų*“; „*didele dalim jis savo aktualumą gauna santykyje su kitais, man atrodo labiau fundamentaliais „draiveriais“ [varomosiomis jėgomis], kaip, pvz., technologijos*. Ir šia prasme „*iš tiesų čia turime ženkliai patobulėti, jei norime matyti didesnį progresą. Ir tai aišku, siejasi ir su kintančiu darbo pobūdžiu, nes švietimas ir darbas yra labai glaudžiai susiję*“.

Žvelgiant į ateitį, dabartinė švietimo sistema vertinama kaip neprisitaikiusi prie greitai kintančio šiuolaikinio pasaulio, kuriame net sunku nuspėti, kokių gebėjimų ir įgūdžių reikės ateityje („*mes nelabai ir žinom, kokių mums tų specialybių po dešimt metų reikės*“). Švietimas apskritai yra matomas kaip esminis šalies pažangos veiksnys („*švietimas yra tiesiog pagrindas tiesiog keisti tai, kaip visuomenė mąsto*“), bet svarbiausia, kad jis yra esminis siekiant tapti kūrybinga visuomene, t. y. turint omenyje Lietuvos nurodytas pažangos vertybes ir siekį tapti „atsakingais, kūrybingais ir atvirais“, tam nepakanka greito interneto arba technologijų. Norint, kad visuomenė būtų kūrybinga, jai reikia daug daugiau elementų, ir pirmasis ir svarbiausias būdas to siekti yra per švietimą („*jeigu mes kalbam apie kūrybingą visuomenę, kuri būtų visa ko variklis, tai pirmas žingsnis to siekti vis dėlto būtų per švietimą ir per galimybių mokytis sudarymą. Ir tai dėl to tampa pagrindiniu ir labai svarbiu elementu*“), visa kita yra tikrai būdai ir metodai tam pasiekti.

Supratimo ir aktualumo lygmeniui būdingi vertinimai „*dėčiau tai kiek galima į dešinę, už visų skalių, kiek tik tai yra įmanoma, į dešinę dėl aktualumo*“ (t. y. labiausiai aktualu), tačiau atrodo, kad ekspertų ir visuomenės

vertinimai išsiskiria („patys žmonės, kaip visuomenė, – vis dar tą švietimą kartais „nedavertina“). Nors viešajame diskurse žinių lygis ir suvokimo – apie švietimo svarbą jau, na, bent diskusijose pasiekė reikiamą lygį, tačiau „dar iki darymo ir supratimo „kad nebegalima delsti“ dar yra šiek tiek“.

Aktualumo (relevantiškumo) skalėje skirtumų mažiau, ypač atsižvelgiant į ateities tendencijas, geopolitinę konkurenciją ar tiesiog švietimo įtaką šalies vystymuisi – į išorę ir į vidų, bei į tai, kad žmonės yra pagrindinis Lietuvos resursas, pripažįstama, kad išsilavinimas bus „tas variklis, ar faktorius, kuris labiausiai ir pakeis: ar visuomenė pajudės viena linkme ir ekonomika tuo pačiu, ar kita“. „Jei mes tą relevantiškumą suprantam kaip tai, kas mums svarbu ateityje, tai taip, aš netgi pajudinčiau labai radikaliai į didžiulį relevantiškumą. Jei klausimas keliamas ta prasme, kaip mus tai kažkaip netikėtai, neįsivaizduojamai pakeis, tai šia prasme aš nesutikčiau, nes tas pokytis yra gana akivaizdus, kaip mes keisimės“; „jei tik vieną čia reikia išrinkti [kaip patį aktualiausią pažangai veiksnį], bet vienas – tai tikrai švietimas“.

Šiame kontekste aktualizuojasi ir įvairėjanti nelygybė, kuri sąlygoja tam tikrą prieigą prie įvairėjančio švietimo ir mokymosi paslaugų ar tradicijų, nuo technologijų priklausys, kaip greitai ir kaip drastiškai įvairės švietimo ir mokymosi sistemos, be to, joms neišvengiamai darys įtaką kintanti visuomenės struktūra: „vienaip atrodys švietimas, jeigu pusė žmonių yra senjorai, kitaip – jeigu pusė žmonių yra jaunimas“. Švietimas svarbus ne tik valstybės pažangai, bet ir žmonių gyvenimo kokybei, sveikatai. Dėl perspektyvos „iškyla dvi mintys: tiek dėl senstančios visuomenės, tiek dėl besikeičiančios automatizacijos ir kitų procesų, šis iššūkis bus didžiulis ir Lietuvoje, ir klausimas kyla, kaip mes apmokysime ir perkvalifikuosime naują darbo jėgą?“, ir kaip išlaikysime tą modulį, pagal kurį edukuosime žmones visą gyvenimą. Kitaip tariant, iškils būtinybė sudaryti sistemines sąlygas, kad ir penkiasdešimtmečiai galėtų toliau lavintis. Be to, švietime yra labai daug savų gilių tendencijų, apie ką net nepagalvoja kai kurie žmonės, netgi mokytojai dar toli gražu ne viską žino. Tačiau neabejotinai – švietimas kuo toliau, tuo bus svarbesnis, nes pasaulis darosi tiek permainingas, kad nori nenori jis jau verčia mokytis.

Švietimo ir mokymosi įvairėjimas neatrodo kaip „dramatiškas poveikis pažangai – ir šia prasme, nemanau, kad turime „didžiulės dramos“ šioje srityje“, atvirkščiai – pripažįstama, jog tokiu būdu susidaro labai daug – mokymosi, ir tapimo kažkur tai ekspertais galimybių, padeda subalansuoti augančią nelygybę, ypač regioninę. Žinoma, tai kelia ir tam tikrų kontroversijų, ką parodė ir neseniai vykusios diskusijos dėl kandidatės į teisingumo ministres¹⁹⁸: „visuomenė labai sunkiai atsiveria ir pripažįsta tas visas įvairėjančias formas“. Kitų dalyvių nuomone, ilgainiui tai gali lemti didesnę atskirtį visuomenėje (kai ateičiai, konkrečiam žmogui pritaikytos mokymo(si) sistemos bus prieinamos tik labiau pasiturintiems), visuomenės išsilavinimo fragmentaciją („jau dabar matau pavyzdžius jaunų žmonių, kurie nusprendžia nestoti į universitetus, o „susirinkinėti“ Coursera kursą“). Bendrasis formalusis ugdymas yra svarbus ne tik kalbant apie konkretų asmenį ir jo galimybes gyvenime, bet ir visuomenės santarvę, leidžiantis „mums, kaip visuomenei, atsistoti ant to paties pagrindo, kuriuo remiantis mes toliau vystome diskusiją“. Todėl nepaisant neformaliojo švietimo privalumų – papildomų gebėjimų, kūrybiškumo ugdymo, mokymosi visą gyvenimą galimybių, jeigu formalusis švietimas vis labiau nunyks, nebeturėsime bendro atspirties taško, prarasime būdą susikalbėti tarp skirtingų socialinių grupių, bendruomenių.

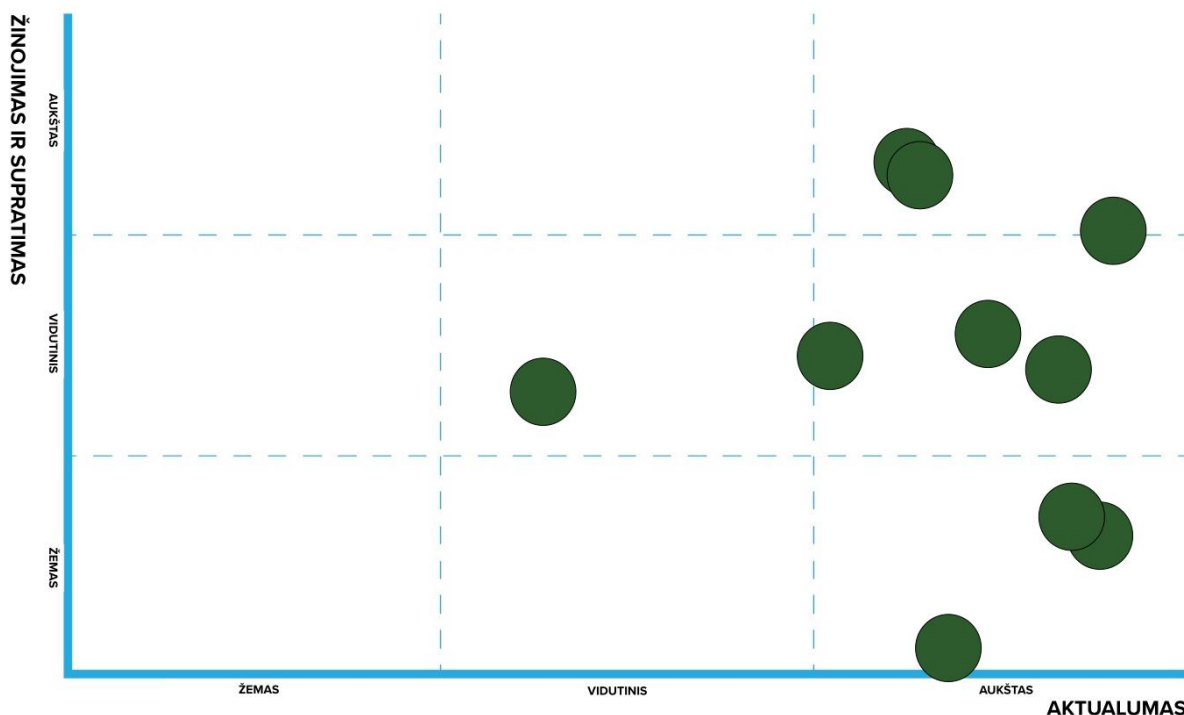
Skandinavijos valstybės yra pavyzdys, į kurį mes orientuojamės, kadangi jų pažangos lygis yra aukštas būtent dėl švietimo sistemos. Tačiau kalbant apie geros Suomijos švietimo sistemos paslaptį, kurių sužinoti visi „pilnais lėktuvais skraido“, atsakymas paprastas: „jokios paslapties toje mūsų mokymosi sistemoje nėra, mes tiesiog mylim savo vaikus“.

---

198. Turima omenyje E. Dobrovolska.

3.6. Kintantys sveikatos iššūkiai

Tendencija. Pasaulio sveikatos problemos keičiasi. Mokslo pažanga ir aukštesnis gyvenimo lygis padidino galimybę gyventi ilgiau ir sveikiau bei sumažino infekcinių ligų dažnį. Tačiau nutukimas, nevisavertė mityba, atsparumas antimikrobinėms medžiagoms ir neužkrečiamosios ligos tampa vis didesne mūsų šimtmečio sveikatos našta. Širdies ir kraujagyslių bei lėtinės kvėpavimo takų ligos, diabetas, vėžys, depresija ir nerimas yra tik keletas nesveiko gyvenimo būdo, didėjančios taršos ir kitų antropogeninių priežasčių simptomų, kurie egzistuoja kartu su reaktyvia, o ne profilaktine medicina.

Diskusija. Atrodė, kad šioje srityje „viską jau žinome“, tačiau dabartinė COVID-19 situacija parodė, kad žinomumas sąlyginis: kartais žinome labai mažai arba tik vidutiniškai, atitinkamas ir mūsų pasirengimas atremti šiuos iššūkius. Perspektyvoje, augant gyvenimo lygiui, sparčiai senstant visuomenei, sveikatos ir investicijų į šią sritį klausimai taps vis aktualesni.

Diskusijas neišvengiamai nuspalvino COVID-19 pandemija. Sveikatos klausimų aktualumas dabar yra padidėjęs. Pandemija supurtė visus mūsų ankstesnius supratimus: „*matom, dabar ir su COVIDu, kad yra tokių situacijų, kad labai ten, kurios pameta visą stabilumą to žinojimo, ir supratimo*“; „*paskutiniai metai, 2020-ieji, jų dinamika, tikrai privertė labai daug kalbėti apie mūsų santykį su sveikatos sistema, kaitą joje*“; pakeitė sistemos vertinimus: „*kaip rodo corona, mes absoliučiai neturim nei planų, nei supratimo, kas čia darosi*“; išryškino klausimo svarbą valstybės pažangai ir ateičiai: „*dėl to, kad nuo to priklauso, ar mes būsimė, ar mūsų nebus. Viskas labai paprasta. Ir dėčiau [kortelę] – kaip minėjau, aktualumas didelis, suvokimas menkas – elementoriškai galit paskaityt Delfio komentarus apie virusus ir bus labai aišku*“.

Pandemijos akivaizdoje tapo akivaizdu, kiek sveikatos klausimai yra susiję su visais kitais klausimais. Vertinant *realiai pagal tai, koks yra mūsų ligų kiekis, kaip tai susiję su tų [sveikatos] paslaugų kokybe ir jų limitais netgi, ir kad tos pandemijos, tikėtina, kartosis, manau, žmonių suvokimas yra šiek tiek didesnis, jis buvo palyginus labai žemas („nes tuo susirūpiname tik tada, kai susergame patys arba kažkas iš mūsų šeimos narių“)*. Tačiau gyvenimas judės į priekį ir prie tokių situacijų išmoksime prisitaikyti, susitvarkyti su panašiomis situacijomis, kurios *kažkuria prasme taps kasdienybe, ir mes visai galėsime sakyti, kad tai svarbu, bet dėl to mes neturėtume patirti tokių dalykų, kokius mes patiriam šiandien*. Pasaulis rodo ir Lietuva visai imliai mokosi šių dalykų, kad sveikatos sistema turėtų prisitaikyti. Žmogaus sveikata yra svarbi, tačiau LT2050 kontekste vis dėlto turbūt „*nekeltinga kaip „pats svarbiausias“ dalykas, greičiau – „aukso viduriuke*“.

Šiuo metu tendencijos suvokimo lygmuo laikytinas *labiau „medium“ [vidutiniu], nėra tokio aiškaus suvokimo dėl ilgalaikės perspektyvos*. Svarbos lygmuo panašus kaip įvairėjančios nelygybės. Informacijos, susijusios su

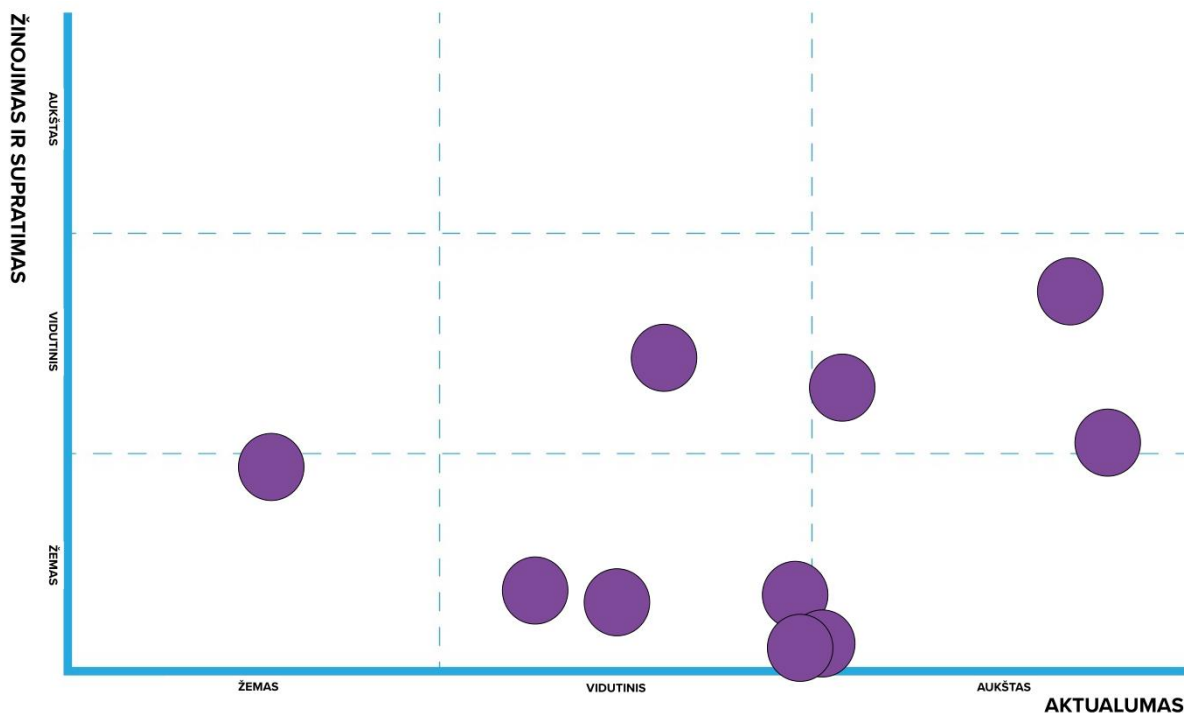
sveikatos klausimais, yra daug, tik, matyt, žmonės dar rimtai apie tai nesvarsto. O iššūkių, net ir be pandemijos, šioje srityje apstu. Rizikos čia iš tikro yra didelės ir šiandien pandemija užgožia tradicinius su sveikata susijusius dalykus, kaip senėjanti visuomenė, didėjantis poreikis sveikatos paslaugoms, sakykim, nepakankamas sveikatos apsaugos sistemos prieinamumas ir t. t.

Pastaruoju metu daugiau sergama tokiomis ligomis, su kuriomis visuomenė anksčiau nesusidūrė (nutukimas ar depresija), ir tai iš esmės lėmė vartotojiškumas. Matyt, mūsų sistema ir mūsų gyvenimo būdas dar nėra prisitaikę prie naujų iššūkių. Kylant gyvenimo lygiui šie klausimai darysis vis aktualesni. Lietuvoje itin dažnos kardiologinės ligos, nuo jų miršta daugiausia žmonių. Esame sparčiai senėjanti valstybė, mūsų vidutinio sveiko gyvenimo trukmė yra palyginti neilga („remčiausi ES duomenimis apie sveiko tikėtino gyvenimo metų kiekį Lietuvoje, kuris smarkiai atsilieka nuo ES vidurkio, ta prasme, mes ne tik gyvenam trumpiau negu europiečiai, bet ir mes trumpiau sveikai gyvenam“). Tačiau valstybės siekiai čia – itin neambicingi, sprendžiant iš ne taip seniai patvirtinto Nacionalinio pažangos plano: „tarp tų [42 puslapių] rodiklių ten yra tokie rodikliai, kur mes norim, kad po dešimt metų /.../ vidutinis sveikas žmogus būtų ties 50- kažkeliais metais... man tai nesuvokiama, kai pasauly kalbama apie tuos longevity [ilgaamžiškumo] dalykus, kur žmonės gyvens 120 metų, mes Lietuvoj valstybės lygiu sakom, kad mums gerai, kad mes 50 metų dar esam sveiki, o vyrai tai iš viso – 60 metų ir miršta.“ Mane tas labai šokiravo, kiek mes nesuprantam ir neturim noro arba ambicijos sveikai gyventi – jos nėra. Nėra kultūros sveikos gyvensenos.

Žmonių vertybinėje skalėje sveikata kiek paradoksaliai vertinama aukštai: „esu daug kartų daręs tokius vertybinius testus, tai žmonės sveikatą labai aukštai vertina. Jiems tai visą laiką aktualu“. Tačiau net ir tais atvejais, kurie priklauso nuo paties žmogaus, veiksmų nėra: „sveika gyvensena – daug žinom, nieko nedarom, yra kažkokios spragos“. Pastaruoju metu susidomėjimas sportu, sveika gyvensena turbūt yra augantis, bet imant plačiąją publiką – tai jis nėra toks jau sąmoningas, kiek mes galime tikėtis, turbūt tas irgi susiję su kitom problemom – su skurdu, alkoholiu, nesveika mityba, renkantis pigesnius produktus, ir pan. Ateityje, visuomenei turtingėjant, kai vartojimo poreikiai bus patenkinami, vis daugiau dėmesio turėtų būti skiriama sveikatai, investicijos į sveikatą taps ne tik toks naujas trendas, į šią sritį ateis ir daugiau investicijų. Greičiausiai augs tiek su tuo susijusi ekonomikos dalis, tiek visuomenės supratimas, tiek politiniai iššūkiai, kaip patenkinti tuos visuomenės poreikius. Ir tai jau dabar matome – kad visuomenė jau dabar norės labai daug dėmesio sveikatos klausimams. Žvelgiant į ateitį, šios tendencijos aktualumas yra labai labai didelis, nes jeigu jūs pagalvotumėt – kas tai yra gerovės valstybė? Tai yra man vienam asmeniškai gera... Ta prasme, kaip individui? Iš ko gėris susideda? Tikrai ne iš pinigų. /.../ visų pirma yra iš sveikatos. Tai yra tik laiko klausimas. Net jei atrodo, kad iš pinigų – tada kai turėsi pinigų, tai suprasi, kad iš sveikatos. Jeigu mes neturėsime paties sveiko žmogaus, jam nereikės nei mokytis, nei visi kiti dalykai nerūpės.. O ta sveikata – tai čia daug dalykų, ir psichologinė sveikata, ir fizinė, ir ką aš žinau ten – dvasinė...

3.7. Rytų ir Pietų įtakos stiprėjimas

Tendencija. Pasaulio ekonominės galios perėjimas nuo išsivysčiusių pažangių Šiaurės Amerikos, Vakarų Europos ir Japonijos ekonomikų link besiformuojančios ekonomikos Rytų ir Pietų šalyse tęsis. 2014 m. Kinija jau aplenkė JAV ir tapo didžiausia perkamosios galios pariteto (PGP) ekonomika. Jei dabartinės tendencijos išliks, iki 2050 m. ekonominė ir politinė „didžiojo septyneto“ (G7) įtaka palaipsniui atiteks „augančiam septynetui“ (E7) (G7: JAV, JK, Prancūzija, Vokietija, Japonija, Kanada ir Italija; E7: Kinija, Indija, Indonezija, Brazilija, Rusija, Meksika ir Turkija).

Diskusija. Vertinant šią tendenciją, išsiskyrė dvi jos interpretacijos: Rytų kaip Rusijos ir kaip Kinijos interpretacijos, pastarosios dar ne iki galo suvoktos minkštosios galios ekspansijos ne tik ekonomikoje, bet ir tokiose srityse kaip, pvz., kultūra. Pandemijos krizė parodė būtinybę visai Europai didinti savo nepriklausomumą nuo šių augančių galių, tačiau kol kas sunku spręsti, kokią ilgalaikę (netiesioginę) įtaką ši tendencija turės Lietuvai ir jos pažangai.

Interpretuojant šią tendenciją kaip Rusijos galios stiprėjimą, akivaizdus jos aktualumas ir supratimo lygmuo. Iš to kylančios neapibrėžtumo ašys ateičiai – demokratėjimas arba, priešingai, oligarchizacija ir tolesnis autoritarizmo stiprėjimas. Tačiau, šioje tendencijoje išskiriant Kinijos veiksnį, supratimo ir aiškumo lygmuo mažėja. Viena vertus, Lietuvai tai svarbu, *bet iš principo ne taip tiesiogiai, arba Lietuva gal nėra tokia aktyvi veikėja, kad tą pakeistų*. Rytų ir Pietų globalios įtakos padidėjimas pas mus suprantamas kaip „Rusija ir Kinija“, o *globaliu mastu ta tendencija – tai yra ir didžiulis demografinis ekonominis spaudimas iš Afrikos, tiek ir viso pasaulio svorio centro pasistūmimas į Rytų-Pietryčių Aziją*. Tai kartu reiškia mums sėkmingai ar nesėkmingai galintį lemti mums svarbių visų pirma, globalių Vakarų, visų antra, Šiaurės, įprastinės mūsų Šiaurės dominavimą. Supratimo apie tai atsiranda – bet dar ne tiek, kiek reikėtų. Net ir buitiniame lygmenyje – *intuityviai taip, yra ženklų, kad per migracijos dalykus ir juodaodžių, ir rytiečių Lietuvoje daugėja, bet mes toli gražu dar nesuvokiame, ką tai darys mūsų kultūrai, kokias įtakas darys, tai dar žmonių žinojimas yra labai žemas*.

Tačiau sunku ginčyti, kad tai viena svarbiausių tiek ekonominių, tiek geopolitinių pasaulinių tendencijų, kuri neišvengiamai veiks ekonominius ryšius, prekybą ir investicijas, pasaulinę ekonominę tvarką, beveik be jokios abejonės – pasaulio geopolitiką ir aljansus, tai man atrodo, tai tikrai aukštas aktualumas, dėl supratimo – sunku pasakyti, aš manau, nėra apie tai nešnekama, bet turbūt kaip ir daugeliu atvejų – trūksta kažkiek šnekėjimo, ekspertizės, numatymo, ką tai tiksliai galėtų reikšti. Iš esmės ši tendencija nusako strateginę aplinką, kurioje vyksta ta pažanga, kurioje mes judame, vien dėl to ji vertintina kaip daranti įtaką, bet iš kitos pusės – ji nėra tokia, kad ji nebeįgalintų Lietuvos daryti pažangą. Galbūt ji galėtų didinti kaštus ar pažangą padarytų sunkiu [uždaviniu], bet tai nepadarytų [jo] neįmanomo – Rytų ir Pietų kilimas, su tuo susiję pasirinkimai santykyje su JAV, klausimas santykyje dėl Europos Unijos [Sąjungos] integracijos, ir bendrai nestabilumas ten Vidurio Rytuose, Rusijoje ir panašiai.

Be to, reikia suprasti, kad kinų galia neatsiranda, jina grįžta iš to, kas jie buvo prieš kelis šimtus metų, tai turbūt nelabai mes čia ką sustabdysim, kas pas juos vyksta. Ar tai, kad jie kyla, ar mums tai yra gerai ar blogai – mes turbūt pamatysim šiek tiek vėliau, bet kad tai mus paveiks – tai faktas.

Vis dėlto aktualumo vertinimai labai išsiskyrė per visą skalę: nuo santykinai neaktualaus iki labai aktualaus klausimo – dėl demografijos, dėl augančios ekonominės galios ir kitų veiksnių: „per aplinkui, man atrodo, bus milžiniška įtaka Lietuvai /.../ galbūt čia platesnės diskusijos klausimas, man atrodo, kad tai nėra tiesioginiai dalykai, bet jie yra absoliučiai... pakeis Lietuvos orientaciją globaliam tiek ekonominiam, tiek politiniam, tiek kultūriniam lauke. Ir jeigu mes į juos nereaguosim, nebus jokių policijos [strategijų], ir jokių edukacinių momentų – kaip tą numatyti, o ne tik reaguoti į tai, kai tai jau įvyks, – man atrodo, gali turėti ir neigiamos daug įtakos.“

Gal kiek labiau pažįstama ir suprantama Kinijos įtaka ekonomikai – „su tuo vartojimu susiję, kiek mes pozicionuojam aukštai vartojimą, tiek turbūt ir tuos santykius su Azijos šalim reiktų siėti“. Akivaizdi pandemijos kontekste išryškėjusi viso Vakarų pasaulio priklausomybė nuo šio regiono, kurią susirūpinta mažinti: „COVIDas parodė, kaip mes negalime būti priklausomi vien tikrai nuo tos pasaulio dalies ir jų gamybinių pajėgumų, todėl pajėgumai ateityje turėtų persiskirstyti, tikriausiai šalys ieškos lokalaus saugumo, susijusio su kritinių prekių ir paslaugų tiekimu, bet šiandien žiūrint į visuomenės tendencijas mes vis dar to labai nesuvokiame. Kitaip tariant, nepabuvęs Kinijoje, nepabuvęs tame pasaulyje ir nesuprasdamas, kad pasaulis yra daug daug daug kartų didesnis už Lietuvą, vis tikrai visuomenė nesupranta, kiek mes esame priklausomi nuo jų“. Ateityje tą nepriklausomumą siektina auginti: „ypatingai ir ta pandemija parodė, kad reikia regione kurti ir nebūti taip priklausomiems nuo Rytų“. Lietuva privalo šiam klausimui skirti daugiau dėmesio vien dėl to, kad čia pasaulinė tendencija, kur Lietuva turės kažkaip reaguoti sprendimų priėmimo, nes [ji ir] priklausoma, ir susijusi.

Tačiau gana netikėtai diskusijose atsiskleidė ir šios augančios galios įtaka tokioms sritims kaip valstybės valdymas ir kultūra, kur jis jau juntamas: „kai mes kalbėjom nemažai pradžioje apie progresą ir apie progresą, kuris bent jau 20–30 nepriklausomybės metų buvo susietas su Vakarais, progresas ir judėjimas Vakarų kryptimi tapo tokiu kaip ir implikuojamu sinonimu, tuo tarpu iš kultūros perspektyvos, ir iš kultūros politikos perspektyvos, iš minkštosios galios, kurią, pvz., Kinija kultūros srityje jau naudoja, tai yra neįtikėtina įtaka Vakarų meno institucijoms, didžiausiems muziejams, didžiausioms meno institucijoms, kurios formuoja kanoną meno ir tam tikrus kultūros standartus“, tačiau ir apie tai mes dar nesusimąstome.

Svarstant apie šios tendencijos įtaką Lietuvos pažangai, „mane užveda ant kelio gal net labiau tas paveikslėlis „made in China“¹⁹⁹ [pagaminta Kinijoje], manau, kad labai aktualus Lietuvai iššūkis, ir dar per mažai turbūt suvoktas, kad mes tiesiog reaguojam į pasekmes, užuot „užbėgę už akių“ tam iššūkiui. Tą „made in China“ pati Kinija dabar transformuoja į šūkį, „designed“ arba „created in China“ [sukurta Kinijoje], kadangi jie dabar irgi persiorientuoja nuo to pigaus kopijavimo ir gamybos šalies į tą didesnę pridėtinę vertę kuriančios šalies įvaizdį – kuriančios produktus, kuriančią pramonę ir pan. Apie tai Lietuva tikrai dar per mažai susimąsto ir per mažai imasi aktyvių veiksmų.

Ateities ekonominis augimas visų pirma siejamas su technologijomis, naujų technologijų kūrimu. Nepaisant to dabartinio Kinijos augimo, aš manau, kad iš Vakarų pusės bus tikrai pastangų ir stabdančių ar bent jau bandančių vyti tose srityse, kur jau jaučiama, kad atsilieka. Nors šiuo metu Kinija yra antroji (jei ne pirmoji) ekonominė galybė, dabar pažangiausios technologinės valstybės vis dėlto yra liberalios demokratijos, ir paprastai tam, kad tos technologijos toliau augtų, reikia būtent to žinojimo intensyvumo, technologinės pažangos ir jau esamo tam tikro įdirbio. Tad gana pagrįsta būtų tikėtis, kad ir toliau ar tai būtų Vokietija, ar Amerika, ar Japonija, ar Šiaurės šalys, – jos vis tiek išlaikys įtaką, kalbant apie technologijas. Dėl Kinijos – taip, ji perėmė tam tikras [technologijas], bet ar ji ilginiui išliks svarbiausia jų kūrėja – nežinau, žodžiu, čia yra filosofinė diskusija.

---

199. Tendencijos iliustracija.

COVID-19 pandemijos akivaizdoje svarbūs tampa net ir tokie, rodos, su saugumu nesusiję dalykai kaip, pvz., mokslas ir mokslininkai, vakcinos ir visa kita, tai, matyt, visuomenės ir sprendimų priėmėjų supratimas yra mažesnis.

Tokių temų kaip, pvz., kibernetinio saugumo tikrai nesupranta *ir visuomenė, ir valdžia, nes tai yra sudėtingas dalykas*. Vis daugiau girdime apie tai, kad *mums reikia būti atspariems, manau, kad potencialas yra labai didelis*, kurį galima išpildyti didinant žinojimą ir supratimą. Tai labai didelė galimybė Lietuvai, kadangi, visų pirma, yra *tinkama aplinka puoselėti tą kibernetinį saugumą, nes turime tiek grėsmes, nuo kurių turime saugotis, ir turime daug to IT talento, kuris lengvai gali konvertuotis į kibernetinį saugumą*. Estai jau tai daro – kaip visada, šiek tiek priekyje, bet ir Lietuvoje jau kai kas vyksta, pvz., kaip ir tas KAM steigiamas kibernetinio saugumo venture capital [rizikos kapitalo] fondas jau vien prie to prisidės. Taip pat *didžiausias Lietuvos startuolis Tesonet yra ir vienas didžiausių pasaulio cyber security [kibernetinio saugumo] startuolių*, tad Lietuva galėtų šita kryptimi judėti, tobulėti ir specializuotis. Čia galėtų būti viena iš tų proveržio sričių.

Svarbu rasti balansą tarp to, kas laikoma nacionalinio saugumo dalyku, ir ko reikia šalies pažangai, pvz., skaitmenizacijos srityje: *„tarkim, IT specialistų pritraukimas. Ne, jie bus per daug gudrūs – negali jie dirbti su valstybinėmis sistemomis“*. „Tu visą laiką atsiremi į jėgos struktūras, kuriems nacionalinis saugumas yra toksai neginčijamas argumentas aplamai dėl technologinio progreso. Ta prasme, tai yra labai geras argumentas, bet jis yra labai blogas, blogas tuo, kad niekas jo negali challenginti“ [kvestionuoti].

Tendencijos aktualumo ir žinojimo vertinimai skiriasi. Jie turbūt atspindi tikrovę, kurioje gyvename ir apie kurią mums dar ilgą laiką reikės galvoti: *„mano nuomone, čia yra gerokai perversintas, ir savaime, ir netgi lyginant su kai kuriomis kitomis kortelėmis. Aš tikrai siūlyčiau visiems pagalvoti, ar jina yra pati aukščiausios svarbos problema Lietuvai 2050 metais?“*; „...aš gal nebūčiau tokia, taip sakant, tikra lietuvė ir nesureikšminčiau labai labai smarkiai šitos temos, todėl kad mes ją labai sureikšminame, paprastai mes taip labai esame geopolitiškai „pasikaustę“, nors esame maži žaidėjai, labai daug apie tai kalbame, ir nors nedaug kas nuo mūsų priklauso, mes labai sureikšminame savo vaidmenį...“; „ką pasaulio didieji ten kur nors Šveicarijos kalnuose rezga ir taip toliau... ką kaimynas iš Rytų rezga... nėra labai saugi situacija“; „Man iš tikrųjų labai nepatinka eskaluojamos tos problematikos, nes, mano supratimu, kariauja tie, kas nori kariauti“; „Aš taip čia labai labai griežtai pasisakau, kad, na, ne tokia turėtų būt krašto apsauga ir ne taip turėtų būt viskas organizuojama“; „Aš krašto apsaugoj dešimt (x?) metų pradirbę... tai praktiškai galima garantuoti, kad po 30 metų saugumo klausimai Lietuvai vis dar bus labai aktualūs, nes esame tokioje vietoje, kur sunku įsivaizduoti, kad per 30 metų pasikeistų ta geopolitinė aplinka Europoje.“; „Atsakysiu kaip visiškai sugadintas istorikas. Vilnius yra geopolitinių Bermudų trikampyje: per vidurį tarp Varšuvos, Berlyno ir Maskvos, čia niekad nėra saugu. Tai visada. Pas mus nėra tornadų ir žemės drebėjimų, bet geopolitiniai tornadai ir žemės drebėjimai yra kaip mūsų gyvenimo dominantė. Tai šia prasme aš sutikčiau judinti tą kortelę link labai aktualių ir nuolat aptarinėjamų dalykų“.

Bendrai, palyginti su kitomis sritimis, čia aktualumo ir žinojimo pas mus yra gerokai daugiau, ir žinojimo, kad reikia kažką daryti. Ta prasme, yra du klausimai – vienas – žinoti, kad kažką reikia daryti, ir antras – daryti, ir gerai daryti.

Kintanti saugumo paradigma kviečia galvoti ne tiek apie tai, kaip mes žiūrime į dabartinės saugumo grėsmes, ir juo labiau į karinio kažkokio saugumo investavimą, bet kiek apskritai keičiasi saugumo objektai ir tai, kaip mes apskritai pradedame vertinti saugumą. Tai ta kintanti saugumo paradigma kaip tik ir reiškia, kad „vietoje karinių grėsmių, ir netgi tų pačių kibernetinių, mes turėsime naujus saugumo iššūkius, įskaitant galbūt /.../ genetinį saugumą“, tai yra situaciją, kai bus mums svarbūs nebe kažkokie kariniai dalykai, bet ar mūsų sveikatos informacija ir mūsų genetinis kodas yra pakankamai apsaugotas ir mes turime galimybių jį ginti nuo kažkokių, sakykime, netikėtų intervencijų. Beveik neabejotina, kad ateityje keisis vadinamieji saugumo referencijos objektai ir kad mes eisime kuo toliau nuo karinių grėsmių į naujas grėsmes, tiek klimato kaitos sukeltas, tiek individų teisių, tiek sveikatos ir pan.

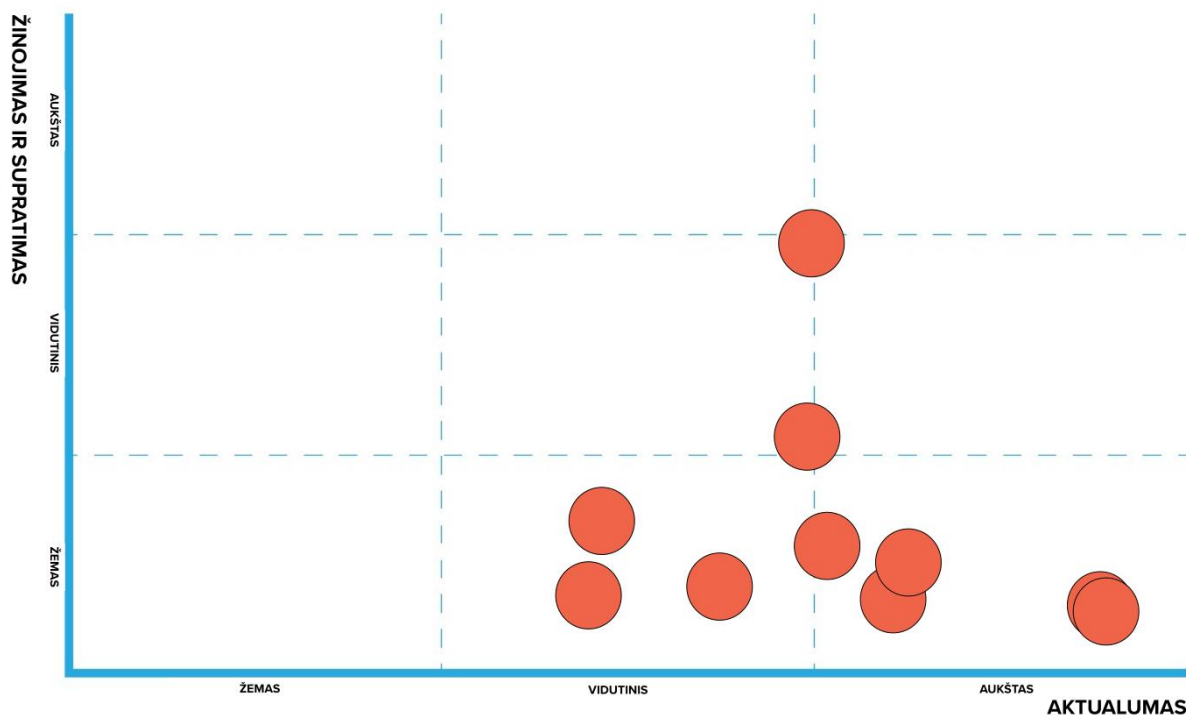
Kintanti saugumo paradigma taip pat matoma ir kaip kitų pasaulyje vykstančių procesų išvestinė: „to, kas ten vyksta Rytuose – Pietuose, ir to, kas liečia migraciją, klimato kaitą, valdyseną ir sveikatos apsaugą“; to, kas vyksta Kinijos ir transatlantinių santykių rėmuose; „natūralaus“ Rusijos ir Vakarų Europos konflikto – tiesiog natūraliai, kokia bebūtų; ateityje – „kas ten vyks su Vidurio Rytai, ar ten bus stabilumas ar nestabilumas, kas vyks su ta Rusija – gali būti, kad ji ten iš viso subyrės ir ta geopolitinė situacija staigiai pasikeis“; tai aš sakyčiau, kad tą saugumo paradigmą reikėtų laikyti išvestine – pirmiausia iš valdysenos, iš to, kas vyksta aplinkoje, ir to, kas vyksta su klimato kaita ir migracija.

Valstybės pažangos kontekste kintančios saugumo paradigmos pasekmė svarbi ir toje perspektyvoje, kaip mums pavyks suvaldyti urbanizaciją ir valdyseną: jei pavyks integruoti į valstybės valdymą įvairias grupes, tai ir su saugumo paradigma viskas bus gerai. Kitaip tariant, toje saugumo paradigmoje (taip pat ir galvojant apie valstybės atsparumą) aktualūs klausimai – ir sprendimų decentralizacija, ir atitinkami išteklių, skirti ne tik

kariniams dalykams, medicinos finansavimas, būtini ištekliai mokslui, galiausiai gyventojų psichologinė, emocinė sveikata. Išsprendus urbanizacijos, valdysenos klausimus, lygiagrečiai „*eis ir šita paradigma*“.

3.9. Naujų valdymo sistemų įtakos didėjimas

Tendencija. Valdymo sistemų daugėja ir jos įvairėja. Besiplečianti nevalstybinių veikėjų įtaka, pasaulinės sąžinės susiformavimas, socialinės medijos platformų iškilimas ir sprendimų priėmimo tarptautiškumas formuoja naujas, daugiasluoksnes valdysenos sistemas, kurios ima viršų tradicinių sprendimų priėmimo struktūrų atžvilgiu.

Diskusija. Tai tendencija, kelianti bene daugiausia klausimų ir abejonių: „iš vienos pusės, tai gali būti arba labai blogai, turint galvoj polinkį į autoritarizmą, demokratijos žlugimus ir panašiai, ir čia galime turėti absoliučią krizę, kurioje visos kitos problemos atrodo šalutinės“, iš kitos pusės, individų ir visuomenės racionalus protas teikia optimizmo: „aš gal labiau tikėčiausi, kad kaip tik autoritariniai režimai vis dėlto būtų linkę labiau keistis, ir ką mes matom Baltarusijoje, ir galbūt net ateityje Rusijoje įvyks pokyčių“. Svarbus veiksnys čia yra ir technologijos. Žinojimas arba bent jau domėjimasis šia sritimi ir tuo, kas vyksta pasaulyje, ateityje, tikėtina, augs. Tendencija labai aktuali, kadangi naujos valdysenos sistemos yra susijusios su vis labiau sudėtingėjančiu pasauliu ir demokratijos situacija jame.

Ši tendencija apima keletą lygmenų ir dimensijų. Vietos lygmeniu ryškėja tokie fenomenai kaip dalyvaujantys (angl. *participatory*) biudžetai, nevyriausybinių organizacijų, įvairių [suinteresuotų] grupių, bendruomenių į(si)traukimas į sprendimų priėmimą, kuriam daro įtaką ir pasaulinių problemų sprendimas: ką galime padaryti klimato kaitos ar sveikatos apsaugos srityse vietos, regiono lygiu, kaip spręsti urbanizacijos diktuojamus iššūkius ir pan. Lietuvoje kol kas turime tik „vidutinio stiprumo demokratiją ir mažą suvokimą, kaip trečiasis sektorius ir apskritai suinteresuotųjųusių bendradarbiavimas keičia valdymą, kažkoks dar toks primityvokas supratimas, kas yra demokratija ir kaip ji yra valdoma“. Pastarieji du dešimtmečiai matomi kaip augančio valstybės reguliavimo laikotarpio metai.

Ateityje dalis dabartinės nacionalinės politinės darbotvarkės klausimų bus deleguojama arba į aukštesnį viršnationalinį lygmenį, kaip ES arba NATO (augančios globalizacijos atspindys), arba į žemesnį lygmenį, kaip savivalda ar regionai, o valstybės vaidmuo, tikėtina, mažės. Tačiau visuomenės ar sprendimų priėmėjų mąstysenoje ši problematika „visiškai neegzistuoja“. Pati valstybė ir jos demokratinė santvarka šiandien patiria rimtų iššūkių: *mąstant retrospektyviai*, prisimenant, kas vyko prieš 20 ar 15 metų, ir *tokios partijos, kurios dabar ateina į valdymą, ir visokios asociacijos, kurios daro poveikį sprendimams valstybės, – atsiverskite, kas buvo prieš 20 metų, ir kas jau dabar yra realybė, tad manau, tas iššūkis laukia, kuris mus labai paveiks, nes sakykim, taip – demokratija „žlunga“, švelniai tariant, bet to „nutuokimo“ nėra, apie tai nėra kalbama ir visuomenė tuo labiau nesusimąsto. Pasigendama aiškos tvarkos, aiškių įstatymų, kuriais būtų vadovaujamasi.*

Vienas iš galimų ateities scenarijų – kad valstybė ir jos institutai ateityje formaliai egzistuos, panašiai kaip Jungtinėje Karalystėje, kur karalienė yra tikrai formali galva, valdžios institucijos – tikrai formalus skėtis, o ta valdysena „bus nevyriausybė, socialinės medijos, sektoriaus kažkokių organizacijų“. Kitaip tariant, piliečiai įgis daugiau galios priimant sprendimus, nors tam gal prireiks ir šimtmečio mažiausiai. Tam tikrų naujos valdysenos formų apraiškų jau esama: piliečiai nesitaiksto su nepriimtinais Seimo sprendimais („prisiminkim kad ir tą praeitos Seimo kadencijos metu įvykusių mobilizaciją ir tą mitingą, kuris šaukė „Gėda!“ – realiai tokios tiesioginės demokratijos, kur atėjo minia ir pasakė, kad jūs ten formaliose institucijose „grybą pjaunat“²⁰⁰), iš kitos pusės, Lietuva yra jauna valstybė, visuomenė (dar?) nėra labai mobilizuota: „kai žiūrim į Vakarų judėjimus, piliečių asamblėjas to paties klimato kaitos klausimais, arba tie visi skandalai Prancūzijoje, kai norėjo pakelti degalų kainas ir piliečiai į gatves išėjo, – mūsų visuomenė nėra tokia mobilizuota, tačiau manau, kad ateity tas bus vis aktualiau“, ir šiame kontekste nemažas vaidmuo tenka ir socialinei medijai.

Pačios valdžios institucijos, atrodo, dar nėra pasirengusios ateities iššūkiams: „mes iki šiol neturim nuotolinio darbo Seime, turėdami, kaip ten kažkas sakė, patį geriausią internetą pasaulyje“. Šio klausimo aktualumas – labai aukštas, kadangi „joks procesas negali vykti be gero valdymo ar suvaldymo. O kaip matom – nei normalios savivaldos, nei normalių internetinių sprendimų aukštesniame lygyje“. Diskusijose pasigesta didesnio institucijų atsivėrimo ir visuomenės dalyvavimo: „kaip žmonės tiesiogiai įsitraukia, kaip mes tas sistemas atveriam iš esmės“; valstybės pažangai labai svarbus klausimas: „kaip mes sugebėsime adaptuoti savo demokratinę sistemą prie besiformuojančių naujų poreikių ir kartu pojūčio, kad žmonės nori turėti galią“. Dabartinis atotrūkis tarp piliečių ir valdžios institucijų gali būti lemtas ir tam tikrų kultūrinių nuostatų: „kiekvieno, daugumos, sakyčiau, žmonių prasme viršininkas ar kažkokia valdymo sistema yra labiau priešas negu draugas daugumos mūsų kraujyje“. Šalia oficialių institucijų veikia ir „privatios reguliacinės schemos“, kol kas nesusilaukiančios didesnio dėmesio.

Valdymo sistemų efektyvumą labai smarkiai diktuoja technologijos. Ankstesnis istorijos pavyzdys – pramonės revoliucija, įgalinusi visiškai naują paradigmą. Atsiradus internetui „staiga paaiškėjo, kad jėga yra ne autoritarinė struktūra, iš viršaus į apačią“, bet atsirado distributed (paskirstyta) struktūra. Technologijos diktuoja labai didelį poslinkį: šis amžius vadinamas lūžio (angl. *disruption*) amžiumi.²⁰¹ Galimas dalykas, kad ir dabartinės valdymo sistemos „bus žiauriai „disruptintos“, nes [jos per šviesmetį nutolę nuo realybės ir kelia pasipiktinimą] („dabartinė teisėkūra yra išgalvojimas viduramžių – kažkokių dokumentų rašymas, kažkokios nesąmonės, kažkokios dėsės, neturintys kompetencijos, Seime diskutuoja kažką...“). Ateities technologijos, iš vienos pusės, stiprina valdžios vertikalę ir centralizaciją (tai matyti tokiose šalyse kaip Kinija), iš kitos pusės, „naujos valdymo sistemos kaip tik akcentuoja decentralizaciją, tai čia šiuo atveju gautųsi tokia įtampa“. Lietuvai šiame kontekste darys įtaką procesai „kaimyninėse šalyse – Prancūzijoje, Lenkijoje, Vokietijoje, Suomijoje ar kur nors – ne iš Kinijos ar Saudo Arabijos mums įkvėpimas...“

Naujosios technologijos gali turėti keleriopą poveikį: padaryti pabaigą nekompetencijai ir nepagrįstiems sprendimams, labiau įtraukti bendruomenes į sprendimų priėmimą, aktualizuoti tokius klausimus kaip klimato kaita; be to, naujosios valdymo sistemos gali pasireikšti ir kaip infodemijos, dezinformacija, kuri yra tokia labai kompleksinė [problema]. COVID-19 pandemijos metu paaiškėjo, kad didžiulis kiekis žmonių yra įsitikinę, kad COVID-19 neegzistuoja, ir jie nesiskiepys ir t. t. Ir visa tai plinta po „Facebooką“ ir tai kartais netgi yra politikų, dažnai yra politikų kurstoma. Tai yra nerimą keliantys dalykai.

Radikalus ateities scenarijus galėtų būti toks, kad įsivyras kvazivalstybiniai dariniai, pvz., „tokia valstybė, struktūra susidariusi tokia kaip ISIS“, kuri turėjo ir tam tikrą savitą hierarchiją, ir komunikaciją, ir jos įtaka buvo plečiama per socialinę mediją, per internetą, žmonių radikalizavimą įvairiose skirtingose valstybėse nepriklausomai nuo sienų. Dar vienas pavyzdys – *Extinction rebellion* (XR), dėl klimato kaitos susikūrus judėjimas, iš esmės neturintis aiškios struktūros, bet turintis aiškų tikslą, dėl kurio žmonės mobilizuojasi Australijoje, Jungtinėje Karalystėje ir kitose Europos valstybėse. Jo siekis yra priversti įvairių Europos šalių vyriausybės imtis veiksmų dėl klimato kaitos. Tai „tarpsieninis globalus gana veikimas, bet nemanau, kad tai yra vienareikšmiška grėsmė demokratijai, kaip tik gal žmonių yra įgalinimas“, nes jeigu tas veikimas – ne kurti alternatyvą valstybei kaip ISIS, o veikti per vietoje esančias vyriausybes dėl kažkokio bendrinio globalaus tikslo kaip, pvz., klimato kaita, tai nebūtinai yra grėsmė.

Viršvalstybinės institucijos, kaip ES, kuriai ir Lietuva delegavo dalį savo suverenių galių, nėra matomos kaip grėsmė valstybės išlikimui: „Lietuva yra gana gerai integravusis į daugiašalius formatus, kas liudija tokį Lietuvos atvirumą globaliems procesams“, pati ES, kaip daugialygės valdysenos forma, nėra nauja, ir galima ginčyti, bet „atrodo, kad ji stiprina senąją, t. y. valstybinę, valdysenos formą labiau negu kitas“. Iš kitos pusės, žvelgiant į

200. Simona Vovieriūnaitė, „A. Tapino Rengtame Mitinge Ant Scenos Lipo Ir Seimo Pirmininkas: „Man Irgi Gėda“, Lietuvos Rytas, 15 2018, <https://www.lrytas.lt/lietuvsdiena/aktualijos/2018/03/15/news/prie-seimo-iskilo-konstrukcijos-tukstanciai-protestuotoju-susuks-mes-kaltinam--5182820>.

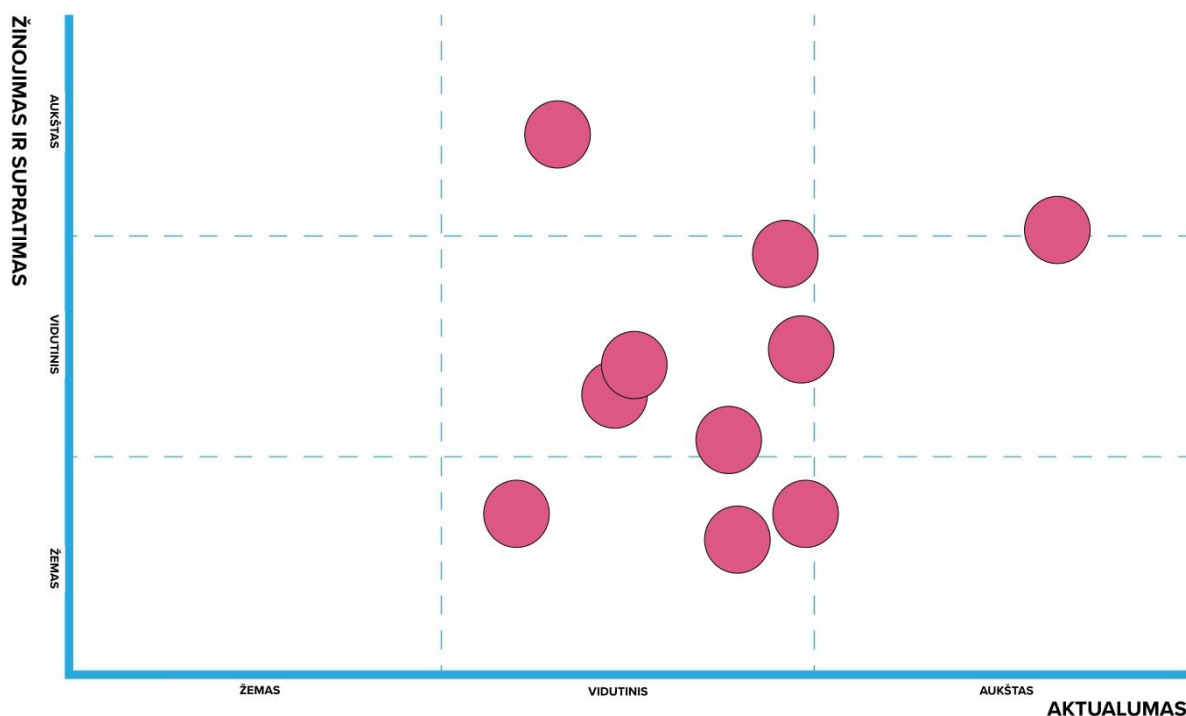
201. McKinsey Global Institute, „Global Trends: Navigating a World of Disruption“.

ateitį, augant Rytų–Pietų ar valstybių aljansų įtakai, tos tradicinės episteminės bendruomenės, kurias dabar skiriame kaip naujos kartos valdymo sistemas, bus vis mažiau pagavios – žinant, kad interesų heterogeniškumas padidės, jų autoritetas smuks, todėl valstybės ir valstybių dariniai kaip ES, kurios investuoja į savo šitas atsparumo galimybes, kaip sakė lektorius pradžioje – „anticipatory capacities“ [numatymo gebėjimus], perims vis daugiau galimybių kurti standartus, formuoti problemas ir t. t. Tai leidžia teigti, kad valstybė yra stipri, ir Lietuvai tokios organizacijos kaip EBPO ir pan. ar kažkokios privačios NVO valdysenos sistemos turės gana mažai įtakos, iš esmės „dėl to, kur mes esam ir kaip veiks toliau tiek valstybė, tiek Europos Sąjunga“.

Valdymo sistemų pokyčiai yra patys lėčiausi. Pavyzdys yra JAV prezidento rinkimai – du šimtai metų nesikeičia rinkimų sistema. Mes turime internetus, turime visus kitus technologijų įrankius, o valdymo sistemų mes nekeičiam. Tačiau tai nekeičia poreikio atsižvelgti į kintančius nūdienos reikalavimus: „mums būtų svarbu siekiant savo tikslų, kad būtų tinkamos, modernios, adaptyvios sistemos“. Su tuo susijęs yra ir esminis „pasitikėjimo klausimas visuomenėje – jo buvimas arba nebuvimas ateityje“, kuris technologijų amžiuje bus labai svarbus. Nuo to, kaip mes formuosime, kursime savo valdymo sistemas priklausys, kiek tvarus bus visuomeninis buy-in [kiek patikės] visos mūsų valstybės pažangos strategijos.

3.10. Kintantis darbo pobūdis

Tendencija. Iki 2030 m. technologijas gerai išmanantys, hiperaktyvūs tūkstantmečio vaikai sudarys 75 proc. visos darbo jėgos. Skaitmenizacija, į darbuotojų gretas įsiliejančios naujos kartos, ilgiau dirbantys vyresni darbuotojai keičia nusistovėjusias užimtumo formas, karjeros modelius ir organizacines struktūras. Technologijų ir automatikos pažanga gali pakeisti tiek rutinines, tiek ir kognityvines darbo užduotis, kartu padidinti naujų įgūdžių poreikį ir sukurti beprecedentes galimybes.

Diskusija. Išgyvename šiojį tokį technologinio progreso ir darbo pokyčių laiką, kuris dar keisis. Tam tikri dalykai, kurie buvo dramatiški – sąlygoti nuo 2000 metų informacinių technologijų iškilimo, – tai galbūt ateityje tos bangos progreso nebus tokios greitos, bet kol kas visuomenėje vis dėlto stokojama supratimo apie darbo pokyčius, kurie dažnai lemia struktūrinius nedarbo dalykus ir pan., kurie paveikia, reikalauja, kad žmonės prie jų prisitaikytų. Vis dėlto šie pokyčiai yra įveikiami, jie yra sekantys: jei tam tikri dalykai – ideologiniai, visuomenės valdymo – veda visuomenę, tai darbo rinka keičiasi pagal anksčiau įvykusius valdysenos, technologijų pokyčius.

Aš manau, kad čia yra daug iššūkių, kurie yra dar ne iki galo suvokti arba labai mažai diskutuojami, tai, pavyzdžiui, galimybė dirbti vienoje šalyje, gyvenant kitoj šalyje, tai mokestiniai klausimai išlieka labai aktualūs, nes šiuo metu galimybė dalinti mokesčius nėra labai aiški, efektyvi, tuo labiau gal net ir nelabai teisinga. Tas veiksnys turės poveikio vietinėms ekonomikoms ir panašiai, kad jei dirbama yra gana globaliomis valandomis, tai keičiasi ir darbo laikas, ir kaip prieinamos paslaugos ir visa kita. Kintantis darbo pobūdis yra platesnis klausimas: čia yra apie hierarchijas, apie besikeičiančius santykius tarp žmonių, darbinius santykius ir galimybę kūrybiškumui tam tikram, tai man atrodo tas yra labai [svarbu] siekiant valstybės pažangos. Šis klausimas gal net labai siejasi su tuo pačiu švietimu.

COVID-19 pandemijos sąlygomis kiekvienas iš mūsų padirbome namuose ir pamatėme, kaip tai keičiasi, tai yra kažkas, prie ko galime prisitaikyti, kažkaip taip lyg ir natūraliai tie pokyčiai įvyktų – nereiktų kažkokių didelių pastangų iš valstybės pusės. Galimas dalykas, tai savaime kažkaip susitvarkys, todėl svarba – vidutinė. Netgi vertintina kaip pandemijos šalutinė nauda – Lietuvoje visiškai netikėtai įvyko pakankamai sėkminga adaptacija prie kintančių darbo sąlygų.

Atrodytų, kad lietuviška ekonomika buvo geram kelyje, kad pandemijos ir jos įveikos būdai, labai konkrečiai karantinas, paspartino netradicinių arba pas mus neįprastų darbo būdų, metodų diegimą ir pritaikymą ir turbūt, jei galima vartoti kategoriją „sulankstinimą“. To pasekmės galbūt pamatysime po antrojo arba netgi greičiausiai po trečiojo karantino, bet kol kas atrodo, kad bendram visuomenės funkcionavimui tie nauji darbo metodai

prisitaikė ir paveikė, ir galbūt netgi padėjo. Klausimas būtų, kiek sąmoningai ir kiek nesąmoningai, bet priimti sprendimai pagreitino buvusias tendencijas ir jų poveikį.

Tiesa, kad COVID-19 kontekste šis klausimas labai pasistūmėjo, tačiau kartu jis kelia ir daug galvosūkių: visiškai padarysime darbą nuotoliniu ir kad ant to užmigsime, aš nenorėčiau tikėt. Nes tokiu būdu mes prarasime kai kurias paslaugas, žmogiškumą ir taip toliau. Tendencijos mes nepakeisime, bet svarbu atrasti tuos sektorius, kuriuose galime kažką pakeisti. Šia prasme mes vis dar esam besimokančių etape, kad surastumėme optimalias formas, bet ar visiškai mėgausimės nuotoliniu darbu ateityje – manau, kad ne.

Kintantis darbo pobūdis, švietimas, mokymosi įvairėjimas yra labai tarpusavyje susiję – tai yra tiesiog naujo gyvenimo būdo ir netgi urbanistinių pokyčių tokie labai svarbūs elementai, iš kurių aktualiausias ir gal net labiausiai suvokiamas yra kintantis darbo pobūdis, ir mes turime labai daug privalumų – gyvendami nedidelėje šalyje su gana greitu internetu ir t. t. Aktualumo prasme turbūt yra aktualesnų tendencijų, nes šioji yra iš dalies savaime suprantama ir pakankamai globali, jina nesukuria mums kažkokių unikalių turbūt sąlygų, bet galbūt su tuo galima labai stipriai keisti mūsų gyvenimo būdą, bet čia svarbiau yra tinkamai naudoti, tai reiškia didinti tą supratimą, kaip tai veikia, o ne aštrinti aktualumą, nes jis labai susijęs su šiandienos aktualijomis.

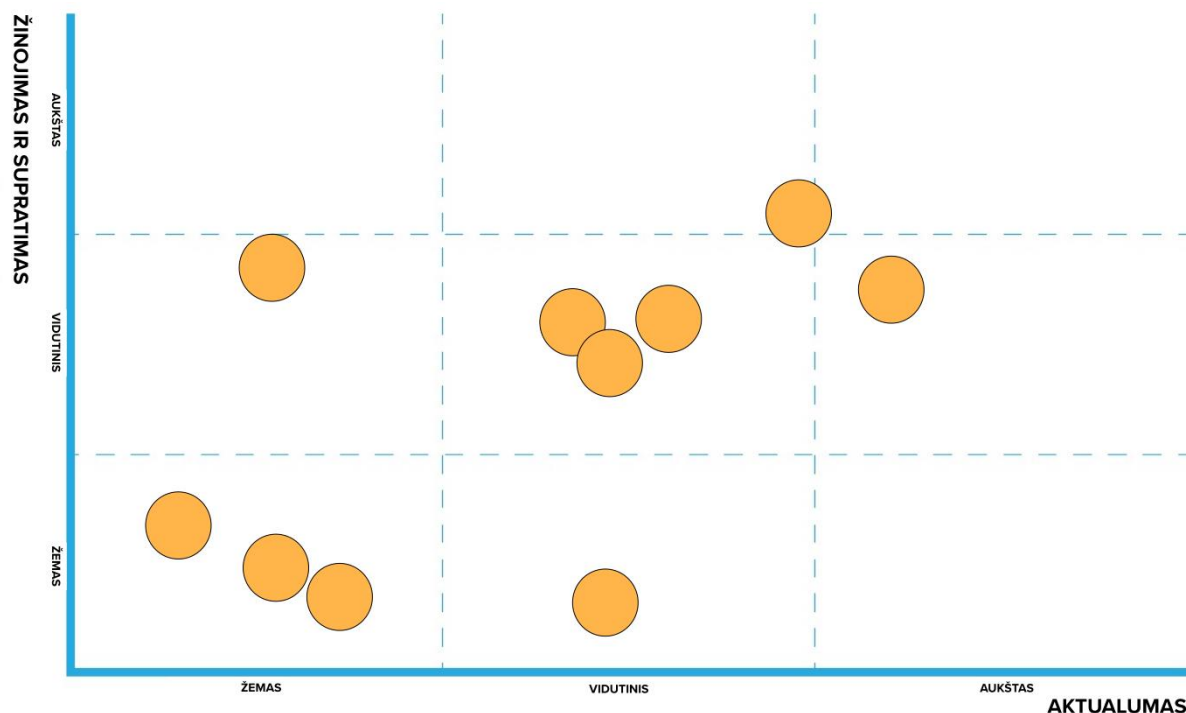
Reikėtų turėti omenyje, kad ši tendencija gali skatinti nelygybę tarp skirtingų gyventojų amžiaus grupių: vienaip ji paveiks jaunimą, kitaip senjorus. Sidabrinė ekonomika yra jau nagrinėjamas dalykas, Lietuva turi parengusi visą skaitmenizacijos strategiją, svarstomas poveikis švietimui. Naujausių šalyje atliktų tyrimų šioje srityje rezultatai nevienareikšmiški: „mes dabar pastaruoju metu įsivaizduojam, kad labai žinom, kad labai reikia mums STEM specialistų, kad jų trūksta, kad jie uždirba didelius pinigus, bet tai yra mitas“. Duomenys rodo, kad vos pusė, netgi daugiau kaip pusė STEM specialistų dirba ne STEM darbo vietose. Ir jų atlyginimas toli gražu irgi nežiba. Mes tik tokiais mitais vadovaujamės, bet realybė yra truputį kitokia. Tam, kad iš tiesų geriau suprastume, kas iš tikrųjų pas mus dedasi, tai dar reiktų analizuotis, nes galim padaryt labai klaidingas išvadas. Todėl nereikėtų skubėti beatodairiškai didinti STEM studijų vietų, kadangi mūsų pramonė, infrastruktūra nėra pasirengusios tiek, kiek mums atrodo. Gera, kad mes tą kapitalą auginamės, bet realybė yra truputį kita, negu kad įsivaizduojam.

Kalbant apie gyvenimo kokybę ir tai, kaip vystosi mūsų ekonomika, klausimo aktualumas yra vidutinis vien dėl to, kad dar yra daug tokio mąstymo, kad mokykla, kolegija ar universitetas – gauni darbą, ten dirbi nuo 25-erių iki pensijos, tai dar tokio mąstymo yra daug. Jo vis labiau mažėja ir vis labiau ateina suvokimas, ypač jaunesnės kartos, studentų, kad reikia tiesiog mokytis visą gyvenimą. Kaip ši tendencija rutuliosis ateityje – čia yra daug nežinomybės vien dėl to, kad mes čia kalbam apie ateities kartas ir kad jie visiškai kitaip auga negu kad mes.

3.11. Didėjanti urbanizacija

Tendencija. Daugiau nei pusė pasaulio gyventojų gyvena miestuose. Manoma, kad iki 2030 m. miestuose gyvens 60 proc., arba apie 4,9 mlrd. žmonių, o miestų gyventojų skaičius daugiausia augs Azijoje ir Afrikoje. Miestai vis labiau funkcionuoja kaip savarankiški vienetai, nustatantys socialinius ir ekonominius standartus. Miesto tapatybės svarba augs, palyginti su tautine tapatybe.

Diskusija. Ši tendencija Lietuvoje veikiau pasireiškia per tuštėjimo fenomeną. Lietuva pamažu tampa „2,5 miesto“ valstybe ir dėl to smunka regionų gyvenimo kokybė. Kadangi tai neišvengiama tendencija, valstybės pažangos kontekste kyla klausimas, kaip mes tai suvaldysime ir užtikrinsime gyvenimo kokybę, išspręsimė transporto, infrastruktūros ir kt. klausimus.

Iš Lietuvos miestų vienintelis augantis miestas – Vilnius, tad bendrai urbanizacija neatrodo koks nors didelis iššūkis, juolab kad Lietuvoje jau yra 68 proc. urbanizacijos lygis, kažkokio milžiniško potencialo iki 80 ar 90 proc. galbūt nebus. Sostinėje šios tendencijos reikšmė perspektyvoje ir poveikis – labai didžiulis, tą netgi parodo mūsų Vilniaus miesto sprendimai, jų greitis, įtaka ir net konfliktai, kurie vyko pandemijos metu. Lietuvos teritorijos bendrasis planas taip pat įrodo, kad ta miestų kultūra bus pakankamai aukšta, stipri. Miestų patrauklumą didina ne tik išvystyta infrastruktūra, bet ir tankus socialinių ryšių tinklas, kur tų susitikimų, susidūrimų skaičius jų viduje yra gana dažnas, tai mes neproporcingai gauname iš didėjančios urbanizacijos tiesiog dėl to, kad yra tų kelių miesto socialinių tinklų stiprėjimas, [jis] persiduoda neproporcingai per visą šalį, per kitus miestus ir padidina galimybes mokytis vienas iš kito, pakelti kompetencijas ir taip toliau, vystyti stipresnius tinklus. Šiuo požiūriu urbanizacija, jėgai tinkamai nukreipta, teikia gana nemažai potencialo. Visuomenės nuovoka ir to suvokimas jau yra pakankami.

Kita vertus, dabartinės technologinės galimybės, mokymosi ir darbo būdo pokyčiai leidžia kalbėti ir apie visiškai kitokią tendenciją: „man atrodo, kad daromės tokiu labiau globaliu kaimu, labiau negu dideliu miestu“. Tai savotiškai liudija ir miestų plėtra ne tankėjant, o teritoriškai: turim tą dvigubą – trigubą tendenciją, nes mes turim pagreitėjusią urbanizaciją į tai, ką mes Lietuvoj vadinam didžiuosius miestus, ir tuo pačiu tų didžiųjų miestų suburbanizaciją, pakankamai grubią. „Grubiausias to pavyzdys turbūt Kauno miestas, kuris išliko daugmaž tam pačiam dydįje, esant Lietuvos gyventojų mažėjimui, bet pasižiūrėkit, kaip miestas išplito, išsklido. Netgi važiuojant greitkeliais, o ypač – Šiaurės–Pietų kryptim per Kauną, aplink Kauną, net plika akim matyti, kiek plote išsiplėtė miestas“. Šis teiginys iš dalies taikytinas Vilniui, turbūt didele dalim Klaipėdai, Šiaulius ir Panevėžį mes palikim, bet urbanizacijos aktualumas – jis nėra toks kaip Afrikoje arba Azijoje, kur iš tikrųjų mes net tų mastų megamiestų neįsivaizduojam, kur visa Lietuva būtų mažas priemiestis. Šie procesai nėra pakankamai gerai apmąstyti. Svarstoma, kad urbanizacija daugiausia visiškai nereguliuojamas procesas. Urbanizacija ateina, ir jina ateis – kur tu nori ar tu nenori – čia kaip sakoma, dar ne laikas. Anksčiau bėgo iš miesto į kaimus, dabar yra

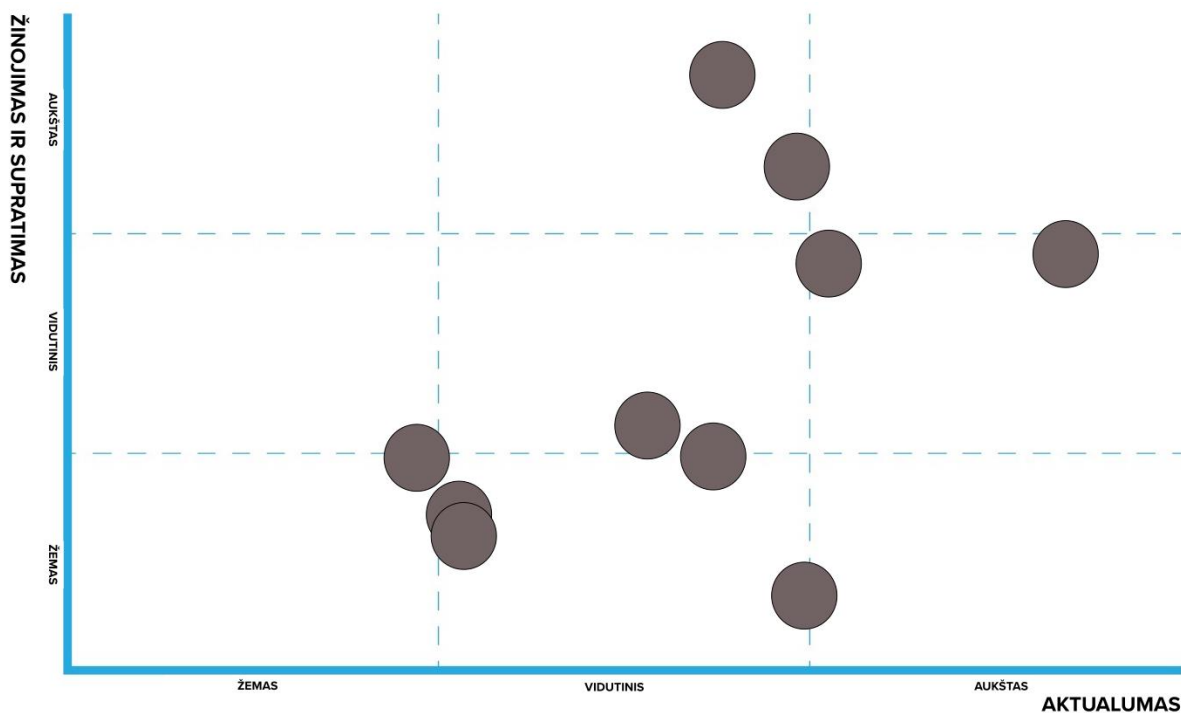
grįžtama iš kaimo į miestą, ir tas dalykas labai priklauso nuo įvairiausių [veiksnių], svarbu sudaryti tinkamas sąlygas, sukurti reikiamą infrastruktūrą.

Kalbant apie likusią Lietuvos dalį, viešajame diskurse nepakankamai dėmesio skiriama tam, kas bus su kita Lietuvos dalimi: „*man, kaip aplinkosaugininkui, tai labai aiškiai diktuoja problemą, t. y. kad mūsų kaimo kraštovaizdis kuo toliau, tuo labiau tampa apleistas arba jo vietą užima monokultūrinės, t. y. rugių, dykumos, tūkstančiai hektarų sodinama tokių laukų ir išnyksta tiek kraštovaizdis, tiek atitinkama gamtinė įvairovė, su tuo ekosistemų stabilumas tampa labiau pažeidžiamas*“. Klimato kaitos kontekste numatomos grūdų dykumos. Bet didėjanti urbanizacija gali būti suvokta ir kaip potenciali galimybė *vėl atsirasti didesnėms laukinės gamtos teritorijoms*. Pavyzdžiui, „*Olandijoje ar kitur kalbama apie tai, jog žmonės telkiasi į miestus, ir tose vietose, kurios nebenaudojamos žemės ūkyje ir žmonės pasitraukia, – jose turėti laukinės gamtos rezervatus ar visiškai saugomas teritorijas. Nors Lietuvos kontekste tai visiškai galbūt toksai daugiau teorinis pasvarstymas*“.

Nors, žvelgiant iš šios dienos perspektyvos, ši tendencija atrodo veikiau žemo aktualumo, atitinkamas ir supratimo lygmuo – *vien tai, kad mes tokių urbanistų kaip ir nerengiam, nėra tokių studijų Lietuvoje*. Tačiau visiškai to nepaisyti nereikėtų – jei kitų megatendencijų diktuojamų iššūkių nepavyksta išspręsti, urbanizacijos klausimas gali iškilti naujai (panašiai kaip COVID-19 vos per naktį privertė atkreipti dėmesį į sveikatos klausimus). Pvz., svarstylini hipotetiniai scenarijai apie netikėtai plūstelėjusią didelę migrantų bangą (dėl klimato kaitos ar paaštrėjus tarptautiniams konfliktams) – ar tam būtų *pasiruošusi mūsų urbanistinė struktūra* (pvz., Pažaislio miško vietoje atsiranda lūšnynai)? Kokie būtų veiksmai, jei dėl nevaldomos urbanizacijos, kai negrįžtamai suardomos natūralios ekosistemos, klimato kaitos miestai taptų netinkami gyventi? Kiek jų infrastruktūra pritaikyta demografinės situacijos pokyčiams, kai, pvz., drastiškai sumažėjus gyventojų skaičiui, išretės miestų rajonai – Pašilaičiai Vilniuje ar Panemunė Kaune? Kas laukia sovietmečiu statytų galybės daugiabučių kvartalų, kurių garantinis laikotarpis vieną dieną baigsis (pvz., vieną dieną kuris nors iš jų sugrius), o ten gyvena galybė žmonių? Kiek pajūris rengiasi galimam jūros lygio pokyčiui? Kaip bus valdomas poreikis pritraukti užsienio investicijas į gamybinius pajėgumus, kurti darbo vietas ne tik Vilniuje, bet ir regionuose, ir kaip tai paveiks mūsų kraštovaizdį ir urbanistinius procesus?

3.12. Migracijos svarbos didėjimas

Tendencija. Nors per pastaruosius dešimtmečius tarptautinių migrantų dalis pasaulio populiacijoje smarkiai neauga, migracijos, kaip socialinio ir politinio rūpesčio, reikšmė labai sustiprėjo. Nors migracija paprastai turi teigiamą poveikį ekonominei ir socialinei plėtrai, atrodo, kad vis labiau bijoma, jog dabartinis migracijos lygis ir struktūra yra netvarūs daugelyje pasaulio šalių. Susirūpinimas migracija gali sukelti visuomenės nerimą, politinius ginčus ir saugumo priemonių didinimą, kas gali turėti įtakos piliečių laisvėms ir judėjimo laisvei.

Diskusija. Kaip matyti paveiksle, diskusijose šios tendencijos interpretacijos išsiskyrė į dvi dalis: viena susijusi su emigracija, kita su imigracija, atitinkamai pasiskirstė ir jų aktualumo bei suvokimo lygmenys. Tendencijos Lietuvoje pastaruoju metu keičiasi. Kaip šį reiškinį ateityje veiks tokie reiškiniai kaip klimato kaita ar galima tarptautinio saugumo situacijos kaita, numatyti sunku. Pasigendama ir aiškesnės migracijos politikos Lietuvoje.

Migracija aktualizuojasi kitų tendencijų kontekste ir yra veikiau kitų megatendencijų pasekmė: visuomenės senėjimo, robotizacijos, klimato kaitos (ar ji „neužaktualina“ mums čia). Mes lyg ir teigiam, kad viską žinome, kaip ta migracija vystysis ateityje, bet klausimų lieka: „aš nesu specialistas, bet bent jau iš klimato kaitos perspektyvų yra labai daug nežinomųjų, kad ji stiprės – taip, bet ar ji Lietuvoj stiprės?“. Gal atsitiks taip, kad kurių nors „egzotinių“ Azijos ar Arabijos šalių gyventojai nuspręs, kad dėl pasikeitusio klimato – kai ištisi regionai taps nederlingi – čia pasirodys geriausios sąlygos gyventi („ne, negalim mes gyventi Saudo Arabijoje ir mes važiuosim gyventi į Lietuvą vien dėl to, kad ten žali miškai, upeliai ir t. t.; o ar ten yra ką nors dirbt, ar ne – tai čia mums jau antraeilis klausimas“). Neabejotina, kad žmonių, tokių kaip klimato kaitos pabėgėlių, gausės, ir tai aktuali problema, bet ar Lietuva bus ta šalis, į kurią jie norės traukti, – va čia, mano nuomone, yra labai įdomus klausimas. Kol kas nematyti perspektyvų ir iš Lietuvos migracijos politikos, ir atvirumo tokių dalykų, niekas lyg ir nerodo pokyčių tendencijos (aišku, viskas gali labai greitai apsiversti). Tačiau Europa trauksis, dėl to, kad tvins, ir mes dar esam tokioje zonoje, kuri šiek tiek išsilaiko kurį laiką normalesnėms sąlygom, ši perspektyva neatrodo tokia labai jau neįtikima. Priežasčių migracijai ateityje augti bus pačių įvairiausių, ir tikrai tokių „spaudžiančių“, ne tik minėta klimato kaita, bet ir įvairiausi konfliktai. Migracija tikrai bus labai įvairialypė ir migruos skirtingos grupės, bet pasakyti, kad mes priimam, yra viena, bet kad tai būtų noras stiprus? Ekonomiškai – gal, ir ryšiai ankstesnių istorinių palikimų būtų, tačiau vis dėlto abejojama, kad Lietuva taptų pirmuoju migrantų pasirinkimu: „gal atsiras ir labiau viliojančių vietų pasaulyje atvykti. Nemanau, kad klimato kaita pakeis tiek migraciją Lietuvoje, pasaulyje – taip, bet Lietuvoje aš nematau, kad tai bus vyraujanti tendencija“.

Tai lemia ir gal iš dalies ribotą šio reiškinio ir jo keliamų implikacijų (imigrantų integracijos į visuomenę ir kt.) klausimų supratimą. Ši problema veikiau suprantama kaip labiau kitų (pasaulio, Vakarų Europos) problema: „aš kiek atsimeinu iš savo ankstesnių darbų, tai kai reikėdavo kalbėti apie kokias nors Rytų ar Pietų partnerystes, tai visą laiką būdavo klausimas, ar mums tai yra aktualu, nes pas mus tų imigrantų yra nedaug, galbūt aktualesnė problema pas mus yra emigracija?“. Bet būtų išties įdomu pasvarstyti, ar mes, matydami dabartines demografijos

tendencijas, suvokiame ir ruošiamės tokiam scenarijui, kad, sakykime, pas mus koks trečdalis ar ketvirtadalis visuomenės už kokių dvidešimt metų galėtų būti, na, kitataučiai ar, pavadinkim, kito kultūrinio konteksto žmonės? Manoma, kad to supratimo gerokai trūksta; „bendras požiūris į migraciją Lietuvos bendro piliečio yra nulinis“.

Kita perspektyva – jei esamas spaudimas dėl imigracijos srautų didinimo kyla iš nepakankamos darbo jėgos ir technologijų pažanga, robotizacija ateityje pakeis daug darbo jėgos, tai tuo pačiu mes kaip ir visuomenės senėjimą valdome, ar nėra taip, kad mums tas darbo jėgos poreikis bus mažas ir vis mažes? Ar nebus taip, kad mums reikės vis mažiau tos darbo jėgos „importuoti“? Kai kurie futuristai sako, kad pas mus dėl tos robotizacijos gali išvis būti problema – susiformuos „nereikalingų žmonių klasė“, kad bus „per daug žmonių“, kurių nebus kur padėti.

Lietuvos atveju migracijos kortelę reiktų „perpjauti per pusę“ į emigraciją ir imigraciją. Man rodos, taip būtų truputį logiškiau, nes čia yra vis tik du tokie skirtingi aspektai. Per Nepriklausomybės metus dėl emigracijos mes netekome beveik milijono gyventojų. Todėl sprendžiant šiuos klausimus reikalingi visiškai skirtingi atsakai, skirtingos politikos. Emigracijos tema Lietuvoje „be abejonės, žiauriai aktuali tema buvo ilgą laiką“, pastaruoju metu tendencijos keičiasi ir imigracija ima viršų, ir tikėtina, jeigu čia bus mūsų ta pažanga ekonominė, tai susidursime daugiau su imigracijos srautais. Ši tendencija labai svarbi ne tik ekonominiu, bet ir socialiniu-politiniu požiūriu, tai matome labai daugelyje šalių, kur imigracija labai stipriai veikia ir politinę sistemą, demokratinius procesus ir t. t. Apie tai tikrai daug kalbama, bet analitinių [darbų]... analizės, supratimo, ką tai tiksliai reikėtų, kaip su tuo reikėtų tvarkytis, nėra tiek jau daug.

Lietuva šią tendenciją šiandien patiria bent jau tiek, kad „mes esam siena bent jau kol kas Europos Sąjungos“. Ir tas einančias migracijos bangas kol kas mes galim tik stebėti. Taigi buvimas Europos periferija mus kažkiek gelbsti ir mes nepajaučiam, ką tai reiškia. Tačiau problemos mastą plačiau iliustruoja prasidėjus COVID-19 pandemijai tarptautinėje žiniasklaidoje pasirodę pranešimai apie šimtus dirbančių žmonių, priverstinai grąžinamų į savo šalį („man labai įstrigo toksai momentas, buvo nuotrauka, kaip į Bangladešą siunčia iš Indijos savaitinius darbuotojus, kurie dėl COVID'io grąžinami savo šaliai. Tai yra žmonės, kurie uždirba ten po vieną dolerį per savaitę, aš čia šaržuuju, nes aš nežinau, kiek – ir jie dar išmaitina savo šeimas Bangladeše. Jie dirba Indijoje. Ir juos neva tai dėl pandemijos iškrausto namo. Ir ten prie sienos nuotrauka – kolona kokio milijono žmonių, apsupta armijos ir įnai stumiami atgal į savo šalį. Tai mes to nesuvokiame, bet kai ta armija pasisuks – ir mažais būreliais po penkis šimtus tūkstančių prieis prie mūsų sienos – tai mes net nesuvoksim, kas atsitiks – ten jokios haubicos, niekas nepadės“). Tad dabar mus ši problema iš esmės aplenkia, nes jei yra galimybė migruoti į Europą, tai visi migruoja į Vokietiją, Švediją ir kitur, bet čia yra laiko klausimas, kada tas Bangladešas atmigruos į Lietuvą. Ir mes net nesuprasim, kas atsitiks.

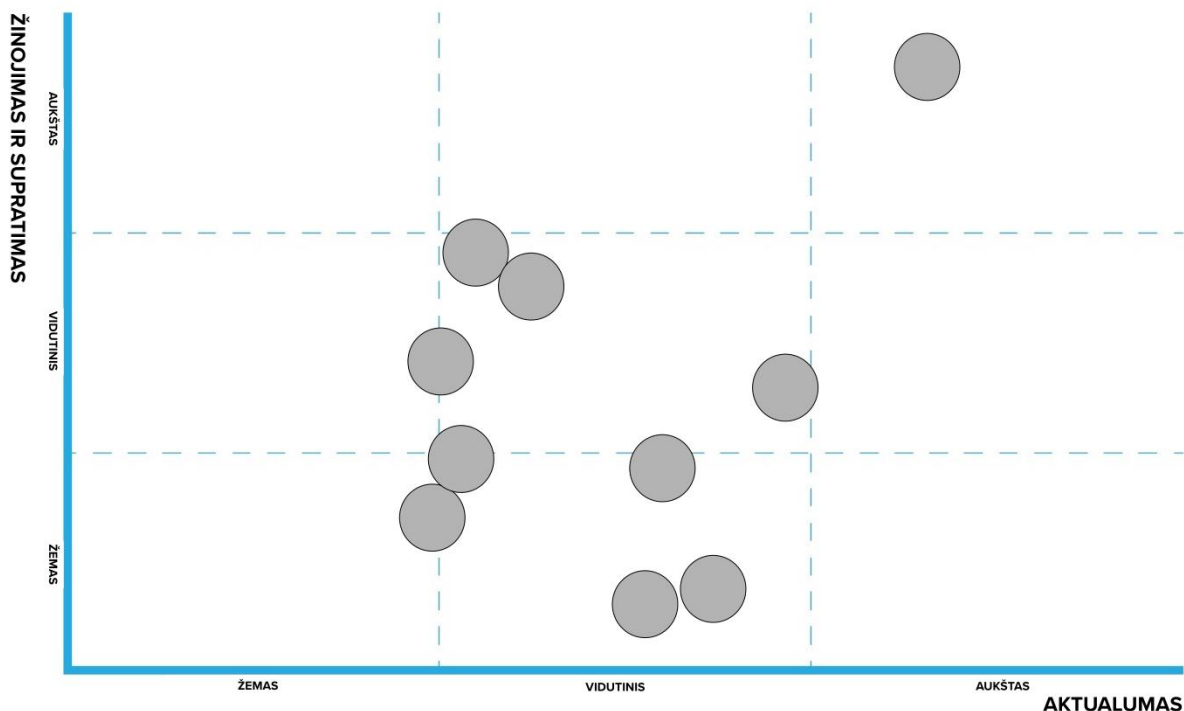
Dabartinė Lietuvos politika šioje srityje įvertinta kaip esanti žemos brandos. Tai liudija ir nesena situacija, kurią parodė su Baltarusija susiję įvykiai. „Mes turim suvokti, kad tai yra šviesiausi žmonės ir šviesiausia visuomenės dalis, kuri norėtų pas mus migruoti. Čia kiekviena šalis išskėtus rankas laukytų, nes šiaip, žiūrint į visus reitingus mūsų, turbūt toks vienas jungiamasis rodiklis, kur mes labai failinam [nesiseka], tai yra žmogiškasis kapitalas. Tai pradžioj žmonių yra per mažai ir jie yra per mažai protingi. Tai va, migracija galėtų būti labai didelis instrumentas visos šitos šalies gerovei didinti. Bet deja, mes to pozityviai neišnaudojam“.

Migracija daugiausia vis dar suprantama kaip sienų saugumo, vidaus saugumo klausimas. Atsivežti pigios darbo jėgos iš svetur tampa labai patrauklu, „nes tu gali mažiau mokėti, nes tu gali nesuteikt pakankamai socialinių garantijų, atsiranda tas toks noras pas verslą pasinaudoti ta galimybe – tokia yra žmogiška natūra“. Atsakingos institucijos šią tendenciją iš savo perspektyvos mato, ir mato jos blogėjimą – kad artėja prie prekybos žmonėmis visų simptomų, kurie, deja, jei anksčiau buvome šalis, kuri eksportuoja darbo jėgą ir prekybą žmonėmis, tai dabar po truputį tampam ta šalis, kuri priima. Prekyba žmonėmis, kuri pasireiškia per normalių darbo sąlygų nesudarymą, t. y. tendencija, kuri dabar Europoje labai ryškėja, ji jau po truputį pradeda rodytis ir pas mus. Perspektyvoje neišvengiamai augant migrantų iš trečiųjų šalių skaičiui, reikėtų apsvarstyti migracijos politikos sampratą išplėtimą – nuo vidaus reikalų sistemos (kaip atliekančios visų pirma policines funkcijas) link Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos kompetencijų.

Į klausimą, ar emigracija išliks problema, atsakoma: o kodėl čia problema? Aš tai pavyzdžiui skatinu visus savo jaunos pažįstamus, bičiulius visus – sakau, važiuokit į užsienį, važiuokit pasimokyti, važiuokit įgaut patirties, nes aš manau, ko mes turbūt ir norim – kad čia laisvi žmonės gyventų, tie, kurie pasirenka gyventi Lietuvoje. Dabar emigracijos klausimas formuluojamas truputį keistai – lyg norėtume uždraust mūsų gyventojams išvažiuot („nes prie ruso tai va, negalėjo išvažiuot, o dabar išvažiuoja“). Turėtume tai suvokti kaip normalų diasporos ciklą ar veikiau kitų veiksmų pasekmę. „Mums nereikia draust ar reikalaut, kad čia grįžt žmonės. Mes geriau kurkim tą gerovės valstybę ir žmonės patys grįš, ir ką mes dabar darom“.

3.13. Didėjantis išteklių trūkumas

Tendencija. XX amžiuje pasaulinė įvairių išteklių paklausa išaugo dešimteriopai ir, palyginti su 2010 m., vėl padvigubės iki 2030 m. Vandens, maisto, energijos, žemės ir mineralų paklausa ir toliau augs, atsižvelgiant į didėjantį gyventojų skaičių bei augančią jų perkamąją galią. Klimato kaitai apsunkinus šią situaciją, gamtos ištekliai taps vis ribotesni ir brangesni.

Diskusija. Nors Lietuva ir toliau bus gana priklausoma nuo daugelio pasaulio išteklių (išskyrus miškų ir vandens išteklius), kurie šalį daro ganėtinai pažeidžiamą, ypač energetikos sektoriuje ir kt., išteklių klausimas visuomet išliks svarbus, ypač augant ekonominiam aktyvumui ir apskritai gerėjant gyvenimui, bet ši tendencija nėra vertinama kaip aukšto aktualumo klausimas.

Pažinimo lygmuo taip pat atrodo toks „per vidurį“ dėl to, kad lyg ir iš valstybinių dalykų mes žinome, ko turime ir ko neturime, viskas yra suskaičiuota, bet visuomenės supratimo lygmuo yra gana žemas. Mes vis dar ne visai tinkamai įvertiname savo turimus resursus ir juos tausojaime. Ir aš matau tai kaip „galimą problemą“ – šis dalykas lyg ir pažintas, bet visuomenės lygmeniu ištekliai ir jų reikšmė dar ne iki galo suvokiami, ir bus dar kurį laiką inertiškai suvokiami, vertinant ilgalaikę perspektyvą. Reiktų kreipti į tai visuomenės edukaciją.

Lietuva neturi to „naudingų iškasenų prakeikimo“, mes nesam turtingi iškasenų, tai tas aktualumas Lietuvai tikrai nėra pats didžiausias. Istorija sako, kad visais laikais dėl išteklių buvo kariaujama, jų stoka kartais verčia paminti ir tas moralines vertybes. Šiandien ir Nordstream 2 variantas rodo, kad netgi pamiršamos ir moralinės vertybės, kai kalbama apie energetinius resursus, jų kainą, pigumą ir jų kiekį. Atrodytų, kad tai puikiai suprantame ir ramiausiai užmerkiame akis. Globaliai visame pasaulyje tai akivaizdi problema, kita vertus, Lietuva yra labai maža valstybė, tai visada suranda, kur tuos išteklius gauti, ir realiai su ta problema mes nelabai susiduriame, nepaisant to, kad dauguma išteklių yra importuojami.

Vertingiausi, ką turime, – tai gamta („miškai su savo grybais, uogomis, na, ką mes turime“): manau, kad suvokimas yra gana neblogas, diskusijų apie tai, kaip juos išsaugoti, pilna, įskaitant ir apie medžiotojus, žvėris ir pan. Dėl vandens – turime vieną kokybiškiausių gruntinių vandenų zoną, turbūt negalime skystis, ir turbūt suvokiame pakankamai plačiai, kad vandens saugojimas – labai svarbus.

Mes – kaip valstybė, visuomenė ir ekonomika – puikiai išnaudojame turimus ir gaunamus išteklius, su dabartiniu jungiamumu su globalizuota visuomene, su globalizuota pasaulio ekonomika – tie ištekliai mūsų pridėtinei vertei yra pakankami ir... o bet tačiau. Atsirandant supratimui, kad visuomenė turėtų žengti tiek ekonominiu, tiek socialiniu į aukštesnius lygmenis, to supratimo atsiranda, kad jo yra nepakankamai. Tiesa ta, kad pamatinius

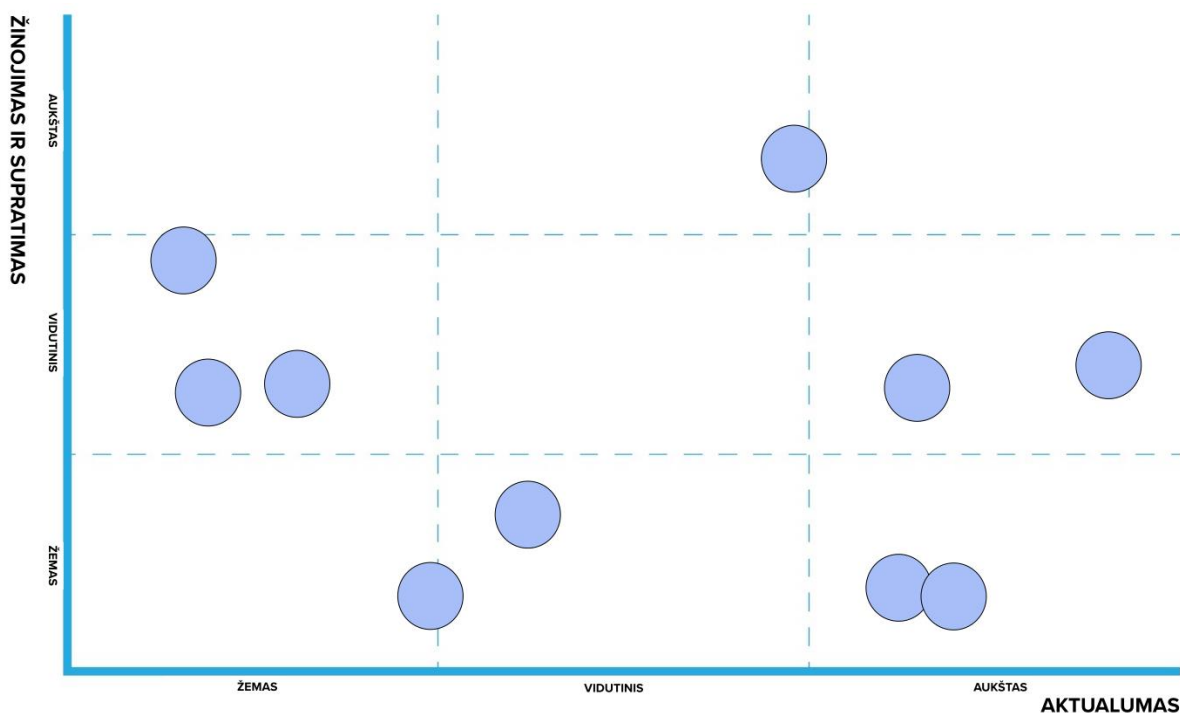
patogiam gyvenimui išteklius turime: turime labai daug vandens, dėl klimato kaitos – trumpalaikę naudą („įskaitant rekordinius grūdų užauginimo kiekius paskutinius dvejus–trejus metus“), bet turbūt nematome platesnės perspektyvos: „mes mąstom insuliariškai, mes tikimės, kad išliksime sala“. Būtent dėl to platesnio vaizdo nematymo aktualumas tebėra vidutinio lygmens, supratimas taip pat vidutinis.

Išteklių trūkumas yra nuolatinė problema, visais laikais trūkdavo kažkurių išteklių trūkdavo, *bet vienaip ar kitaip tą trūkumą galiausiai atspindi rinka* ir, jeigu kažkas yra brangu, *tai galiausiai tas resursas keičiamas į kažkokį kitą*, be to, efektyvumo didėjimas irgi labai smarkiai keičia resursų poreikį. Lietuvos pažangos kontekste išteklių klausimas aktualus bendram įsivertinimui, bet dauguma atvejų tie ryšiai netiesioginiai. Jei kalbėtume apie ekonomikos vystymą, mes daugiau esam tokie antrieji gamintojai, antrieji vartotojai – nedarbantys tiek daug tiesiogiai su ištekliais. Žiūrint į ateitį ir svarstant apie žiedinę ekonomiką, perdirbimą, daroma prielaida, kad vis daugiau išteklių galėsime regeneruoti. Tačiau, žvelgiant iš klimato kaitos politikos perspektyvos, jos akcentuojamą kitokį požiūrį į gamtinių išteklių naudojimą, įvairių biotechnologijų vystymą, supratimas išlieka ribotas: „mes susiduriame dabar su technologiniais įvairiais sprendimais, kurie tikrai egzistuoja, bet jie tikrai mažose labai grupėse, net ir valstybiniu lygiu tas supratimas yra, „kiek ES duos pinigų, tiek ir tada mes tą vystysim“.

Apibendrinti galima šiais teiginiais: *gamta yra tokia, kokią turime, jos daugiau arba mažiau nebus, tiksliau, mažiau gali būti, bet daugiau jos nebus*. Gamtiniai ištekliai yra tai, kuo Lietuva yra stipri, išskirtinumas jos – ta švara, vanduo, ir žemė. Tai man atrodo bent jau, kad Lietuvos atveju tą reikėtų išlaikyti.

3.14. Augantis vartojimas

Tendencija. Tikimasi, kad iki 2030 m. vartotojų klasė pasaulyje pasieks 5 mlrd. žmonių – tai 2 mlrd. daugiau žmonių, turinčių didesnę perkamąją galią, nei šiandien. Daugiausia ši dalis augs Azijoje: iki 2030 m. Kinija ir Indija kartu sudarys 66 proc. viso pasaulio vidurinės klasės gyventojų ir 59 proc. vidurinės klasės vartojimo. Nors besiplečianti vidurinė klasė gali būti ir ekonomikos vystymosi variklis, numatoma, kad, pasikeitus vartotojų elgsenai ir vartojimo modeliams, maisto, vandens ir energijos paklausa iki 2030 m. padidės atitinkamai maždaug 35, 40 ir 50 proc.

Diskusija. Kaip atsispindi paveiksle, grupių nuomonės dėl tendencijos aktualumo ir suvokimo visiškai išsiskyrė. Tai bene kontroversiškiausia tema: vartojimas traktuojamas ir kaip ekonomikos augimas, vartojimas, ir kaip gerovės išraiška, o kartu – ir kaip perteklinio vartojimo, spartinančio klimato kaitą, atspindys. Šia prasme mūsų supratimas skiriasi nuo vyraujančio europinio diskurso.

Kiek aktualu? Tai čia ekonomikos pagrindas yra. Jeigu nevertosim – tai [jei] mes apie gerėjantį pragyvenimo lygį ar kažką kalbėsime, tai jis nori nenori turi būt. Gal čia taip gana siaurai pasižiūrėta: vartojimas, bet čia iš esmės ekonomikos augimas. Tai šis dalykas yra labai aktualus bendram supratime, ir supratimas, man atrodo, yra pakankamai aukštas, kad mūsų pragyvenimo lygį reikia didinti ir kelti. Dabartinę mūsų situaciją nurodo ir vienas iš tvoros visuomenės indekso rodiklių (kuris kartu yra vienas iš siekiamų LT2030 rodiklių), kur pagal vartojimą Lietuva renka labai žemus įverčius – dėl santykinai mažo paslaugų vartojimo Lietuvos krepšelis gerokai skiriasi nuo europinio krepšelio („consumption skiltyje mes esam visiškai dugne, toje skalėje, kur 10 yra maksimumas, tai mes turim tik 1“). Visuomenei turtingėjant, vartojimas ir jo sukeltos problemos aštrės.

Supratimas dėl poreikio kelti gyvenimo lygį, kaip vieną iš valstybės pažangos rodiklių, yra vienas iš sutarimo diskusijose taškų: *kaip tik žmonės ir yra, kas labai gerai išmano būtent vartojimo būvius, galbūt kaip tik šiuo atveju valstybė kai kada vėluoja priimdama tam tikrus sprendimus arba netgi kartais spendžia spąstus.* Prie ekonomikos augimo ir gyvenimo lygio kėlimo prisidėtų ir tinkamai veikiantis valstybės biurokratinis aparatas, dabar valstybės kryptį labai veikia rinkimų ciklai.

Vidurinės klasės augimas – mes gal dar išgyvename šitą dalyką, tačiau tai neatrodo toks svarbus dalykas, veikiau pakankamai inertiškas arba kontroliuojamas. Kad ir ką mes besakytume, bet mes prisitaikome kartais prie vartojimo ir jis gali būti reguliuojamas tiek iš apačios, tiek iš viršaus – tam tikrų tendencijų, madų, bet aš jo nematyčiau kaip varomosios jėgos Lietuvoje.

Ar tai iš tiesų svarbu LT2050 ir valstybės pažangai? *Visur tas vartojimas auga, ir ar Lietuva yra kažkuo išskirtinė čia? Ar ji turėtų išskirtinai reaguoti į tą vartojimą?*

Vartojimas atsiskleidžia ir kaip tam tikra svarbi vertybinė orientacija, kuri mus skiria nuo globalaus vartojimo, kaip klimato kaitą spartinančio ir aplinką teršiančio veiksnio supratimo, – tiek kalbant apie jaunąją kartą, kuriai tam tikri daiktai yra beveik tapatybės dalis, tiek ir apie vyresniąją – nepritekliaus kartą, kuriai galimybė vartoti reiškia gerą gyvenimą. Klausimas, kiek to mentaliteto ir įpročių pastaroji perduos jaunajai kartai: „Mes posovietinė valstybė, atėjusi iš pastovaus nepritekliaus, tą galėjimą daug vartoti traktuojame kaip tam tikrą gerovę – labiau nei kitose šalyse, nežinau, Skandinavijoje ar dar kažkur, kur žmonės neturėjo tokio stygiaus, kokį turėjome mes. Tai čia tikrai toksai išskirtinumas gal būtų“. „Turėti daugiau mes vertinam kaip gerą, labai gerą ar puikų gyvenimą“. Svarstoma, kad tai yra žemo žinojimo ir supratimo problema, kalbant apie jos ištirtumą, refleksiją visuomenėje, viešojoje erdvėje ir žiniasklaidoje, ir vidutinis statistinis Lietuvos Respublikos pilietis dar vis naudojasi ta maksima, kad „geriau yra daugiau“. Neatrodo, kad didėjantis, augantis vartojimas yra mums kažkuo superstipresnis ir reikalingesnis, aktualesnis nei kitose europinėse valstybėse.

Vartojimas suprantamas tarsi toks užribyje esantis klausimas, nes turi savy tiek pozityvumo, tiek negatyvo. Jį galima suprasti kaip problemą, spartinančią klimato kaitą, gerokai prisidedančią prie aplinkos taršos (pvz., kalbant apie Azijos šalis, „jeigu jie vartotų tokiu pačiu tempu, kaip vartoja, pavyzdžiui, Amerikos rinka, tai mes turėtume baisiai didelius kiekius plastiko, dar didesnius negu dabar“). Kadangi mes skatiname vartojimą ir įsivaizduojame, kad gerovės valstybė yra ta, kuri turi daugiau vartojimo (karantino laikotarpiu džiaugiamės ne itin nukritusiu vartojimo lygiu), tai gali lemti ir tam tikras dideles psichologines visuomenės problemas.

Ši tendencija galbūt atveria ir naujas eksporto galimybes, kadangi Lietuva, kaip maža valstybė, ne iš vidinio to vartojimo gyvena: „aš gal tokią idėją šioje temoje pasiūlyčiau – čia nereiktų galvoti, kad tai kaip ir galimybė Lietuvai gamybos aukštos pridėtinės vertės produktų, na, gamybą plėsti ar tą eksportą didinti ir taip auginti BVP, kurti tą vidinę gerovę ir eksporto skatinimui tam augančiam vartojimui pasaulyje?“ Atsižvelgiant į stiprų žaliojo kurso veiksnį, teigiama, kad tų recyclingų [perdirbimo] visų iššūkių nepasieksim vieni, kaip Lietuva, tai bus susiję su visos Europos judėjimu ir su mūsų regiono susitarimu, kaip mes rūšiuosim arba kaip mes sukursim kažkokius standartus, kaip tausiau vartoti. Lietuva negalės pasinaudoti tomis galimybėmis tiesiog viena ir tame pasiekt proveržį. Šia linkme reikia didinti žinojimą šios tendencijos tam, kad didintume sąmoningumą tiesiog.

4. Apibendrinimai ir rekomendacijos

Šioje ataskaitoje pristatėme apibendrintą ir preliminarą literatūros analizę papildytą žvalgomųjų ekspertinių dirbtuvių medžiaga. Dirbtuvių tikslas – aptarti ir įvertinti EK Jungtinių tyrimų centro susistemintų 14 visai Europai svarbiausių megatendencijų žinomumą Lietuvoje ir aktualumą valstybės pažangai. Dirbtuvėse daugiausia diskusijų sukėlė technologinių pokyčių, klimato kaitos, naujų valdysenos sistemų, augančios globalių Rytų ir Pietų galios, kintančių iššūkių saugumui bei įvairėjančios nelygybės temos. Po dirbtuvių vykusioje ekspertų *follow-up* apklausoje kaip aktualiausias buvo išskirtos 6 megatendencijos: (1) spartėjantys technologiniai pokyčiai ir hipersusietumas, (2) klimato kaita ir aplinkos būklės blogėjimas, (3) didėjantis demografinis disbalansas, (4) švietimo ir mokymosi įvairėjimas, (5) įvairėjanti nelygybė ir (6) kintantys sveikatos iššūkiai. Apibendrinant šiuos dirbtuvių rezultatus, galimas šių megatendencijų poveikis Lietuvai ataskaitoje buvo susistemintas ir analizuotas pagal 4 dimensijas – geopolitinę, technologinę, klimato ir socialinę; ekonominės megatendencijų pasekmės nagrinėtos kiekvienos iš šių dimensijų kontekste.

Vertinant pagal dirbtuvėse aptartų pasekmių skaičių ir įvairovę, didžiausią poveikį Lietuvos pažangai ateityje darys spartėjantys technologiniai pokyčiai ir hipersusietumas. Diskusijose dalyvavę ekspertai pabrėžė, kad, viena vertus, ši megatendencija teikia didelio ekonominio proveržio galimybę Lietuvai, kaip mažai šaliai, kurios pagrindinis išteklis – išsilavinę ir kūrybingi žmonės. Kita vertus, šios megatendencijos teikiamos ekonominės ir švietimo galimybės pačios savaime siejamos su naujais pavojais ir rizikos veiksniais. Technologijų nulemtas žmonių įgalinimas, pvz., sveikatos problemų sprendimas pasitelkiant biotechnologijas arba aukštesnis švietimo prieinamumas dėl įvairėjančių mokymosi formų, kartu sukuria dar didesnės socialinės nelygybės ir visuomenės fragmentacijos riziką. Technologijoms dar labiau įgalinant prie jų sėkmingiausiai prisitaikiusius individus, visuomenėje auga susvetimėjimo jausmas ir net suardomas bendras visuomenės kultūrinis pamatas. Galiausiai, technologijoms plečiantis į pramonės ir sveikatos apsaugos sritis bei didėjant šių technologijų susietumui, atsiveria ne vien papildomos ekonominės galimybės, bet ir naujos saugumo – kibernetinio ar genetinio – rizikos. Apibendrinant, diskusijos apie technologijas išryškino platesnę visoms dirbtuvėms aktualią nuostatą: megatendencijos kuria platų ateities neapibrėžtumą ir galimybių lauką, o jų ilgalaikis poveikis priklauso ir nuo, kaip šiame kontekste veiksime, kiek tomis galimybėmis pasinaudosime.

Tai, kad ekspertai kaip aktualiausias Lietuvos pažangai įvardijo net 3 (iš 6) socialines tendencijas, rodo dėmesio žmogiškajam ir socialiniam kapitalui Lietuvoje poreikį. Dirbtuvių dalyvių vertinimas sutampa ir su tarptautinių bei Lietuvos tyrimų institucijų nurodytomis problemomis ir iššūkiais, kurie yra svarbūs šalies ateičiai: mažėjantis gyventojų skaičius, senstanti visuomenė, santykinai prasti sveikatos rodikliai, santykinai didelė skurstančių gyventojų dalis. Ne kartą įvairiuose kontekstuose minėtas švietimo sistemos pertvarkos poreikis buvo išryškintas ir šiose dirbtuvėse; bendrai, švietimo sritis išskirta kaip itin svarbi, išeinanti už visų ribų. Gal kiek netikėtai plėtotą įvairėjančios nelygybės problema. Dalyvių nuomone, nelygybė yra neišvengiama esamoje ekonominėje sistemoje ir socialinėje sanklodoje, tačiau tai nepanaikina klausimo dėl valstybės vaidmens ir poreikio nubrėžti tam tikras ribas. Mūsų visuomenei būdingas socialinio teisingumo jausmas ir poreikis, tačiau pasigendama veiksmingų ir tvirų sprendimų šioje srityje, augančios nelygybės pasekmių demokratijai ilgalaikėje perspektyvoje suvokimo.

Klimato ir geopolitinės megatendencijų dimensijos, diskusijų dalyvių nuomone, Lietuvoje suvokiamos nevienodai. Klimato kaita, kurią ekspertai vertina kaip vieną svarbiausių megatendencijų Lietuvai ir visam pasauliui, Lietuvoje kol kas suprantama ir valdoma gana siaurai, daugiausia kaip gamtos saugos klausimas. Tačiau, kaip pažymėjo diskusijų dalyviai, dėl bendro europinio žaliojo kurso konteksto klimato kaita tampa daugelį sričių – nuo ekonominės paradigmos pokyčių iki socialinių klausimų – integruojančia tendencija, ir tai pamažu ima atsispindėti ir Lietuvoje. Geopolitiniams klausimams Lietuvoje skiriama itin daug dėmesio, į pokyčius geopolitinėje aplinkoje reaguojama itin jautriai ir aktyviai. Šią tendenciją ekspertai paaiškino kaip sudėtingos Lietuvos istorijos ir mažos valstybės statuso pasekmę.

Atsparumo sąvoka, kuri europiniame kontekste vis plačiau suprantama kaip galimas pažangos rodiklis ir kurią pasitelkėme tolesnei pasekmių analizei, yra pakankamai nauja lietuviškajame strateginiame diskurse. Ji suponuoja ne tik sistemos gebėjimą atsilaikyti, išlikti patyrus spaudimą, bet ir transformuotis, pereiti į aukštesnę būvio kokybę, atsižvelgiant į kintančias aplinkos sąlygas. Ši sąvoka itin aktuali ir nagrinėjant žemos tikimybės, bet didžiulį poveikį galinčius turėti veiksnius: vadinamąsias juodąsias gulbes arba laukines kortas (angl. *wild cards*). Nors dirbtuvių diskusijų metu išsamiam šių veiksmų aptarimui pritrūko laiko ir todėl jie nėra plačiai atspindimi šioje ataskaitoje, kol ji buvo rengiama, Lietuva jau susidūrė su bent vienu iš dirbtuvių metu aptartų *wild cards* – migrantų krize. Tai rodo, kad net jei šiandien viena ar kita megatendencija ir neatrodo kaip itin svarbi, ji gali aktualizuotis pernakt – taip, kaip naujų epidemijų grėsmę globalizuotame pasaulyje aktualizavo COVID-19 pandemija.

Dėl šios priežasties Lietuvai svarbu nuolat sekti pokyčius išorės aplinkoje ir atitinkamai prie jų prisitaikyti. Nors dirbtuvėse aptartos megatendencijos ir galimi *wild card* įvykiai gali daryti reikšmingą įtaką valstybės prioritetams, šie struktūriniai veiksniai nepanaikina valstybės veikimo laisvės. Ateitis yra kuriama ne vien tendencijų, bet ir to, kaip jų kontekste kiekviena valstybė nustato, detalizuoja savo tikslus ir jų siekia. Kaip diskutuodami apie galimus naujus saugumo iššūkius pabrėžė ekspertai, užtikrinsi tinkamą Lietuvos gyventojų ir įvairių jų grupes įtraukimą į valdysenos procesus, valstybė gali reikšmingai sustiprinti savo pajėgumus, skirtus naujai išylančioms problemoms ir rizikoms numatyti, pasirengti ir suvaldyti.

Žinoma, mąstant apie ilgalaikius valstybės pažangos tikslus negalima pamiršti, kad pasaulis šiandien charakterizuojamas kompleksiskumo ir nelineinių pokyčių dinamikos. Išties, spartėjanti technologijų kaita dažnai suvokiama kaip kokybinis esamų sistemų lūžis, kuris ateityje gali radikaliai pakeisti globalias vertės grandines, ekonominės plėtros dinamiką, judumo infrastruktūrą, valdysenos sistemas ir net egzistencinių klausimų suvokimą („jei algoritmai geriau supras žmogų, nei jis pats save, koks žmogaus vaidmuo“?). Kaip rodo kitose šalyse atlikti tyrimai, didžiausi pokyčiai prognozuojami derinant kelias skirtingas technologijas (pvz., dirbtinį intelektą, didžiuosius duomenis ir biotechnologijas). Nuspėti, kada ir kokios konkrečios megatendencijos ar jų sąveikos gali atnešti tokį radikalų lūžį, itin sudėtinga. Vis dėlto tai nepaneigia mąstymo apie galimas skirtingas ateitis būtinybės, netgi atvirkščiai: fundamentalus ateities neapibrėžtumas skatina vystyti platesnes, netikėtumams ir kompleksiskumui atviras diskusijas.

4.1. Rekomendacijos dėl tolesnio darbo

Tolesniuose valstybės pažangos strategijos rengimo etapuose siūloma toliau plėtoti analizę tokiais klausimais ir atlikti tokius veiksmus:

- Valstybės pažangos sąvoka: Kas Lietuvai yra valstybės pažanga? Kokiose srityse norėtume jos siekti?
- Silpni pokyčių signalai / horizonto skenavimas
- Detalesnė apibrėžtų valstybės sričių analizė: pagrindiniai iššūkiai, aktualūs pokyčių veiksniai, juos lemiančios priežastys
- Galimų ateities scenarijų modeliavimas
- Galimų veiksmų planų (angl. *roadmaps*) parengimas
- Valstybės pažangos strategijos parengimas

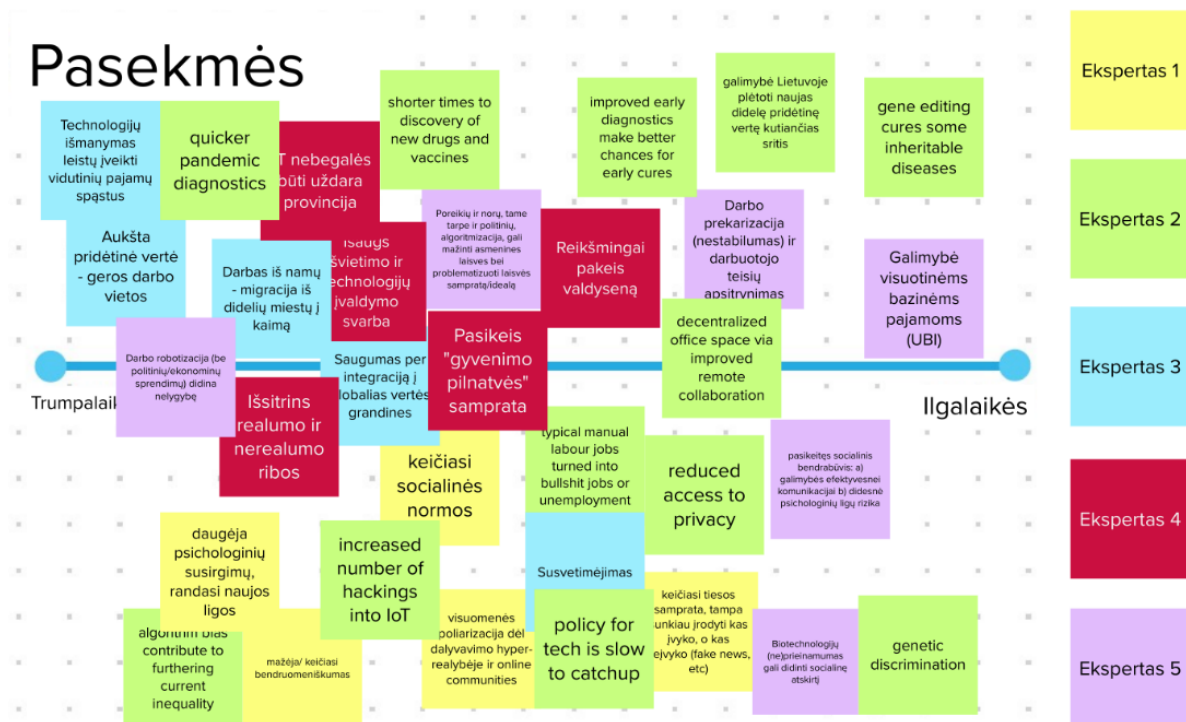
4.2. Apribojimai

Žvalgomosiose dirbtuvėse dalyvavo santykinai nedaug įvairių sričių ekspertų, tad, atliekant tolesnę aplinkos analizę, reikalinga platesnė diskusija ir įtrauktis.

5. Priedai

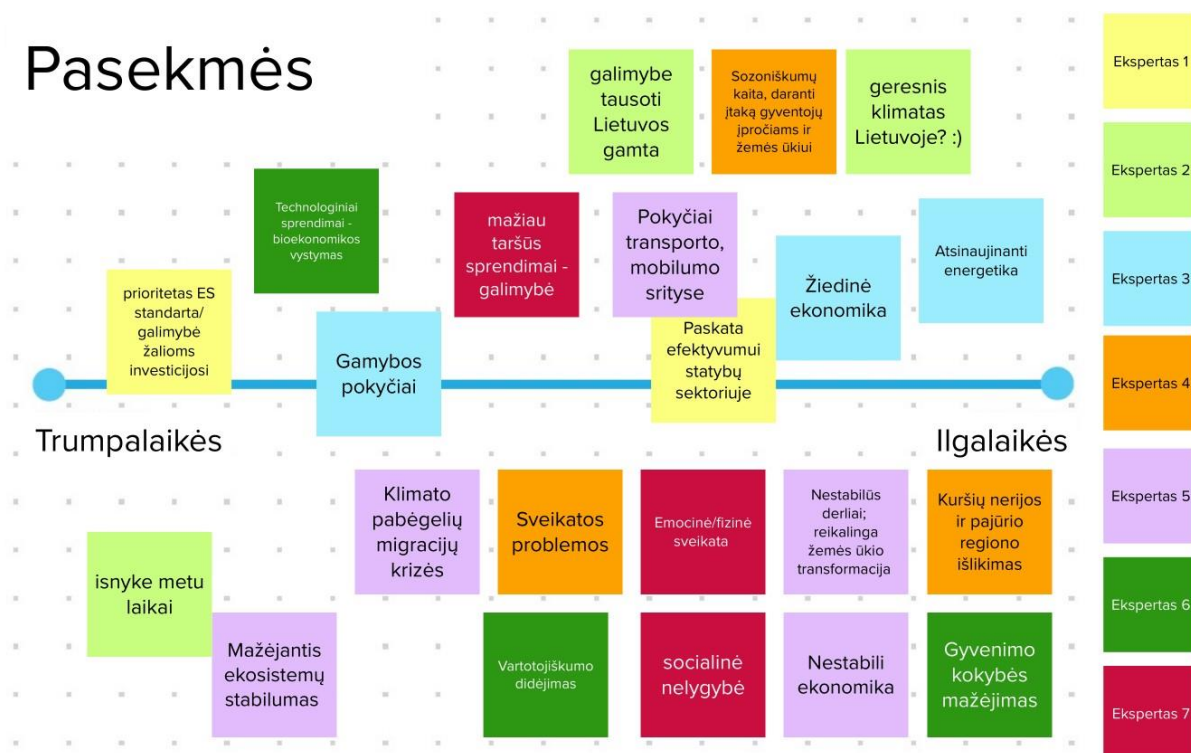
1 priedas: megatendencijų pasekmių lentelės (grupinių diskusijų pavyzdžiai²⁰²)

Spartėjantys technologiniai pokyčiai ir hipersusietumas

202. Lentelėse - dirbtuvių dalyvių užrašai, kalba neredaguota

Klimato kaita ir aplinkos būklės blogėjimas

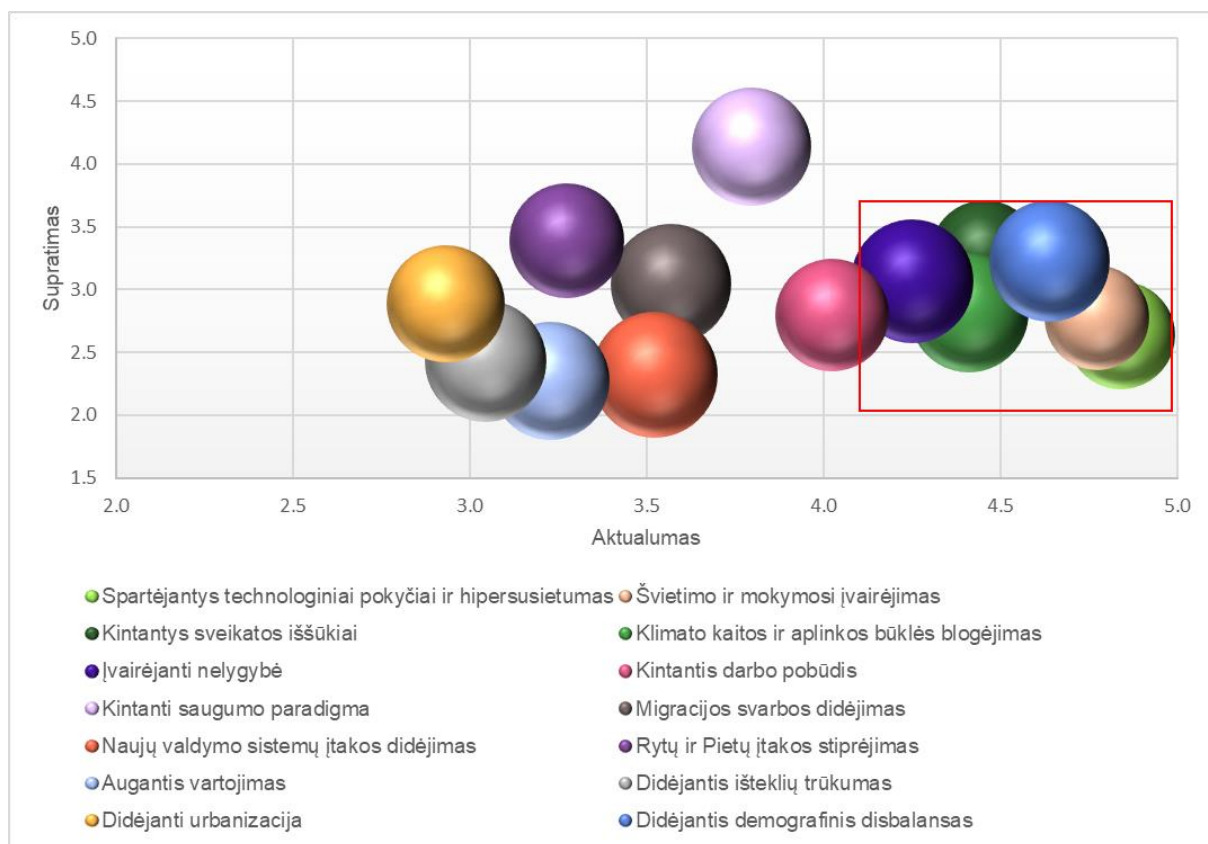
2 priedas: dirbtuvių dalyvių sąrašas

1. Goda Aleksaitė
2. Ričardas Ališauskas
3. Gintarė Ambrozaitytė
4. Marijuš Antonovič
5. Sigitas Bargaila
6. Vilius Bartninkas
7. Giedrė Beleckienė
8. Eglė Butkevičienė
9. Guoda Cibaitė
10. Elijus Čivilis
11. Ramunė Dirvanskienė
12. Paulius Dranseika
13. Artūras Gailiūnas
14. Monika Garbačiauskaitė-Budrienė
15. Erika Godlevska
16. Liutauras Gudžinskas
17. Tomas Gulbinas
18. Darius Imbrasas
19. Tomas Janeliūnas
20. Jonas Jokštys
21. Mantas Katinas
22. Justas Kažys
23. Saulius Kolyta
24. Justė Kostikovaitė
25. Rytis Krušinskas
26. Aušra Kukelkaitė
27. Vytautas Kuokštis
28. Ieva Macijauskytė
29. Vilius Mačkinis
30. Rolandas Meškys
31. Justinas Mickus
32. Žymantas Morkvėnas
33. Adomas Narkevičius
34. Daiva Nazarovienė
35. Lina Novickytė
36. Vaida Obelenė
37. Vladas Oleinikovas
38. Justinas Pagirys
39. Barbora Popova
40. Julija Reklaitė
41. Ieva Sriebaliūtė
42. Danielius Stasiulis
43. Eugenijus Stratilatovas
44. Karolina Štelmokaitė
45. Aurimas Švedas
46. Romas Švedas
47. Kotryna Tamoševičienė
48. Audronė Telešienė
49. Sigita Trainauskienė
50. Ugnė Užgalė
51. Agnė Vaitkevičienė

3 priedas

APKLAUSOS REZULTATAI

1 pav. Ekspertų megatendencijų aktualumo ir supratimo vertinimas

Tendencija	Aktualumo vidurkis ²⁰³	Supratimo vidurkis	Aktualumo standartinis nuokrypis
Spartėjantys technologiniai pokyčiai ir hipersusietumas	4,8	2,6	1,1
Švietimo ir mokymosi įvairėjimas	4,8	2,8	1,1
Didėjantis demografinis disbalansas	4,6	3,2	1,4
Kintantys sveikatos iššūkiai	4,5	3,3	1,2
Klimato kaitos ir aplinkos būklės blogėjimas	4,4	2,8	1,4
Įvairėjanti nelygybė	4,3	3,1	1,5
Kintantis darbo pobūdis	4,0	2,8	1,2
Kintanti saugumo paradigma	3,8	4,1	1,4
Migracijos svarbos didėjimas	3,6	3,0	1,4
Naujų valdymo sistemų įtakos didėjimas	3,5	2,3	1,5
Rytų ir Pietų įtakos stiprėjimas	3,3	3,4	1,3
Augantis vartojimas	3,2	2,3	1,3
Didėjantis išteklių trūkumas	3,0	2,4	1,4
Didėjanti urbanizacija	2,9	2,9	1,3

203. Vidurkis (aktualumas), vidurkis (supratimas), standartinis nuokrypis (aktualumas).

Kuriame pamatus įžvalgiems viešosios politikos sprendimams